

Academiejaar: 2009-2010

De vergeten Holocaust van de '*Sans Papiers*'

Een studie naar de zigeunervervolging in WO II en de betrokkenheid van de Belgische overheid aan de hand van casussen

Anne Laleman (00600053)
Master Geschiedenis
Masterscriptie
Promotor: Prof. Dr. Gita Deneckere

Verklaring in verband met de toegankelijkheid van de scriptie

Ondergetekende,

.....

afgestudeerd Master in de Geschiedenis aan Universiteit Gent in het academiejaar 2009-2010 en auteur van de scriptie met als titel:

.....
.....
.....
.....
.....

verklaart hierbij dat zij/hij geopteerd heeft voor de hierna aangestipte mogelijkheid in verband met de consultatie van haar/zijn scriptie:

- de scriptie mag steeds ter beschikking worden gesteld van elke aanvrager;
- de scriptie mag enkel ter beschikking worden gesteld met uitdrukkelijke, schriftelijke goedkeuring van de auteur (maximumduur van deze beperking: 10 jaar);
- de scriptie mag ter beschikking worden gesteld van een aanvrager na een wachttijd van jaar (maximum 10 jaar);
- de scriptie mag nooit ter beschikking worden gesteld van een aanvrager (maximumduur van het verbod: 10 jaar).

Elke gebruiker is te allen tijde verplicht om, wanneer van deze scriptie gebruik wordt gemaakt in het kader van wetenschappelijke en andere publicaties, een correcte en volledige bronverwijzing in de tekst op te nemen.

Gent,(datum)

.....(handtekening)

Universiteit Gent
Examencommissie Geschiedenis
Academiejaar 2009-2010

Voorwoord

De voltooiing van deze thesis betekent dat het einde van mijn opleiding als historica in zicht is. Het resultaat van deze scriptie zou niet gelukt zijn, zonder de hulp van een aantal mensen.

In eerste instantie wil ik mijn promotor, Prof. Dr. Gita Deneckere, bedanken voor de tips, feedback, bijsturing, tijd en vooral het enthousiasme bij het maken van deze thesis. Daarnaast wil ik mijn familie bedanken voor het verdragen van een jaar vol zigeunerverhalen. Hierbij wil ik heel speciaal mijn moeder bedanken voor het nalezen van de tekst en de verhelderende ingevingen. Ook mijn vader, die ondanks zijn drukke leven, zijn wetenschappelijk oog op deze thesis liet vallen. Daarnaast wil ik ook nog een dankwoordje richten aan Matthijs, om mijn ICT-eisen geduldig in te willigen en Tine Terryn, om als historica ook haar kritische mening en opmerkingen te geven.

Last, but not least, wil ik mijn vriend, Dries, bedanken, omdat ik gedurende het hele proces van deze thesis altijd mijn ontdekkingen, mijn kennis, mijn euforie, mijn crisismomentjes en mijn enthousiasme over dit onderwerp, met hem mocht delen op om het even welk moment.

Gent, mei 2010.

Inhoudstafel

1	Inleiding.....	8
1.1	Situering en doelstellingen van het onderzoek	9
1.2	Methodologie	11
1.3	Literatuurstudie	12
1.4	De rol van getuigen en het collectieve geheugen.....	14
2	Terminologie en tsiganologie	17
2.1	Terminologie.....	17
2.2	Tsiganologie.....	20
3	De vergeten minderheidsgroep	23
3.1	Vergeten in de literatuur	23
3.2	Kwantitatieve gegevens over de zigeuner-Holocaust.....	26
3.3	De Holocaust: een uniek Joodse zaak?	28
4	Het Duitse zigeunerbeleid: een lange traditie van discriminatie	32
4.1	Duitsland ten opzichte van zigeuners in het begin van de 20 ^{ste} eeuw.....	32
4.2	Beleid na de Eerste Wereldoorlog	33
4.3	Het Duitsland van 1937-1942 voor zigeuners	38
4.4	Het Auschwitzdecreet voor ‘Zigeuners’	41
4.5	Robert Ritter	42
5	Het vreemdelingenbeleid in België	45
5.1	Het algemene vreemdelingenbeleid.....	45
5.1.1	Oorsprong	45
5.1.2	Internationaal beleid ten aanzien van zigeuners	46
5.2	Zigeuners: de ongewenste vreemdelingen in het interbellum.....	47
5.2.1	Antizigeuner wetgevende maatregelen (1925-1933).....	49
5.2.2	Incidenten aan de Belgisch-Nederlandse grens	52
5.2.3	Het Belgische vreemdelingenbeleid vanaf 1933 tot 1939.....	54
5.2.3.1	Belgische reactie op gebeurtenissen en beleid in Duitsland	56
5.2.3.2	Kwantitatieve gegevens over het aantal vreemdelingen in België (1934-1939)	58
5.2.3.3	Belgische vreemdelingenbeleid net voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog	59
5.3	Het vreemdelingenbeleid: de Tweede Wereldoorlog	60
5.3.1	Het vreemdelingenvraagstuk bij het uitbreken van WO II.....	60
5.3.2	Zigeunerbeleid tijdens de Duitse bezetting: de zigeunerkaart.....	62
5.3.3	Zigeunervervolging in België.....	64

6	Mechelen: de wachtzaal voor de deportatie	67
6.1	Enkele kwantitatieve gegevens over Konvooi Z	67
6.2	De arrestaties in België en Noord-Frankrijk.....	68
6.3	De situatie in Kazerne Dossin.....	69
6.4	Transport van Konvooi Z naar Auschwitz.....	70
7	De bestemming des doods: het uitroeiingskamp Auschwitz-Birkenau	71
7.1	Maatregelen voor zigeuners in Auschwitz-Birkenau.....	72
7.1.1	Mogelijke verklaringen voor de speciale behandeling van zigeuners.....	74
7.1.2	Verder verloop in de Zigeunerlager.....	75
7.2	Medische experimenten in Auschwitz: Dr. Mengele.....	78
7.3	De afloop.....	80
8	Casussen	82
8.1	Casus: Rosa Keck	82
8.1.1	Inleiding.....	82
8.1.2	Het traject door België.....	83
8.1.3	Identificatieprobleem Margareta Boto alias Rosa Keck.....	86
8.1.4	Verblijf in <i>'Rijkswelddadigheidsgesticht'</i> in Sint-Andries.....	89
8.1.5	Traject tot aan arrestatie door de nazi's.....	93
8.1.6	Arrestatie en deportatie.....	100
8.1.6.1	De arrestatie door de Feldgendarmerie	100
8.1.6.2	Konvooi Z in Auschwitz	102
8.1.6.3	Ravensbrück	105
8.1.6.4	Bergen-Belsen	105
8.1.7	Het leven na Auschwitz.....	106
8.1.8	Terug naar Duitsland	107
8.2	Casus: Jeanne Modis.....	109
8.2.1	Inleiding.....	109
8.2.2	Verloop tot aan het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog in België	110
8.2.3	De oorlogsjaren tot aan de deportatie door de Duitsers	112
8.2.4	Transport Z: Mechelen – Auschwitz	114
8.2.4.1	Methodologische problemen	114
8.2.4.2	Van de arrestatie tot in Mechelen.....	114
8.2.4.3	Jean Galut.....	117
8.2.5	Auschwitz	120
8.2.5.1	Transport Z.....	120
8.2.5.2	Het kamp Auschwitz-Birkenau	121
8.2.5.3	Ravensbrück: heen en terug	124

8.2.5.4	Buchenwald	126
8.2.6	De terugkomst in België na de oorlog	128
8.2.7	De toepassing van het naoorlogse vreemdelingenbeleid	129
8.2.8	Afloop	131
9	Vaststellingen en conclusie	133
10	Bibliografie	140
	Bijlagen	148

1 Inleiding

‘Men schrijft over mijn Volk. Wetenschappelijke arbeid wordt verricht over ons, maar niet met ons. In tegenstelling tot de Joden die van oudsher schriftgeleerden in hun rangen tellen, zijn de Sinti (zigeuners) een volk van het gesproken woord. Daarom bestaan er nauwelijks schriftelijke notities.’¹ Dit citaat werd geschreven door Melanie Spitta, dochter van de zigeunerin Rosa Keck, die de Holocaust overleefde, en in deze scriptie als casus zal bestudeerd worden. Melanie Spitta probeert de herinnering aan de vervolging en de massamoord van zigeuners levend te houden door films en documentaires te maken. Deze scriptie zal proberen mee te helpen aan het in stand houden van de herinnering, opdat het geleden leed van dit volk en het lot van vele andere volkeren, vandaag, in het verleden en in de toekomst zouden kunnen worden vermeden.²

Deze scriptie handelt over de zigeunervervolging in de Tweede Wereldoorlog in België. Aan de hand van twee casussen zullen we de rol van het Belgische vreemdelingenbeleid onderzoeken. Om de volledige context te begrijpen is het aangewezen om een algemene situering van de nazi-ideologie en het Duitse beleid met betrekking tot zigeuners te maken. Daarna zullen we de houding van de Belgische regering bekijken en het gehanteerde vreemdelingenbeleid bestuderen. Mechelen vormde voor de meeste gearresteerde zigeuners een tussenstop in het traject van de uiteindelijke deportatie naar Auschwitz. Daarom zal ook worden ingegaan op de situatie in de Dossin Kazerne in Mechelen. Uiteraard wordt het kamp Auschwitz-Birkenau in functie van de omstandigheden en behandeling van zigeuners bestudeerd. De kampen Bergen-Belzen, Buchenwald en Ravensbrück zullen wegens de beperktheid van de scriptie niet behandeld worden. Desalniettemin werden heel wat zigeuners, onder wie ook Rosa Keck en Jeanne Modis, van wie de casussen hier ter studie voorliggen, in deze kampen geïnterneerd.

¹ M. RUTTEN, *De joden en de zigeuners in Limburg. Bronnen en gegevens over hun aanwezigheid in Limburg tijdens de Tweede Wereldoorlog*, Tongeren, 2007, p. 249.

² M. RUTTEN, *Op.Cit.*, pp. 249-251.

1.1 Situering en doelstellingen van het onderzoek

Dit onderzoek heeft als vooropgesteld doel een vergelijkende studie te maken tussen twee casussen van personen op wie het etiket ‘zigeuner’ gekleefd werd. Er werd geprobeerd de levensroute van de twee gekozen zigeunerinnen, Rosa Keck en Jeanne Modis, te reconstrueren en aan de literatuur te linken. Op basis daarvan zal geprobeerd worden een resultaat te vormen. Stemmen de verhalen van de twee zigeunerinnen overeen met de ter hand genomen literatuur? Wat zijn de gelijkenissen en de verschillen en past hun behandeling in het toegepaste beleid van België en nazi-Duitsland? Waarom juist deze twee zigeunerinnen werden gekozen, wordt verder in de scriptie uitgelegd.

Er werd geopteerd om de individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie te consulteren. Via deze dossiers kan het traject van de vreemdelingen worden gevolgd, tot hun uiteindelijke deportatie naar Auschwitz. De dossiers tonen een veelheid aan correspondentie tussen de lokale overheden en de Vreemdelingenpolitie in Brussel, een aantal officiële paspoorten, processen-verbaal in overvloed, losse nota's en soms ook brieven van de betrokken personen zelf. Vanuit deze bronnen kan heel wat informatie afgeleid worden en uiteindelijk getoetst worden aan de temporele realiteit.

Het centrale tijds kader van deze studie omvat ongeveer de periode tussen 1930 en 1950. Er zal een schets worden gemaakt van het vreemdelingen- en zigeunerbeleid in de vooroorlogse periode en tijdens de oorlogsjaren zelf, om gelijkenissen, verschillen en eventuele accentverschuivingen over de verschillende beleidsjaren heen duidelijk te maken. Ondanks het feit dat Noord-Frankrijk tijdens de bezetting bij België hoorde, komt de nadruk toch voornamelijk op de Belgische zaak te liggen.

Voor het ter hand nemen van deze scriptie moet men een aantal aandachtspunten in het achterhoofd houden. Aangezien er gebruik wordt gemaakt van de dossiers van de Vreemdelingenpolitie is dit een eenzijdig perspectief op de feitelijke situatie. De Vreemdelingenpolitie zal veelal een negatief, stereotiep beeld van de zigeuner in kwestie ophangen. Dit is eerder een criminologische visie op de feiten (cfr. infra). Enige nuancering moet dus zeker in acht genomen worden. Daarnaast werd ook gebruik gemaakt van interviews afgenomen door Gotovitch en Douvette. Deze brengen weliswaar meer het slachtofferperspectief in het vizier. Toch blijft een getuigenis, afgenomen meer dan dertig jaar na de feiten, onderhevig aan subjectiviteit en aan de hiaten van het menselijke geheugen. Ook

werd een pro justitia gehanteerd om de casus te vervolledigen, waarvoor de voornoemde bemerkingen ook gelden.

Daarnaast zal ook het verhaal van de slachtoffers worden weergegeven, om recht te doen aan het ondergane leed.

In deze scriptie wordt het begrip ‘zigeuner’ gehanteerd. Naast Burleigh en Wipperman³ zijn er nog historici, die de term zigeuner in de mate van mogelijk proberen te mijden. Sinti en Roma worden niet graag met dit begrip aangeduid, door de negatieve (Duitse) connotatie van het woord. Desalniettemin wil ik dit begrip wel gebruiken, aangezien het in vele gevallen niet duidelijk is of het om Roma, Sinti, Lowara, enz. gaat. Toch moet uitdrukkelijk gesteld worden, dat dit begrip voor mij allesbehalve denigrerend of negatief geladen is. Het is eenvoudigweg makkelijker om de bevolkingsgroep te omschrijven, zonder de betekenis van het concept te simplificeren. De Roma, Sinti, Lowara, Kalderash, enz. geven in deze scriptie vorm aan ‘de zigeuners’, zonder afbreuk te willen doen aan de veelzijdigheid van deze verschillende volkeren. Daarenboven lijken de casestudies, omwille van de veelzijdige identiteit van de zigeuners, zeer vruchtbaar, aangezien de zigeuners geen homogene bevolkingscategorie vormen en elk individu een andere achtergrond heeft. Op basis van de twee casussen zijn de verschillen tussen de studies van de twee voornoemde vrouwen opmerkelijk.

³ M. BURLEIGH en W. WIPPERMAN, *The racial state: Germany, 1933-1945*, Cambridge, Cambridge University Press, 1991, p. 113.

1.2 Methodologie

Het startpunt van deze scriptie bevond zich in het Joods Museum van Deportatie en Verzet in Mechelen. Mevrouw Laurence Schram hielp me op weg bij het samenstellen van een bibliografie. De literatuur en documenten in het museum hebben me een eerste indruk van het studieonderwerp gegeven, wat mijn interesse en enthousiasme aanwakkerde. Er was een lijst beschikbaar met de namen van de zigeunerslachtoffers van Konvooi Z, dat uit Mechelen vertrok. Op basis van de overlevenden van deze lijst werden twee personen geselecteerd, van wie de levensloop zou worden gereconstrueerd. De dossiers van Rosa Keck⁴ en Jeanne Modis⁵ zouden stof genoeg geven om deze thesis vorm te geven.

Waarom juist deze twee figuren? In eerste instantie kwamen de profielen van de vrouwen vrij goed overeen. Zowel Rosa Keck als Jeanne Modis hadden geen echtgenoot, maar wel een kind bij zich, wanneer ze naar Auschwitz werden gedeporteerd. De leeftijd van de vrouwen verschilt wel vijftien jaar. Ten tweede werden hun namen reeds vernoemd in andere studies, zoals deze van Mathieu Rutten, Frank Seberechts, José Gotovitch en Maxime Steinberg. Uit pure interesse werden hun dossiers daarom even onder de loep genomen in het Algemeen Rijksarchief in Brussel. Het individuele dossier van de Vreemdelingenpolitie over Rosa Keck was erg omvangrijk, waardoor het afgelegde traject van deze vrouw zeer goed kon worden gevolgd. Bovendien zorgde haar getuigenis, via haar dochter Melanie, voor het vervolledigen van haar verhaal. Het dossier van Jeanne Modis was, indien het samen werd bekeken met het dossier van haar echtgenoot Jean Galut, eveneens aanzienlijk. Bovendien heeft dit koppel twee interviews gegeven, waardoor ook heel wat bruikbare informatie kon worden achterhaald. Een derde factor die meespeelde was het feit dat Rosa Keck via Duitsland naar België kwam. Hoe het gevoerde, Duitse beleid de genomen stappen van Keck heeft beïnvloed, leek me een uitermate interessant onderzoek. Jeanne Modis werd in België geboren, maar vertoefde daarna veelal en op regelmatige basis in Frankrijk. Toch zou ook deze vrouw uit Duitsland ‘gevlucht’ zijn en opnieuw de Belgische grens zijn overgekomen. Hierdoor zou de studie van Modis ten opzichte van de casus van Keck misschien een andere invalshoek op het beleid van zowel de Vreemdelingenpolitie als de Duitse bezetter met zich kunnen meebrengen. Als laatste factor fascineerden de verhalen van deze twee vrouwen mij en werd ik aangegrepen door hun ervaringen.

⁴ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A. 313.511.

⁵ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 340.510.

Nadat de archiefstukken verwerkt waren, werd de bibliografie opnieuw onder handen genomen in de hoop die te kunnen verfijnen. Er is heel wat algemene literatuur te vinden, maar slechts zeer korte vermeldingen over de zigeunersituatie in België. Bovendien was er vaak het probleem dat bepaalde naslagwerken niet beschikbaar of spoorloos verdwenen waren, of zich op een te verre locatie bevonden.

In de scriptie zal eerst een schets gemaakt worden over 'de zigeuner' en zal worden aangetoond hoe het maatschappelijke draagvlak hier tegenover staat. Er werd gepoogd een goed overzicht van zowel het Belgische, als Duitse beleid weer te geven. Uiteraard komen de fasen van arrestatie, deportatie en de uiteindelijke opsluiting in het uitroeiingskamp Auschwitz-Birkenau aan bod. Hierbij staan elementen zoals de Dossinkazerne in Mechelen en Konvooi Z centraal. Daarna zullen de casussen uitvoerig besproken en geduid worden, waarop uiteindelijk het besluit zal volgen.

1.3 Literatuurstudie

De literatuur kan thematisch in twee grote delen opgesplitst worden. Het eerste thema betreft 'de zigeuner' zelf en handelt over zijn levenswijze: de gewoontes, de rituelen, de broodwinning, enz. Dit onderwerp werd doorheen de jaren steeds beter bestudeerd. Zowel nationale, als internationale literatuur werd gevonden. Evenwel moest er een selectie gemaakt worden. Daarnaast was het niet altijd gemakkelijk om de voor deze studie verantwoorde werken in handen te kunnen krijgen. Wat de nationale literatuur over dit thema betreft, is er geen literatuur in overvloed. Jan Cuijle schreef in 1973 het boekje '*Zigeuners in Vlaanderen*', wat een eerste poging was om het hiaat in de literatuur over dit onderwerp op te vullen. De vaststellingen van Cuijle werden bevestigd door onder andere de bevindingen van Bogaert, Van Eeuwijk en Rogier. Cuijle heeft een eerder gekleurde visie, waardoor deze niet in deze scriptie zal worden gehanteerd. Toch is een vermelding noodzakelijk, omdat het een van de weinige publicaties is, die specifiek over de Vlaamse regio's handelt.⁶ Nederland, daarentegen, heeft al heel wat meer academische studies verricht. Leo Lucassen, Annemie Cottaar en Wim Willems zijn autoriteiten in dit vakgebied. Ook de Franse en Angelsaksische wereld zijn goed vertegenwoordigd. Het al wat oudere werk van Jules Bloch vormt samen met de literatuur van Angus Fraser en Jean-Pierre Clébert, een goede voorstelling en studie van de

⁶ J. CUIJLE, *Zigeuners in Vlaanderen*, Antwerpen, Uitgave 'Ecclesiola', 1973, 94 p.

zigeuners, hun gewoonten en visies. Daarnaast geven de studies van Ian Hancock ook een zeer goed beeld van de zigeuner.

Het tweede thematische deel van de literatuur behandelt de zigeunervervolging zelf. Algemene werken zijn vrij eenvoudig te vinden. Uit het aanbod werd een selectie van de meest relevante werken voor deze thesis uitgezocht. De werken van Christian Bernadac, Donald Kenrick, Graham Puxon, Michael Zimmerman enz. kunnen als zeer belangrijk worden beschouwd. Daarnaast werden ook artikels van Guenter Lewy, Henry Friedlander, Peter Black, Laurence Stokes, enz. ter hand genomen. Deze naslagwerken vormen een aangename aanvulling op de voornoemde literatuur en zorgden voor kritische verhelderingen en bedenkingen inzake dit onderwerp. Wat betreft de binnenlandse literatuur werd heel wat minder onderzoek verricht. Hoofdzakelijk zijn Maxime Steinberg, José Gotovitch, Lydia Chagoll, Laurence Schram en Frank Seberechts de Belgische specialisten terzake. Daarnaast is Henriette Asséo de belangrijkste onderzoekster inzake de zigeunervervolging in Noord-Frankrijk. Het Holocaustmuseum in Mechelen doet een inhaalmanoeuvre om de lege plaats in de literatuur van de zigeunervervolging in België en Noord-Frankrijk in te vullen.

In feite kan er nog een derde thema onderscheiden worden. In de literatuur over zigeunervervolging is er een groot debat tussen historici. Vooral Yehuda Bauer en Sybil Milton domineren deze discussie, maar ook andere historici zijn erbij betrokken. Centraal in dit debat staat de vergelijking tussen de Joden- en zigeunervervolging. De centrale vraag houdt het al dan niet kwalitatieve verschil tussen de 'Holocaust van de Joden' en de 'genocide van de zigeuners' in. Dit zal verder in de scriptie worden uitgewerkt.

Om een algemene situatieschets te bekomen over het vreemdelingenbeleid in België werd een beroep gedaan op een aantal werken van specialisten ter zake, namelijk Frank Caestecker, Lieven Saerens en Rudi Van Doorslaer. Via deze bijdragen vielen vele puzzelstukjes om een coherent beeld te kunnen schetsen, geleidelijk aan in elkaar.

Vanzelfsprekend zijn niet alle publicaties met betrekking tot dit onderwerp in deze scriptie verwerkt. Er werd geprobeerd aan de hand van een aantal vooropgestelde criteria, zoals relevantie, professionalisme en beschikbaarheid, de belangrijkste werken in functie van deze scriptie te selecteren. Hiervoor wordt verwezen naar de bibliografie.

1.4 De rol van getuigen en het collectieve geheugen

In deze scriptie staan de casussen van Rosa Keck en Jeanne Modis centraal. Om hun traject volledig te maken, moest van getuigenissen en interviews gebruik worden gemaakt.

De pro justitia (inzake krijgsverband) van Rosa Keck kon via het Holocaustmuseum in Mechelen bemachtigd worden.⁷ Het opmerkelijke aan deze getuigenis is dat Keck zich alles erg goed en sommige zaken nog tot in de details kan herinneren. Heel opmerkelijk is dat ze nog de exacte datum van haar arrestatie kent. Het is wel zo dat de vorm van deze getuigenis, een proces-verbaal, deze exacte feiten vereist. Of deze verklaringen honderd procent sluitend zijn, kan betwist worden. Als men het interview van Jeanne Modis⁸ onder de loep neemt, dan kan meteen worden vastgesteld dat haar verhaal veel minder gedetailleerd verteld werd en dus veel moeilijker te volgen is. Ze herinnert zich bij voorbeeld maar weinig data. Om deze data enigermate te verifiëren, werd een beroep gedaan op de Dienst voor Oorlogsslachtoffers. De getuigenis van Jeanne Modis vertoont quasi geen enkele tegenstrijdigheid. Wel zijn sommige zaken onduidelijk, maar daarom niet noodzakelijk 'vals'. De getuigenis van haar man, Jean Galut, lijkt minder betrouwbaar. Zijn verklaringen in het interview van Douvette⁹ zijn in sommige gevallen contradictorisch tegenover deze in het interview afgenomen door Gotovitch. Voor beide casussen werd dan ook de zo goed mogelijke versie van de feiten gereconstrueerd. In de marge van de reconstructie is het aangewezen met de mogelijke afwijkingen van deze versie rekening te houden.

Aan elke getuigenis blijft een graad van subjectiviteit inherent. Zoals Chris Lorenz het stelt is het hoofdzakelijk een interpretatieprobleem. De getuigen nemen slechts een selectief deel van de feiten waar, waardoor verschillende interpretaties van de waarnemingen mogelijk zijn. Bovendien is het van belang te kijken hoe de getuige zich tot de situatie verhoudt. Passen we zijn theorie toe op deze casussen, dan kan worden vastgesteld dat de getuige een slachtoffer was van een feitelijke gebeurtenis, met name de Holocaust. Deze verhouding is uiteraard van groot belang. Misschien wil de getuige zijn slachtofferrol expliciet in de verf zetten, waardoor de feiten uitvergroot worden? Misschien wil de getuige maar weinig ervaringen kwijt, door het trauma van de gebeurtenis? Zo kan een aantal posities en overwegingen worden

⁷ M. SPITTA, 'In Sachen Kriegsverbrechen- ProJustitia.' In: *Auschwitz-Birkenau. Historische Hefte über Verfolgung und Genozid an Roma und Sinti*, 1(1998).

⁸ J. GOTOVITCH, *Entretien entre M. Jean Galut, Mme. Paprika Galut-Modis et José Gotovitch*, Parijs, 2.04.1976.

⁹ DOUVETTE, *Interview de monsieur Yayal Galut en madame Paprika Galut*, 19.03.1975.

gesuggereerd; desalniettemin is er vooral nood aan waakzaamheid over de betrouwbaarheid en correcte weergave van de feiten, ondanks het subjectieve karakter van de bron. Dit brengt ons tot een tweede probleem: de getuigenis als een bron interpreteren is een moeilijke zaak. Hoe kan men zeker zijn van de eigen objectiviteit? Het is moeilijk om niet mee te gaan in het verhaal van de getuige en er de objectieve feiten uit te halen. Er moet een evenwicht tussen het slachtofferperspectief, het daderperspectief en de neutrale houding van de onderzoeker gevonden worden. In de praktijk is dit niet evident.¹⁰ Deze mogelijke perspectieven hebben een nog grotere impact op verschijnselen met een grote emotionele betrokkenheid. Zo zijn er historici, die stellen dat een analyse van een situatie zoals de Holocaust onmogelijk is voor derde partijen, dus voor mensen die de Holocaust niet meegemaakt hebben. Hierbij overheerst het slachtofferperspectief.¹¹ Op die manier kunnen verschillende houdingen aangenomen worden bij het bestuderen van de Holocaust en het interpreteren van de verschillende soorten getuigenissen. Toch neemt de vraag toe om dit slachtofferperspectief te overstijgen, zodat de oorzaak van deze escalatie van geweld kan achterhaald worden.¹² Desalniettemin blijft het moeilijk om niet in het slachtofferperspectief te hervallen. Niettegenstaande deze scriptie concrete casussen van slachtoffers behandelt, werd steeds geprobeerd de graad van objectiviteit zo hoog mogelijk te houden.

Ondanks de subjectiviteit, die met dit soort bronnen (getuigenis, interview, brieven, dagboeken, enz.) gepaard gaat, mag niet getwijfeld worden aan de fundamentele bijdrage en waarde die ze kunnen bevatten. Saul Friedländer heeft in zijn werk deze stelling doen gelden.¹³ Maar ook andere historici, zoals Marc Boone kunnen zich hierin vinden. Over interviews schrijft Boone : *'Het subjectivisme van dit type van bron is echter geen fundamentele hinderpaal: er is zelfs meer kans tot toetsing dan bij vele andere vormen van getuigenis.'*¹⁴ Met een kritische blik, een oprechte poging om neutraliteit te doen gelden en de bedenking dat de gebruikte bronnen een bepaalde graad van subjectiviteit dragen, kunnen deze problemen worden overbrugd.

¹⁰ C. LORENZ, *De constructie van het verleden. Een inleiding in de theorie van de geschiedenis*, Amsterdam, Uitgeverij Boom, 2008, pp. 25-33.

¹¹ M. BOONE, *Historici en hun métier. Een inleiding tot de historische kritiek*, Gent, Academia Press, 2006, pp. 144-145.

¹² G. VAN DEN BERGHE, 'In plaats van ideologie', in: *Knack*, 07.08.2002, <<http://www.serendib.be/gievandenbergh/artikels/inplaatsvanideologie.htm>>, geraadpleegd op 16.05.2010.

¹³ S. FRIEDLANDER, *Nazi-Duitsland en de joden. Deel 1: De jaren van vervolging 1933-1939*, Utrecht, Het Spectrum, 1998, 496 p.

¹⁴ M. BOONE, *Op.Cit.*, p. 22.

Naast de rol, die getuigen in deze scriptie spelen, moet melding worden gemaakt van het collectieve geheugen met betrekking tot de Holocaust. Zoals Gie van den Berghe stelt, is het tekenend voor het collectieve geheugen dat mensen bepaalde verledens kennen (en dus andere niet), omdat ze het zo zijn aangeleerd en gepresenteerd kregen. De Holocaust staat in eenieders geheugen gegrift. De collectieve herinnering aan de Joden staat centraal. Er wordt slechts sporadisch verwezen naar de zigeunerslachtoffers. De niet-Joodse slachtoffers van de nazi's worden slechts af en toe of helemaal niet in het collectieve geheugen opgenomen. Van den Berghe geeft hierbij de verklaring dat collectieve herinneringen in dienst moeten staan van de hedendaagse waarden en minder in functie van geschiedkunde. Daarmee wil hij geen afbreuk doen aan de waarde, die ze voor het maatschappelijke bestel hebben, maar collectieve herinneringen raken daardoor wel vervreemd aan het verleden door hun functie voor het heden. Hierbij kunnen weliswaar bedenkingen gemaakt worden.¹⁵ Ook Kroeskamp maakt deze opmerking door te stellen dat geschiedschrijving zich niet mag vereenzelvigen met het collectieve geheugen en hiertegenover een kritische houding moet aannemen. Indien dit laatste niet gebeurt, gaat de wetenschappelijke dimensie van geschiedschrijving verloren.¹⁶

¹⁵ G. VAN DEN BERGHE, 'Een uniek Vlaams Holocaustmuseum', in: *De Standaard*, 09.12.2001, < <http://www.serendib.be/gievandenbergh/artikels/eenuniekvlaamsholocaustmuseum.htm> >, geraadpleegd op 16.05.2010.

¹⁶ P. KROESKAMP, *Ijcpunt collectief geheugen. Naar nieuwe wegen in de geschiedschrijving*, in: < <http://www.historischhuis.nl/Scripties/data/180902Kroeskamp.pdf> >, geraadpleegd op 16.05.2010.

2 Terminologie en tsiganologie

Vooraleer de eigenlijke studie van het onderwerp van de scriptie aan te vatten, moet eerst worden ingegaan op het concept 'zigeuner'. Wie is de zigeuner? Vanwaar de negatieve stigmatisering? Waarom is de zigeunervervolging, niet alleen voor België, een nog vrij onbestudeerd deel van de historiografie met betrekking tot de Holocaust?

2.1 Terminologie

Van Dale omschrijft het begrip 'zigeuner' als een '*naam voor elk van de leden van een in Europa en een deel van Azië rondzwervend volk, van Indo-Germaanse oorsprong, slordig en haveloos.*'¹⁷ De definitie uit Van Dale draagt in de omschrijving van het concept 'zigeuner' eigenlijk al een negatieve connotatie met zich mee. Vooral de termen 'slordig' en 'haveloos' worden toch voornamelijk als denigrerend ervaren. Deze op zich 'neutrale' definitie toont meteen aan hoe de zigeunerpopulatie in Vlaanderen en Europa werd aanzien. In feite worden zigeuners vandaag nog steeds als een 'marginale groep' beschouwd.

Maar wie is nu 'de zigeuner'? De literatuur stelt een relatief stereotiep beeld van 'de zigeuner' voor. De belangrijkste kenmerken hebben betrekking op de taal, de familie, de godsdienst en cultuur, de nomadische levenswijze, en als laatste de negatieve vooroordelen, die tegenover deze populatie al eeuwen dominant zijn. Uiteraard zijn deze voornoemde elementen niet strikt toe te passen, aangezien de zigeunerbevolking door diversiteit gekenmerkt wordt.¹⁸ Alleen al de verschillende stammen wijzen op verschillende opvattingen en gewoonten.

Een eerste element is de oude taal van de zigeuners: het 'Romani'. Nooit werd hier een schriftelijk voorbeeld van gemaakt, waardoor na een evolutie van meer dan een eeuw, geen uniformiteit en geen standaardspreektaal werd bereikt.¹⁹ Toch moet het gebruik van deze oorspronkelijke taal gerelativeerd worden. Door het ontbreken van een standaardtaal is versplintering van het Romani onvermijdelijk. Er circuleren verschillende dialecten, maar uiteindelijk maken zigeuners zich snel een taal eigen naar gelang de regio waarin ze

¹⁷ VAN DALE, *Groot woordenboek der Nederlandse taal*, Utrecht/Antwerpen, Brepols NV, 1995, p. 3677.

¹⁸ A. FRASER, *De zigeuners. De geschiedenis van een volk*. Amsterdam/Antwerpen, Uitgeverij Atlas, 1994, p. 286.

¹⁹ A. FRASER, *Op.Cit.*, pp. 19-20.

vertoeven.²⁰ Ook Alexander Ramati haalt dit aan. 'Wij verstonden allemaal Duits. Zigeuners maken zich vlug talen eigen.', aldus Ramati.²¹

Een tweede element is het belang van het familieconcept. De familie staat bij de zigeuners erg hoog aangeschreven en vormt dan ook een bindmiddel in een groot deel van het zigeunerbestaan.²² De autoriteit in de familie wordt ingevuld door het stamhoofd; dit is meestal een van de oudste leden van de groep, die door zijn wijsheid respect kan afdwingen.²³ De typische zigeunercultuur vormt het derde element. Zigeuners zijn gevoelsmensen en worden getypeerd als passioneel. Daarnaast hangen zigeuners ook een godsdienst aan. Orthodoxe, christelijke en zelfs islamitische vormen van religieuze beleving komen voor. In de laatste decennia zijn ook vormen van protestantisme terug te vinden. Onder de zigeuners zijn heel wat verschillende legendes en 'interpretaties' van religie, maar algemeen gesteld geloven ze in één God.²⁴

De nomadische levenswijze is een vierde element en waarschijnlijk het kenmerk, dat het meest visueel in het maatschappelijke leven is. Zigeuners reizen van de ene plaats naar de andere, al dan niet met woonwagens, en gaan en staan waar en wanneer ze zelf willen. Een vaste woonplaats hebben ze niet.²⁵ Toch zijn er ook zigeuners, die een sedentair leven leiden. Deze laatste hebben een relatief normale tewerkstelling en gaan voor een stuk aan het maatschappelijke leven deelnemen. De nomaden gaan de sedentaire zigeuners niet hoog aanschrijven en verwijten hen dat ze hun onafhankelijkheid en geleidelijk aan ook hun zigeunergewoontes zijn verloren.²⁶ Heidi Timmerman stelt hierbij dat de zigeuners gekneld zitten tussen twee idealen: het nomadisme en het sedentarisme.²⁷

Deze levenswijze wordt met criminaliteit en asociaal gedrag geassocieerd.²⁸ Het maatschappelijke draagvlak wordt door deze beschouwing overheerst. Het algemene,

²⁰ A. FRASER, *Op.Cit.*, p. 295.

²¹ A. RAMATI, *En de violen zwegen. Een verhaal over de Holocaust van de zigeuners*, Amsterdam, Omega Boek, 1985, p. 14.

²² A. FRASER, *Op.Cit.*, p. 300.

²³ J.-P. CLEBERT, *The Gypsies*, Parijs, Penguin books, 1967, p. 164.

²⁴ J.-P. CLEBERT, *Op.Cit.*, pp. 171-172.

²⁵ N. BOGAART, P. VAN EEUWIJK en J. ROGIER, *Mensen van de reis. Woonwagenbewoners en zigeuners in Nederland 1868-1995*, Zwolle, Waanders Uitgevers, 1995, p. 9.

²⁶ J. BLOCH, *Les Tsiganes*, Parijs, Presses Universitaires de France, 1953, pp. 48-49.

²⁷ H. TIMMERMAN, 'Les Bohémiens sont là!' *Van rondtrekkende ambachtlieden tot zigeuners: een proces van stigmatisering in België van 1868-1914*, Gent, (onuitgegeven licentiaatverhandeling Universiteit Gent), 1998, p. 21. (promotor: G. Deneckere).

²⁸ L. LUCASSEN, *En men noemde hen zigeuners... De geschiedenis van Kaldarasch, Ursari, Lowara en Sinti in Nederland (1940-1944)*, Amsterdam, Stichting beheer IISG/ SDU uitgeverij, 1990, p. 14.

typerende beeld van de zigeuner is zeer negatief. Vaak hebben ze geen nationaliteit en geen papieren *_sans papiers_* op zak. Vooroordelen over hen waren en zijn nog altijd snel gemaakt. Het zijn criminelen, zwervers, bedelaars en bedriegers. Niettegenstaande ze belasting- en dienstplichtig zijn, maar zich aan deze verplichtingen onttrekken, profiteren ze in zekere zin mee van het maatschappelijke bestel. Ze hebben geen rechten, maar zouden stelselmatig in de loop van de negentiende en twintigste eeuw steeds meer plichten worden opgelegd. Vooral het niet kunnen voorzien in hun onderhoud en het ontbreken van een vaste woonplaats vormen voor de sedentaire samenleving een probleem.²⁹ Hun economische activiteit bestaat uit het verhandelen van goederen en diensten. Om inkomsten te blijven genereren, nemen ze een nomadisch bestaan aan.³⁰ Men probeerde hen, via wetgeving, te doen passen binnen het kaderwerk van de dominante maatschappij, opdat de overheid meer vat op hun manier van bestaan zou hebben.³¹ Doorheen de geschiedenis zullen zigeuners steeds meer opgejaagd en geïsoleerd worden. Hiervan zijn tot op vandaag nog sporen zichtbaar.³²

Zowel Leo Lucassen als Wim Willems leggen de nadruk op de stigmatiserende rol van het overheidsbeleid naar zigeuners toe.³³ Ten eerste is er een categorisering, waarbij een groep ontstaat met een daaraan verbonden naam. In tweede instantie komt er een negatieve beeldvorming over deze categorie. De vorming van deze negatieve karakterisering, een stigma dus, wordt als derde factor genoemd. De etikettering is in een vierde fase aan de orde, zodat er wordt bepaald wie effectief tot de groep behoort. Als laatste is er de uiteindelijke stigmatisering, waardoor er bij het nemen van beleidsbeslissingen negatieve waardeoordelen als argumentatie worden gebruikt. Wel moet duidelijk gesteld worden dat zowel Lucassen als Willems het hoofdzakelijk over de Nederlandse overheid hebben. Of dit stigmatiseringproces ook in België van toepassing is, zal in het vervolg van deze scriptie duidelijk worden.³⁴ Het model Van Arkel kan in deze context ook vermeld worden. Dit model poogt een verklaring te bieden voor het antisemitisme, door alle ‘motieven’ voor Jodenhaat overkoepelend samen te brengen. Lucassen stelt dat dit ook toepasbaar is op de antizigeunerhouding van de nazi’s. Van Arkel onderscheidt drie fasen: stigmatisering (cfr.

²⁹ N. BOGAART, P. VAN EEUWIJK en J. ROGIER, *Op.Cit.*, p. 9.

³⁰ H. TIMMERMAN, *Op.Cit.*, p. 21.

³¹ L. LUCASSEN, *Op.Cit.*, p. 14.

³² N. BOGAART, P. VAN EEUWIJK en J. ROGIER, *Op.Cit.*, p. 9.

³³ Bijlage 1.

³⁴ W. WILLEMS, *Op zoek naar de ware zigeuner. Zigeuners als studieobject tijdens de Verlichting, de Romantiek en het Nazisme*, Utrecht, Uitgeverij Jan van Arkel, 1995, pp. 10-11.

supra), sociale afstand en terrorisering. De sociale afstand bepaalt de mate van interactie tussen de groepen, in dit geval de overheid en zigeuners, waarbij het stigma wordt gecorrigeerd. De terrorisering houdt in dat diegenen die niet discrimineren, gedwongen worden ook tot discriminatie over te gaan. Dit model bleef niet vrij van kritiek. Lucassen stelt dat deze drie concepten moeilijk los van elkaar gezien kunnen worden. Bovendien blijft een theorie altijd minder gecompliceerd dan de realiteit.³⁵

Wat zeker kan worden gesteld, is dat de Tweede Wereldoorlog een escalatie van het geweld tegen zigeuners vormt. Zoals Sybil Milton (cfr. infra) het stelt, is dit tot op vandaag niet algemeen bekend bij het publiek. Duizenden moorden en heel wat misbruiken voor medische experimenten blijven bij de zigeuners kenmerkend voor een zwarte, traumatische periode in hun verleden.³⁶

2.2 Tsiganologie

Tsiganologie is de wetenschappelijke oriëntatie, die sinds het einde van de 18de eeuw de studie van zigeuners omvat. Volgens deze richting worden zigeuners beschouwd als een duidelijk omschreven nomadische groep, uitgezwermd over West-Azië, Europa en Noord-Amerika. De geschiedenis van het zigeunervolk gaat terug tot in de middeleeuwen, wanneer het van India naar Europa is gereisd. Leo Lucassen stelt dat zigeuners zich vanaf het begin apart hebben opgesteld en dat deze houding tot conflicten met de gevestigde samenleving heeft geleid. Hun specifieke karaktertrekken en levenswijze botsten met de sedentaire samenleving.³⁷ Zigeuners beschouwden zich als een aparte groep. Ook de maatschappij zag hen als ‘anders’ en tot op vandaag zouden ze zich van de omringende samenleving afschermen. Dit vrij stereotiep geschetste beeld moet genuanceerd worden. Zigeuners hebben nooit een gesloten eenheid gevormd en hebben op zich nooit geweigerd om zich te integreren. Kan men dan wel spreken van een gemeenschappelijke geschiedenis of groepsbewustzijn? Soms worden mensen _ zeker onder druk van de overheid _ gecategoriseerd, waardoor ze als het ware gedwongen worden om zich anders te zien. Ze werden op een andere manier behandeld, waardoor er bijna automatisch een afstand tussen de zigeuners en de rest van de

³⁵ H. TIMMERMAN, *Op.Cit.*, p. 27.

³⁶ N. BOGAART, P. VAN EEUWIJK en J. ROGIER, *Op.Cit.*, p. 9.

³⁷ L. LUCASSEN, *Op.Cit.*, p. 12.

samenleving ontstond.³⁸ Ook Wim Willems sluit zich bij dit standpunt aan. Willems stelt dat het benadrukken van culturele en maatschappelijke verschillen en het claimen van een eigen geschiedenis niet meteen erkenning kreeg. Hij stelt verder dat het van belang is hoe ‘de maatschappij’ het etiket ‘zigeuners’ interpreteert. Willems stelt dat het idee dat alle etnische zigeunergroepen tot één volk behoren, moet worden gerelativeerd.³⁹

Binnen de tsiganologie zijn er twee strekkingen, die het denkbeeld over zigeuners tussen ongeveer 1870 en 1979 hebben gedomineerd, aldus Lucassen. Een eerste strekking kan men als eerder gematigd beschouwen en heeft een vrij positieve houding ten opzichte van zigeuners. Vooral in Groot-Brittannië is deze strekking succesvol, dit komt tot uiting in de “*Gypsy Lore Society*”.⁴⁰ Zigeuners worden er op een romantische manier voorgesteld als de zogenaamde ‘edele wilden’.⁴¹ Deze visie werd vanaf het begin gesteund door folkloristen, linguïsten, etnologen, enz. Ook intellectuelen, ‘*who are Bohemians in heart and taste*’, waren enthousiast.⁴² Deze visie wordt amper gedeeld met de meeste Duitse collega’s. Zij denken vanuit een criminologisch standpunt en gaan op die manier een vrij negatief, stereotiep beeld ophangen. Door de erfelijke eigenschappen van hun bestaan horen ze niet thuis in het georganiseerde, maatschappelijke leven. Hun beroepen, zoals bijvoorbeeld waarzeggerij, zouden de activiteiten van bedelarij, diefstal of oplichting moeten verhullen. De Duitse strekking hanteert dus een negatief beeld, terwijl de Britten er een positievere, romantische visie op nahouden.⁴³

Tegen zowel de romantische, als de criminologische strekking werd de jongste decennia heel wat kritiek geleverd. Volgens Engelse antropologen en sociologen zijn zigeuners geen etnische ras, dat zich sinds de middeleeuwen afzijdig hield. De term ‘zigeuner’ moet volgens hen beschouwd worden als een aanduiding van de dominante maatschappij. Volgens hen is de levenswijze meer essentieel, dan de afstamming van deze groep mensen. Ook in Duitsland kwam er verzet tegen de criminologische richting. Het startsignaal werd hier gegeven door de organisatie van ‘Sinti en Roma’. Deze organisatie verzette zich tegen de dominante visie, dat zigeuners tijdens nazi-Duitsland zouden vervolgd geweest zijn omwille van hun criminaliteit,

³⁸ A. COTTAAR, L. LUCASSEN en W. WILLEMS, *Mensen van de reis. Woonwagenbewoners en zigeuners in Nederland 1868-1993*, Zwolle, Waanders Uitgevers, 1995, pp. 10-11.

³⁹ W. WILLEMS, *Op.Cit.*, pp. 5-9.

⁴⁰ De ‘Gypsy Lore Society’ is een internationale vereniging van personen, die interesse hebben in zigeuner- en reisstudies. Ze is in 1888 in Groot-Brittannië gesticht. In: < <http://www.gypsyloresociety.org> >, geraadpleegd op 11.11.2009.

⁴¹ L. LUCASSEN, *Op.Cit.*, pp. 12-13.

⁴² W. WILLEMS, *Op.Cit.*, p. 169.

⁴³ L. LUCASSEN, *Op.Cit.*, pp. 12-13.

in plaats van hun ras of etnische origine. Zij stelt dat het zigeunerprobleem vooral gecreëerd werd door de autoriteiten zelf. Toch blijft dan nog de vraag waarom er al voor de vervolging tijdens de Tweede Wereldoorlog zoveel vooroordelen tegenover zigeuners waren. Een sluitend antwoord werd alsnog niet gevonden. Lucassen merkt op dat de twee nieuwe strekkingen weinig met elkaar gemeen hebben en elkaar amper beïnvloeden. Het valt dan ook te betreuren dat beide perspectieven nog niet geïntegreerd werden. Een integrale theorievorming zou mogelijkheden voor verder tsiganologisch onderzoek kunnen bieden.⁴⁴

Het verzet door de organisatie van 'Sinti en Roma' leunt aan bij een andere, prangende vraag. Kan men wel van een zigeunerras spreken? De term 'ras' wordt vaak op basis van heel uiteenlopende criteria aan een groep mensen toegeschreven. Zo kan de taal als criterium worden genomen, maar eveneens nationale of culturele kenmerken, genetische verschillen of religie. Men kan stellen dat zigeuners een groot aantal conforme eigenschappen hebben. Ook zijn er de uiterlijke karakteristieken die hen kunnen onderscheiden. Op basis daarvan kan men eventueel van een ras spreken. De duidelijke uiterlijke, culturele en genetische overeenkomsten met groepen in Noord-India en de Indische taalafkomst bevestigen dit statement.⁴⁵

⁴⁴ L. LUCASSEN, *Op.Cit.*, pp. 13-14.

⁴⁵ N. BOGAART, P. VAN EEUWIJK en J. ROGIER, *Op.Cit.*, p. 15.

3 De vergeten minderheidsgroep

3.1 Vergeten in de literatuur

De zigeunerbevolking werd gedurende lange tijd vergeten in het kader van de historiografie over oorlogsvervolgingen. Wanneer het begrip ‘Holocaust’ uitgesproken wordt, denkt men in eerste instantie aan de miljoenen Joden die in de uitroeiingskampen zijn omgekomen. Daarom werd het ook hoog tijd om deze gemarginaliseerde groep recht aan te doen, door ze uit de vergeetput van de geschiedenis te halen, zoals onder andere Maxime Steinberg en José Gotovitch gepoogd hebben te doen.⁴⁶

Ook Sybil Milton wijst er in haar artikel ‘*Gypsies and the Holocaust*’ uit 1991 op dat ondanks het feit dat gegevens omtrent die materie al jaren beschikbaar zijn, ze in de meeste studies over de Holocaust zelden worden opgenomen. Ze stelt verder dat zigeuners, net zoals zwarten en gehandicapten, over het algemeen worden uitgesloten voor een gelijke consideratie. Er wordt verondersteld dat homoseksuelen en andere minderheidsgroepen hiertoe ook behoren, maar Milton maakt er geen melding van. Deze strekking historici, die zich focussen op de Jodenvervolging, gaat niet ontkennen dat er geen zigeunervervolging heeft plaatsgevonden, maar stelt dat er een ‘kwalitatief’ verschil is tussen de moorden op de Joden en deze op de zigeuners en invaliden. Milton haalt dan ook een aantal krasse uitspraken van historici, die zich op deze manier positioneren, aan. Zo zegt Yehuda Bauer dat ‘*Roma were not Jews, therefore there was no need to murder all of them*’. Op dezelfde lijn gaat Raul Hilberg verder dat de nazi-ideologie niet de totale vernietiging van alle Europese zigeuners voor ogen had. Zelfs George L. Mosse beschouwt zigeuners niet als raciale slachtoffers. Hij stelt: ‘*not all Gypsies were destined to die, as you know some were saved as Aryans*’.⁴⁷ Daarentegen zal Simon Wiesenthal zich aan de kant van Milton scharen. Wiesenthal houdt een pleidooi voor de erkenning van de zigeunerslachtoffers van de Holocaust. De nazi’s positioneerden de zigeuners op dezelfde voet als de Joden. Uiteraard is er een kwantitatief verschil in overleden slachtoffers, maar daarop repliceert Wiesenthal: ‘*The Nazis would just as soon have gassed six million Gypsies, had there been so many.*’ Dit statement spreekt in de geschetste context voor zich en behoeft geen verdere uitleg. Bovendien identificeert Wiesenthal - zelf een Joods

⁴⁶ M. STEINBERG, “Le convoi ‘belge’ des Tsiganes du 15 janvier 1944”, in: *Nouvelle Tribune*, nouvelle série, (2002), 30.

⁴⁷ S. MILTON, “The Gypsies and the Holocaust,” in: *The History Teacher*, 24 (1991), 4, pp. 375-376.

slachtoffer van de Holocaust- zich met de zigeuners op dezelfde manier zoals hij dat doet voor het getroffen leed van zijn eigen volk.⁴⁸

Op die manier kan beter begrepen worden wat de oorzaak van de lacune in de geschiedenis van de racistische vervolgingen, in dit geval van de zigeuners, is. De zigeuners bleven 'onzichtbaar' in de historiografie. In de discussie tussen Sybil Milton en Yehuda Bauer blijft de vergelijking met de al dan niet te onderscheiden parallellen tussen de Joden- en zigeunervervolging centraal staan (cfr. infra).⁴⁹

Een tweede, oorzakelijke verklaring kan gezocht worden in het feit dat de Joden meer herinneringen, memoires en andere ervaringen aan hun oorlogsverleden hebben neergeschreven dan zigeuners. De Joodse gemeenschap domineerde dan ook de naoorlogse historiografie. Wat de zigeuners betreft, zijn er zeer weinig literaire of geschreven herinneringen terug te vinden. Historici zijn dan ook in zeker opzicht afhankelijk van mondelinge tradities.⁵⁰ Jean-Paul Clébert stelt dat als zigeuners als ongeletterd worden beschouwd, ze daarom niet ongecultiveerd zijn. Zigeuners stellen zelf: *'Our language is not written... this is our curse'*. Verschillende legendes, onder andere over een vervloeking, zouden deze orale tradities moeten verklaren. Toch lijkt dit een vrij magere verklaring.⁵¹ Gehandicapte mensen hebben in dit opzicht ook geen gemeenschap om zich in de literaire productie te vertegenwoordigen.⁵² Ook in deze scriptie zal gebruik gemaakt worden van mondelinge bronnen, namelijk de interviews, die afgenomen werden door José Gotovitch en door Douvette, bij de casus van Jeanne Modis.

Een andere visie is die van Jan Yoors, die in zijn werk wijst op de beperkte studie wat zigeunervervolgingen betreft. Hij wijt dit aan een gebrek aan historisch bewustzijn bij deze bevolkingsgroep. *'Ook al zijn er dan meer dan een half miljoen van hen afgeslacht, toch blijven zij liever vergeten of onopgemerkt.'* Of de zigeunergroep dit daadwerkelijk wil, is betwifelbaar. De strijd voor erkenning van het leed dat hen door de nazi's werd aangedaan, heeft in Duitsland erg lang aangesleept.⁵³

⁴⁸ S. WIESENTHAL, 'Jews and Gypsies: Genocide of Non-Jewish Victims in the Holocaust as Seen by a Survivor of the Holocaust', in: I. CHARNY (ed.), *Encyclopedia of Genocide vol. 1*, ABC-CLIO, 1999, pp. 502-505.

⁴⁹ Y. BAUER en S. MILTON, "Correspondence: 'Gypsies and the Holocaust'", in: *The History Teacher*, 25(1992), 4, pp. 513-515.

⁵⁰ S. MILTON, *Op.Cit.*, p. 377.

⁵¹ J.-P. CLEBERT, *Op.Cit.*, pp. 168-169.

⁵² S. MILTON, *Op.Cit.*, p. 377.

⁵³ J. YOORS, *Een volk op doortocht: zigeuners tijdens de Tweede Wereldoorlog*, Meulenhoff, 1981, p. 33.

Wim Willems meent daarentegen dat het maatschappelijke isolement van zigeuners en het tot in de jaren 1970 achterwege blijven van pressiegroepen, die de vooroordelen met betrekking tot zigeuners willen bestrijden, vorm geven aan de reden waarom de geschiedkunde nooit veel belangstelling heeft getoond.⁵⁴

Tijdens de jaren 1980 werden er nieuwe interpretaties gecreëerd wat de voornoemde, ongeoorloofde lacune enigszins corrigeert, door te kijken naar de verbanden tussen de moorden op de Joden en die op de zigeuners en de gehandicapten. Dit is een stap in de juiste richting, maar desalniettemin kunnen de vooroordelen en de gewoontes van de voorbije veertig jaar niet in één slag omgekeerd worden.⁵⁵

In 1996 schrijven Mary Johnson en Carol Rittner dat studenten de relatie tussen Joodse en niet-Joodse slachtoffers als volgt beschrijven: *'The Jews occupy the center, with the other victims extending outward in concentric rings.'*⁵⁶ De positie van de niet-Joodse bevolkingsgroepen is duidelijk aan een herwaardering toe. Toch worden inspanningen geleverd om ook deze groepen hun plaats in de geschiedenis te geven en de herinnering levend te houden. Daarnaast stelt Henriette Asséo dat studies over zigeunervervolging altijd in vergelijking met of tegenover die van Jodenvervolging worden geplaatst. Hierdoor wordt het recht dat ook de zigeunerslachtoffers toekomt, niet altijd volledig gerespecteerd.⁵⁷

De zigeunervervolging werd niet enkel door de academische wereld 'vergeten', ook in de algemene publieke opinie is deze bevolkingsgroep weinig bekend. In 1995 voerde Pieter Lagrou een kleine studie naar de kennis bij leerlingen uit het middelbare onderwijs over welke bevolkingsgroepen door de nazi's werden vervolgd. Lagrou trok de conclusie dat de kennis over de racistische vervolgingen vereenzelvigd wordt met de Jodenvervolging. Met andere woorden, het merendeel van de hedendaagse bevolking weet amper dat ook zigeuners werden vervolgd.⁵⁸

⁵⁴ W. WILLEMS, *Op.Cit.*, p. 300.

⁵⁵ S. MILTON, *Op.Cit.*, p. 377.

⁵⁶ M. JOHNSON en C. RITTNER, 'Circles of Hell: Jewish and Non-Jewish victims of the Nazi's', in: *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 548 (1996), p. 123.

⁵⁷ H. ASSEO, 'Contrepoint: la question tsigane dans les camps Allemand', in: *Annales. Histoire, Sciences Sociales*, 48 (1993), 3, p. 567-568.

⁵⁸ P. LAGROU, 'Victims of Genocide and National Memory: Belgium, France and the Netherlands 1945-1965', in: *Past & Present*, 154 (1997), pp. 181-182.

Katie Trumperer stelt dat er rond de zigeuners steeds meer een probleem rond de herinnering wordt gemaakt en minder om de historische feiten. Of om het met haar woorden te zeggen: *'Lifted out and up of history, the Gypsies them-selves are reinstated only as a memory problem: the strength of forgetful-ness, the struggle to remember.'*⁵⁹ Er moet nadruk worden gelegd op de dreiging van de vergetelheid van de zigeuners en hun geschiedenis, opdat hieraan iets kan worden gedaan. Daarnaast kan het waarom van een lacune in de geschiedenis ook een interessant gegeven zijn. Bovenal is het van belang dat de lacune met wetenschappelijke studies wordt opgevuld.

3.2 Kwantitatieve gegevens over de zigeuner-Holocaust

Doordat de zigeunerholocaust door een aantal historici wordt afgeschreven als kwalitatief en kwantitatief minderwaardig, volgen hierop een aantal kwantitatieve gegevens. Het zigeunerkamp Auschwitz-Birkenau zou zeventien maanden bestaan. Een exact cijfer over de omvang van de zigeunergenocide is moeilijk te bepalen. Er werden volgens Angus Fraser, ongeveer 23.000 mensen naar dit kamp gedeporteerd. Van deze groep zigeuners zouden 20.078 individuen er het leven laten. De overlevenden werden naar andere kampen overgebracht. De dood was het gevolg van hongersnood, uitputting, medische experimenten, ziekten of vergassing (cfr. infra). Op 3 augustus 1944 waren alle zigeuners uit Auschwitz geëvacueerd. Ofwel waren ze weggebracht naar andere kampen, ofwel waren ze vergast.⁶⁰ Bogaert, Van Eeuwijk en Rogier geven een cijfer aan van 21.000 zigeuners die in Auschwitz opgesloten waren. Van hen waren er in juli 1944 nog slechts 6.000 in leven. Van die 6.000 moest nog eens de helft in Auschwitz-Birkenau achterblijven.⁶¹ Sybil Milton stelt dat 93,5 procent van alle naar Auschwitz gedeporteerde zigeuners, het kamp niet heeft overleefd.⁶²

Volgens het herdenkingsboek aan de zigeuners in Auschwitz-Birkenau stelt men dat 20.943 mensen werden getransporteerd. In 1943 werd bijna 90 procent gedeporteerd en 'slechts' ongeveer een tien procent het volgende jaar.⁶³ Daarnaast zouden 7.359 zigeuners, zowel mannen als vrouwen, in 1943 gestorven zijn in Auschwitz-Birkenau. In 1944 kenden 3.155 mensen de dood. In de jaren daarna zouden nog 1.329 sterven aan de gevolgen van hun

⁵⁹ K. TRUMPERER, 'The Time of the Gypsies: A 'People without History' in the Narratives of the West', in: *Critical Inquiry*, 18(1992), 4, p. 859.

⁶⁰ A. FRASER, *Op.Cit.*, pp. 261-262.

⁶¹ N. BOGAART, P. VAN EEUWIJK en J. ROGIER, *Op.Cit.*, p. 57.

⁶² Y. BAUER en S. MILTON, *Op.Cit.*, p. 519.

⁶³ J. PARCER (ed.), *Memorial Book: The Gypsies at Auschwitz-Birkenau vol. 2*, Saur, 1993, p. 1475.

verblijf in een uitroeiingskamp. Indien alle nationaliteiten in rekening worden gebracht, dan is het grootste aantal gevangenen van Duitse afkomst (62,59 procent). Slechts 0,58 procent had de Belgische nationaliteit.⁶⁴ Deze laatste cijfers moeten in nadere beschouwing worden genomen, aangezien heel wat zigeuners geen nationaliteit hadden en als ‘staatloos’ werden beschouwd. Deze voorgaande cijfers hebben ook enkel betrekking op Auschwitz-Birkenau en niet op de andere uitroeiingskampen. Bovendien slaan deze cijfers ook enkel op de zigeuners, die in het kampregister ingeschreven stonden.⁶⁵

Jules Bloch geeft in 1953 aan dat er van de vijf miljoen zigeuners over de hele wereld, ongeveer een half miljoen naar de kampen werden gedeporteerd.⁶⁶ De laatste cijfers van het *U.S. Memorial Research Institute* in Washington schatten de tol van de zigeuners tussen een half miljoen en anderhalf miljoen individuen⁶⁷. Het totale aantal wordt door het *Memorial Book* geraamd op 500.000 zigeuners, die het slachtoffer van het nazisme zouden zijn geworden. Naast de uitroeiingskampen werden zigeuners ook gedood door de *Einsatzgruppen*, de *Wehrmacht* en verschillende fascistische groeperingen in Europa. De *Einsatzgruppen* waren verantwoordelijk voor de dood van duizenden mensen. De *Wehrmacht* wordt verantwoordelijk geacht voor de liquidatie van de zigeunerpopulatie in de bezette gebieden.⁶⁸

Donald Kenrick en Grattan Puxon geven per land een schatting van de zigeunerpopulatie in 1939 en de sterfgevallen in de kampen.⁶⁹ Deze cijfers zijn vaak ruwe schattingen. Voor België schatten ze de zigeunerpopulatie op 600 individuen, van wie ongeveer 500 zijn omgekomen.⁷⁰ Er kan worden verondersteld dat deze cijfers naar alle waarschijnlijkheid iets te hoog liggen. Er werden 351 personen vanuit Mechelen naar Auschwitz gedeporteerd. Deze mensen werden allemaal aangehouden op Belgisch grondgebied of in Noord-Frankrijk. Er was slechts één transport uit Mechelen naar Auschwitz. Naar schatting zijn er van dit konvooi tussen de elf en

⁶⁴ J. PARCER (ed.). *Op.Cit.* vol. 2, pp. 1474-1476.

⁶⁵ Bijlage 2-4.

⁶⁶ J. BLOCH, *Op.Cit.*, p. 109.

⁶⁷ I. HANCOCK, ‘Genocide of the Roma in the Holocaust’, in: I.W. CHARNY (ed.), *Encyclopedia of Genocide*, < <http://reocities.com/Paris/5121/genocide.htm> >, geraadpleegd op 01.05.2010.

⁶⁸ J. PARCER, *Op.Cit.*, p. XIII-XVI.

⁶⁹ Bijlage 5.

⁷⁰ D. KENRICK en G. PUXON, *The Destiny of Europe’s Gypsies*, Londen, Heineman, 1972, pp. 183-184.

achttien mensen, die de Holocaust hebben overleefd (cfr. infra).⁷¹ Daardoor lijken de cijfers van Kenrick en Puxon overdreven.⁷²

Over het algemeen kan gesteld worden dat het exacte cijfer van het aantal zigeunerslachtoffers nooit met zekerheid zal kunnen worden vastgesteld. Net zoals dat het geval is voor Joden, Russen, Polen, homoseksuelen, gehandicapten enz.⁷³ Toch is het belangrijk om een schatting te maken, enerzijds om de impact op de bevolkingsgroep te bepalen, en anderzijds omdat een schatting in zekere zin recht doet aan de getroffen slachtoffers en aan hun herinnering.

3.3 De Holocaust: een uniek Joodse zaak?

Het voornoemde ‘vergeten’ van zigeuners en het aanhalen van ‘kwalitatieve’ verschillen inzake zigeuner- en Jodenvervolging was stof voor debat en discussie.

Zo stelt Yehuda Bauer dat er geen parallellen te bewijzen zijn tussen de Joodse zaak en die van de zigeuners. Hij stelt dat alle Joden werden vervolgd, maar niet alle zigeuners. Zo werden bijvoorbeeld de zigeuners met ‘puur bloed’ gespaard’(cfr.infra). Bauer stelt verder dat in de bezette gebieden van Europa, de sedentaire zigeuners in de meeste gevallen met rust werden gelaten. Buiten Duitsland en Oostenrijk werden de sedentaire zigeuners, die het grootste deel van de bevolking uitmaakten, door de nazi’s niet opgezocht. De zigeuners met een nomadisch bestaan werden als ‘irritant’ ervaren, waardoor zij wel slachtoffer werden. *‘The Gypsies were simply not important enough for the Nazis to be dealt with centrally. Hitler never mentions them. In Nazi eyes they were no ideological problem or threat. They were irritant, they were treated contemptuously as a plague,’* aldus Bauer. Verder gaat hij stellen dat het nazibeleid voortdurend twijfelde wat het lot van de zigeuners zou worden. Sterilisatie, moord, opsluiting of gewoon negeren, waren de opties. Uiteindelijk werden alle methodes toegepast. Bovendien is het een omgekeerde vorm van racisme – zigeuners met zuiver bloed bleven leven, *Mischlings* niet-, wat niet parallel is met de Joden. Er is een aantal gelijkenissen tussen de vervolging van Joden en zigeuners, maar toch blijft Bauer de Holocaust als een

⁷¹ M. STEINBERG, *Op.Cit.*

⁷² Bijlage 4.

⁷³ L. STOKES, ‘The German People and The Destruction of the European Jews’, in: *Central European History*, 6 (1973), 2, p. 171.

uniek Joodse zaak beschouwen.⁷⁴ Of nog concreter gesteld: zigeuners waren het slachtoffer van genocide, de Joden waren slachtoffers van de Holocaust.⁷⁵ Bauer stelt dat de moord op de zigeuners verschillende redenen hadden. Zo waren zigeuners in het kader van het vreemdelingenbeleid van de Europese landen ongewenste gasten. De nazi's beschouwden de zigeuners als misdadigers met erfelijk asociale elementen in het bloed, die zo snel mogelijk moesten verdwijnen. Vele academici zijn misleid door te stellen dat alle vervolgingen bepaald werden door racisme. Het was eerder een kwestie van biologie en biologische selectie, aldus Bauer. Volgens Bauer blijven de zigeuners echter een marginaal element in de uitroeiingspolitiek.⁷⁶

De academische wereld reageerde met gemengde gevoelens op deze positionering van Bauer. Sybil Milton en Henry Friedlander stelden zich aan de andere kant van het debat op en gingen niet akkoord met het standpunt van Bauer. Friedlander stelt dat er geen verschil is tussen de Holocaust en nazigenocide, zowel Joden als zigeuners werden er slachtoffer van.⁷⁷ Sybil Milton haalt vijf argumenten aan, waarmee ze de positionering van Bauer wil ondergraven. Ten eerste haalt ze de stelling onderuit dat de Jodenvervolgving kwalitatief zou verschillen van de moord op de andere getroffen groepen. Ze stemt in met het feit dat de Joden machtige politieke opposanten voor Hitler konden vormen, waardoor ze moesten worden geëlimineerd. Maar waarom dan ook de zigeuners? Deze bevolkingsgroep was geen bedreigende politieke tegenstander, had een lage sociale status en leefde aan de rand de maatschappij. Volgens Milton werden zowel Joden als zigeuners gedood omwille van het Duitse ideaal van zuiverheid, waardoor deze groepen getroffen werden door raciale motieven, en niet door politieke. Ten tweede haalt ze aan dat Bauer stelt dat de zigeuners getroffen werden, omdat ze een nomadisch bestaan hadden en een vervelend marginaal verschijnsel waren. Waardoor Milton opnieuw stelt dat, wanneer een groep wordt bestempeld als asociaal en crimineel, dit een duidelijke uiting van racisme is. Bovendien waren, aldus Milton, heel wat naziwetten van toepassing voor zowel Joden, als zigeuners, waardoor de twee met elkaar gelijkgesteld werden. Ten derde kaart Milton het statement aan dat nazi-Duitsland geen beleid had om alle zigeuners te vermoorden. Aanvankelijk begon het met een uitsluitingspolitiek,

⁷⁴ Y. BAUER en S. MILTON, "Correspondence: 'Gypsies and the Holocaust'", in: *The History Teacher*, 25(1992), 4, pp. 513-515.

⁷⁵ THE EDITORS, 'Genocide or Holocaust? Gypsies and Jews', in: *The History Teacher*, 26(1993), 3, pp. 385-386.

⁷⁶ Y. BAUER, 'The Impact of the Holocaust', in: *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 548 (1996), pp. 20-21.

⁷⁷ H. FRIEDLANDER, 'Review: Rethinking the Holocaust by Yehuda Bauer', in: *The American Historical Review*, 108(2003), 2, p. 482.

waarbij sterilisatie en emigratie als oplossingen werden geformuleerd, aldus Milton. Later zou deportatie als ‘finale oplossing’ worden gehanteerd. Bovendien zou de functie van de Kripo evolueren van misdaadbestrijding naar het opsporen van zigeuners. Hierbij werden de resultaten van de raciale wetenschappers ter hand genomen om de bevolkingsgroep te definiëren en elimineren. Als vierde punt haalt Milton het statement van Bauer aan, wanneer die laatste stelt dat zigeuners met puur bloed van de uitroeiingskampen gespaard bleven. Milton gaat hiertegen in door te stellen dat de raciale theorieën van de Duitsers nooit consistent of rationeel waren. *Zigeunermischlings* waren inderdaad de eerste slachtoffers, maar Milton haalt aan dat op basis van documenten van Ritter, de volbloedzigeuners eerst werden geregistreerd, uitgesloten en uiteindelijk ook gedeporteerd.⁷⁸ Ook Leo Lucassen was van mening dat wat uiteindelijk terechtgekomen was van de plannen met de volbloedzigeuners erg onduidelijk is. Desalniettemin stelt hij dat het grootste deel van deze volbloedzigeuners naar alle waarschijnlijkheid in de uitroeiingskampen is omgekomen. Het standpunt van Lucassen lijkt iets genuanceerder, maar sluit toch vrij goed aan bij dat van Milton.⁷⁹ Ook Henriette Asséo lijkt zich in dit standpunt te kunnen vinden. Ze stelt dat de pure origine van zigeuners verloren is gegaan door assimilatie met andere volkeren. Hierdoor werden de ook de ‘pure’ zigeuners etnisch gedegradeerd op hetzelfde niveau van de *Mischlings*, waardoor ook zij niet gespaard zijn gebleven.⁸⁰

Als laatste argument stelt Milton dat er geen bewijs is dat sedentaire zigeuners aan de nazivervolgeningen ontsnapten. Volgens Milton behoort dit aspect tot de mythe dat bepaalde zigeunergroepen niet werden vervolgd. Ze stelt wel dat diegenen met een nomadisch bestaan als eersten ten prooi vielen aan het nazibeleid, maar uiteindelijk zouden diegene met een sedentair bestaan hetzelfde lot ondergaan. Het is volgens Milton een kwestie van ‘temporele prioriteiten’.⁸¹ Henriette Asséo sluit zich hierbij aan, door te stellen dat de nazi’s een raciale theorie hadden geformuleerd, die zowel de nomadische, als de sedentaire zigeuners bedreigde.⁸²

Bauer stelt dat er geen parallellen te vinden zijn tussen de Joden- en zigeunervervolging in Europa, buiten die in Duitsland en Oostenrijk. Milton stelt dat het niet enkel het Duitse beleid

⁷⁸ Y. BAUER en S. MILTON, *Op.Cit.*, pp. 515-520.

⁷⁹ L. LUCASSEN, *Op.Cit.*, p. 186.

⁸⁰ H. ASSEO, *Les Tsiganes. Une destinée Européenne*, Gallimard, 1994, p. 94.

⁸¹ Y. BAUER en S. MILTON, *Op.Cit.*, pp. 515-520.

⁸² H. ASSEO, *Les Tsiganes. Une destinée Européenne*, p. 94.

is dat telt, maar ook de houding van collaborerende overheden in bezet Europa.⁸³ Of dit ook voor België geldt, zal in het vervolg van de scriptie duidelijk worden.

Michael Zimmerman vraagt zich af een comparatieve analyse tussen Joden- en zigeunervervolging wel mogelijk is.⁸⁴ Zimmerman benadert de gelijkenissen en de verschillen tussen beide populaties. Uiteindelijk komt hij tot het besluit dat het treffen van een vergelijking niet adequaat is, door de vrees dat het zal leiden tot te schematische en simplificerende veralgemeningen. Bovendien stelt hij dat vanuit welke invalshoek dan ook, het ongepast is om het leed van Joden en zigeuners met elkaar te vergelijken, aangezien het getuigt van weinig respect voor de getroffen individuen. Daarentegen stelt hij dat indien deze problematische vergelijking niet wordt uitgevoerd, de herinnering aan de zigeunerholocaust langzaam maar zeker dreigt vergeten te worden. Hij stelt dat de vervolging van Joden veel extremer en radicaler was, maar vindt het daarom niet verantwoord om de zigeunervervolging te verzwijgen of te vergeten enkel en alleen om de ‘minder’ extreme vervolging.⁸⁵

⁸³ Y. BAUER en S. MILTON, *Op.Cit.*, pp. 515-520.

⁸⁴ M. ZIMMERMAN, ‘The National Socialist persecution of the Jews and Gypsies: Is a comparison possible?’, in: D. KENRICK (ed.), *The Gypsies during the Second World War. The Final Chapter*, Hertfordshire, University of Hertfordshire Press, 2006, p. 135.

⁸⁵ M. ZIMMERMAN, *Op.Cit.*, pp. 147-148.

4 Het Duitse zigeunerbeleid: een lange traditie van discriminatie

4.1 Duitsland ten opzichte van zigeuners in het begin van de 20ste eeuw

De grondslag voor de traumatische escalatie van overheids geweld tegen zigeuners werd reeds in de Weimarrepubliek gelegd en kan zelfs teruggebracht worden tot in de tweede helft van de negentiende eeuw. Zigeuners waren al eeuwen in verschillende landen ‘te gast’, maar in de loop van de negentiende eeuw werden ze zichtbaarder in het maatschappelijke leven, waardoor vaak strengere maatregelen tegen hen werden genomen. Dit is niet enkel in Duitsland het geval, maar zeker ook in andere West-Europese landen. Een van de mogelijke redenen, naast de vrees voor criminaliteit, waarom de zigeunerpopulatie zo geviseerd werd, was omdat eens ze een land wilden verlaten, de grensbewakers van de buurlanden niet happig waren ze op het grondgebied toe te laten. Hierdoor werd de argwaan ten opzicht van de zigeuners enkel nog versterkt. Vooral de Duitse staten hadden beperkende maatregelen aan hun grenzen genomen. Aanvankelijk namen de staten zelf initiatieven of waarschuwden ze de eigen bevolking voor de zigeuners, die volgens de overheden enkel maar uit waren op verboden activiteiten of bedelarij. Na de vorming van het Duitser keizerrijk zal ook Bismarck het volk waarschuwen tegen ‘troepen zigeuners’, waarna er ook een aantal decreten van kracht zouden worden.⁸⁶ Op die manier zou nog voor de eeuwwisseling over het hele Duitse gebied een stelselmatige aanpak van het ‘zigeunerprobleem’ tot stand komen.⁸⁷

De bezorgdheid over het zigeunerprobleem bleef bestaan, waardoor Pruisen in 1906 negen bilaterale akkoorden afgesloten had, onder andere met België, Nederland en Frankrijk over de ‘*Bekämpfung des Zigeunerwesens*’ (of de Bestrijding van de zigeunerplaag). Deze woorden zouden al perfect weerklank kunnen vinden in het nationaalsocialistische zigeunerbeleid. Pruisen zou steeds meer aandacht geven aan de inheemse zigeuners en hen steeds strengere maatregelen opleggen. Zigeuners waren verplicht een vergunning te hebben om een ambulant beroep uit te oefenen. Om zo’n vergunning te bekommen, was men verplicht aan een aantal zaken te voldoen, waaronder een vaste verblijfplaats hebben. Dit was uiteraard problematisch voor de meeste zigeuners. Ook Beieren zou belangrijke initiatieven inzake het zigeunerprobleem nemen. Zo zou men voornamelijk via beroepsvergunningen een bepalende

⁸⁶ A. FRASER, *Op.Cit.*, pp. 246-250.

⁸⁷ L. LUCASSEN, *Op.Cit.*, p. 183.

rol spelen om het de zigeunerpopulatie zo moeilijk mogelijk te maken.⁸⁸ In 1899 al zou in Beieren de opdracht worden gegeven om een inlichtingendienst over de zigeuners op te richten. Het was de bedoeling zoveel mogelijk gegevens over de zigeuners te verzamelen.⁸⁹ Bovendien werd een *Zigeuner-Buch* uitgegeven, zodat de politionele en lokale autoriteiten zouden weten wat men onder zigeuner verstond.⁹⁰ Een doorslaggevende factor was niet de afstamming, maar de manier van leven. Nomadisme werd in feite gelijkgesteld met bedelarij en diefstal, waardoor rondtrekkende groepen gelijk werden gesteld met criminaliteit. Deze inlichtingendienst zou uitgroeien over het hele Duitse rijk en zou uiteindelijk door Himmler in 1938 als rijkscentrale worden aangeduid.⁹¹ In 1905 zou de politiedienst van de stad München reeds over een cartotheek met 3.350 namen en persoonsbeschrijvingen van zigeuners beschikken.⁹²

Naast de registratie van zigeuners, werden eveneens maatregelen genomen, die een nomadische levenswijze bemoeilijkten. Men mocht bijvoorbeeld enkel met directe familieleden rondtrekken, aangezien grotere groepen als een bedreiging voor de openbare orde werden gezien.⁹³ In de praktijk schoof de overheid de zigeuners door van de ene gemeente naar de andere. Geen enkele gemeente was blij met deze zigeunertroepen. Deze praktijk was eveneens van toepassing in andere West-Europese landen, aldus Frank Seberechts.⁹⁴

4.2 Beleid na de Eerste Wereldoorlog

De Eerste Wereldoorlog zorgde voor een kleine impasse in de verdere ‘bestrijding’ van de zigeuners. In 1926 zou Beieren de zigeuners verplichten een vaste woonplaats te hebben, zo niet werden ze bedreigd met twee jaar werkinrichting. De rechtvaardiging van dit beleid spreekt voor zich: *‘Deze mensen komen van nature in verzet tegen alle arbeid en vinden het vooral moeilijk enige inperking van hun nomadisch bestaan te tolereren, niets raakt hen dan ook zwaarder dan het verlies van vrijheid, gecombineerd met dwangarbeid.’*⁹⁵ Daarnaast was

⁸⁸ A. FRASER, *Op.Cit.*, pp. 246-250.

⁸⁹ L. LUCASSEN, *Op.Cit.*, pp. 183-185.

⁹⁰ H. ASSEO, *Les Tsiganes. Une destinée européenne.*, pp. 92-93.

⁹¹ L. LUCASSEN, *Op.Cit.*, pp. 183-185.

⁹² N. BOGAART, P. VAN EEUWIJK en J. ROGIER, *Op.Cit.*, p. 52.

⁹³ L. LUCASSEN, *Op.Cit.*, p. 185.

⁹⁴ F. SEBERECHTS, *‘Uit welke reden is het dat wij verjacht worden?’ De vervolging van zigeuners in België in de eerste helft van de twintigste eeuw*, Mechelen, SOMA/JMDV, 2008, p. 59.

⁹⁵ A. FRASER, *Op.Cit.*, pp. 249-250

er wel de mogelijkheid om een ‘reisvergunning’ te bekomen bij de verantwoordelijke politionele autoriteiten. Er waren ook regelgevingen die betrekking hadden op het houden van dieren of er was een verbod op het bezit van vuurwapens.⁹⁶ De overheid beperkte de mogelijkheid tot standplaatsen. Indien men de Beierse nationaliteit niet kon aantonen, konden men worden uitgewezen.⁹⁷ Een onderscheid tussen landlopers en zigeuners werd niet gemaakt, omdat deze als gelijken konden worden beschouwd. Bogaert, van Eeuwijk en Rogier stellen dat hier voor het eerst in de moderne tijd een wettelijk kader werd gegeven aan de ‘asocialenbestrijding’ op basis van afstamming en maatschappelijk gedrag.⁹⁸ De Pruisische wetgever zou in 1927 bepalen dat van alle zigeuners vingerafdrukken en foto’s moesten worden genomen, zodat een speciaal pas kon worden gemaakt, namelijk de ‘Zigeunerausweis’.⁹⁹ In april 1929 zou Duitsland het ‘Centraal Bureau ter bestrijding van de Zigeunerplaag’ oprichten. In dit opzicht heeft het Weimarrepubliek van na WO I, de grondslag voor het beleid van de volgende periode gelegd.¹⁰⁰ Tien dagen voor de nazi’s aan de macht kwamen, waren er al politieke stemmen, die de zigeunerbevolking alle burgerrechten wilden ontnemen.¹⁰¹ Desalniettemin gold in het Weimarrepubliek het grondwettelijke artikel 108, waarbij gelijkheid van Duitse Roma en Sinti werd aangenomen. Toch stelt Sybil Milton dat de zigeuners erg vatbaar waren voor discriminerende maatregelen. Bovendien werd deze minderheidsgroep door de politie als een homogene groep van outsiders, samen met vagebonden, criminelen en asocialen, beschouwd. Een beleid van exclusie begon stilaan vorm te krijgen en zou verder in de twintigste eeuw nog versterkt worden.¹⁰²

Met het aan de macht komen van de nazipartij van Adolf Hitler in 1933 werd het zigeunerbeleid als een problematisch issue beschouwd, waar men spoedig komaf mee wilde maken.¹⁰³ Zoals reeds aangegeven, waren er toen al meer dan honderd jaar Duitse wetten tegen de zigeunerpopulatie.¹⁰⁴ Toch scheen het aan de macht komen van de nazi’s in eerste

⁹⁶ M. BURLEIGH en W. WIPPERMAN, *The racial state: Germany, 1933-1945*, Cambridge, Cambridge University Press, 1991, p. 114.

⁹⁷ F. SEBERECHTS, *Op.Cit.*, p. 59.

⁹⁸ N. BOGAART, P. VAN EEUWIJK en J. ROGIER, *Op.Cit.*, p. 52.

⁹⁹ L. LUCASSEN, *Op.Cit.*, p. 185.

¹⁰⁰ A. FRASER, *Op.Cit.*, pp. 249-250.

¹⁰¹ I. HANCOCK, ‘Genocide of the Roma in the Holocaust’, in: I.W. CHARNY (ed.), *Encyclopedia of Genocide*, < <http://reocities.com/Paris/5121/genocide.htm> >, geraadpleegd op 01.05.2010.

¹⁰² R. GELLATELY en N. STOLZFUS, *Social outsiders in Nazi-Germany*, Princeton University Press, 2001, p. 213.

¹⁰³ L. CHAGOLL, *‘Zigeuners’ Sinti en Roma onder het hakenkruis*, Berchem, Uitgeverij EPO, 2008, pp. 26-27.

¹⁰⁴ I. HANCOCK, ‘Genocide of the Roma in the Holocaust’.

instantie geen grote veranderingen met zich mee te brengen. Het leek alsof er weinig belangstelling voor de zigeunerkwestie was. Maar schijn bedriegt, want in stilte werden er vergaande plannen gesmeed, met de bedoeling alle zigeuners op basis van racistische criteria te registreren.¹⁰⁵ De nazi's vonden het beleid van Weimar allesbehalve gerechtigd. *Het paste bij de inwendige zwakheid en leugenachtigheid van de Weimar-republiek dat deze geen instinct had om het zigeunervraagstuk aan te pakken. Voor die republiek waren de Sinti hooguit een criminologische probleem. Wij daarentegen zien het zigeunervraagstuk vooral als een rassenvraagstuk, dat moet worden opgelost en dat ook wordt opgelost,*' schrijft een journalist in het *Hamburger Tageblatt*.¹⁰⁶ In datzelfde jaar zou in dit politieke kader een sterilisatiewet worden afgekondigd, die van toepassing was op een welbepaalde groep mensen, die niet in de nazi-ideologie functioneerden. Adolf Hitler was toen pas zes maanden rijkskanselier. De wet hield in dat elk individu met een ziekte of dat erfelijk belast is met een ziekte, zich niet meer mag voortplanten. In dit kader speelde 'het rassenprobleem' van Hitler een centrale rol in. Ook in een deel van de medische, wetenschappelijke wereld was men het hierover eens. Het Duitse artsentijdschrift, *Der Erbartz* (of 'de erfelijkheidsarts') publiceerde een artikel over zigeuners als een asociale bevolkingsgroep. Door hun asociaal zijn, werden ze volgens dat artikel, als 'belast met een erfelijke ziekte' beschouwd. Men wilde het karakteristieke mankement van deze bevolking liquideren. Niemand bood weerstand tegen deze wetten. Niet het volk, niet de intellectuelen, niet de academici. De sterilisatiewet werd in de Duitse maatschappij als een rechtvaardigheid aanzien.¹⁰⁷

Om zo'n beleid van uitsluiting te hanteren, moet er volgens Henry Friedlander een afgebakende definitie van de betrokken groepen en individuen zijn. Dit kan enkel bereikt worden via wetenschappelijk onderzoek (cfr.infra). Het antisemitisme verdeelde de bevolking in goed en slecht, in waardig en onwaardig. Het vooropgestelde doel om het Germaanse ras te zuiveren, betekende dat heel wat bevolkingscategorieën moesten worden geweerd. De zigeuners vormden 0,05 procent van de Duitse bevolking. Dit is eerder een marginaal segment van de bevolking, waardoor het verwonderlijk is dat er toch relatief veel belang werd gehecht aan de zigeuners. De uitsluitingpolitiek betekende een intensivering van de reeds bestaande discriminerende wetgeving. Zo werden alle zigeuners geregistreerd, was er politiebewaking

¹⁰⁵ L. LUCASSEN, *Op.Cit.*, p. 185.

¹⁰⁶ A. FRASER, *Op.Cit.*, p. 254.

¹⁰⁷ L. CHAGOLL, *Op.Cit.*, pp. 26-27.

en werden ‘buitenlandse’ zigeuners verdreven. Bovendien zou een verbod tot reizen worden opgelegd.¹⁰⁸

De nazi's vonden het klaarblijkelijk niet nodig om sociale en economische problemen van de zigeuners aan te pakken. Nomaden zonder de juiste papieren, mensen betrappt op kruimeldiefstal, landlopers en leurders, bedelaars, rondtrekkende muzikanten, waarzegsters, met andere woorden zigeuners, werden gestigmatiseerd als onaangepast aan het Germaanse volk. De Duitsers gebruikten onmenselijke methodes om hen te treffen. Sterilisatie werd in Duitsland gebruikt als chantage. Sterilisatie of geen steungeld. Sterilisatie of naar een uitroeiingskamp. Bovendien werd in de uitroeiingskampen aan zigeuners de vrijlating in ruil voor sterilisatie, aangeboden. Volgens Chagoll werd de sterilisatie daadwerkelijk uitgevoerd, maar de vrijlating niet.¹⁰⁹

De vervolging van de zigeuners door de nazi's verliep in verschillende fases. Bij de aanvang van het regime waren het vooral lokale en regionale verordeningen, die de zigeuners zouden discrimineren. Desalniettemin werden de maatregelen intensiever, maar toch werd getwijfeld tussen verdrijving en vestiging. De deelstaten zouden regelgevingen maken, die veel strenger waren. Er waren stemmen die opriepen tot de vestiging van zigeuners in gesloten kampen, wat uiteraard met het aan de macht komen van de nazi's daadwerkelijk gebeurde.¹¹⁰ Ook Guenter Lewy onderscheidt drie fasen in de ontwikkeling van de zigeunervervolging door de Nazi's. In een eerste fase drijft men de traditionele methodes van controle, bewaking en kwellingen op. Na het wegvallen van het Weimarrepubliek ontwikkelden de nazi's een meer agressieve en preventieve houding bij het onderzoeken van criminaliteit. Hierbij focusten ze zich op de bredere categorie van diegene die ‘sociaal afweken’. In een laatste fase zou de rassenobsessie van de nazi's een racistische discours ten opzichte van zigeuners hanteren. Het onderzoek van Robert Ritter naar de aard van het ‘zigeunerras’ toont de racistische houding van de nazi's.¹¹¹

1936 werd voor de vervolging van zigeuners een grensverleggend jaar. De wetten van Neurenberg van 15 september 1935 en de wet van 18 oktober 1935 speelden daarin een

¹⁰⁸ H. FRIEDLANDER, ‘Step by Step: The Expansion of Murder, 1939-1941’, in: *German Studies Review*, 17(1994), 3, pp. 496-497.

¹⁰⁹ L. CHAGOLL, *Op.Cit.*, pp. 30-31.

¹¹⁰ F. SEBERECHTS, *Op.Cit.*, p. 61.

¹¹¹ P. BLACK, ‘Review: The Nazi Persecution of the Gypsies by Guenter Lewy’, in: *Central European History*, 35(2002), 1, pp. 140-141.

belangrijke rol. Deze wetten zouden onvermijdelijk escaleren tot de uitroeiing.¹¹² Lucassen stelt dat het wettelijke fundament voor het antizigeunerbeleid hier werd gelegd.¹¹³ Deze wetten gingen over de bescherming van het Duitse bloed en de erfelijke gezondheid van het Duitse Rijk.¹¹⁴ De wetten impliceerden concreet voor zigeuners dat er een huwelijksverbod werd opgelegd tussen Duitsers en niet-ariërs, specifiek Joden, zigeuners en personen met een Afrikaanse afkomst.¹¹⁵ Zigeuners werden, net zoals in België (cfr. infra), ook in Duitsland al voor deze wetten van kracht gingen van weinig rechten voorzien. Het hele terreurapparaat werd toevertrouwd aan Himmler. Hij zou onmenselijke maatregelen nemen tegen de zigeuners, gezien zijn grote bezorgdheid om het zuivere Duitse ras. In datzelfde jaar werden alle politiebureaus bevolen om samen te werken met de *Reichskriminalpolizei* (RKPA). Deze coöperatie was noodzakelijk om het ‘Decreet ter bestrijding van de wanpraktijken van de ‘zigeuners’’, te kunnen uitvoeren. Deze controle was, volgens Chagoll, nauwelijks te ontlopen. De zigeunerjacht werd een ware zuivering.¹¹⁶ Vanaf juni 1936 werden zowel lokale als nationale wetten met betrekking tot de uitschakeling van de zigeunerplaag een ‘routine’, aldus Sybil Milton.¹¹⁷

Zoals de Gestapo de Joden ging vervolgen, zo ging de Kripo (*Kriminalpolizei*) de zigeuners aanpakken. De nazi's beschouwden de zigeuners in eerste instantie als vreemdelingen, die met hun immoreel gedrag, niet thuishoorden in de Duitse natie. De Kripo vervulde haar taak genadeloos. De *untersmenschen* moesten verdwijnen. Door de oprichting van de Zigeunercentrale in het voorjaar van 1936 ontgaat hen niets meer over de zigeunerbevolking. De zigeuners werden op die manier zeer efficiënt bestreden. Niemand nam het voor hen op.¹¹⁸

¹¹² L. CHAGOLL, *Op.Cit.*, pp. 37-43.

¹¹³ L. LUCASSEN, *Op.Cit.*, p. 215.

¹¹⁴ L. CHAGOLL, *Op.Cit.*, pp. 37-43.

¹¹⁵ I. HANCOCK, ‘Genocide of the Roma in the Holocaust’, in: I.W. CHARNY (ed.), *Encyclopedia of Genocide*, < <http://reocities.com/Paris/5121/genocide.htm> >, geraadpleegd op 01.05.2010.

¹¹⁶ L. CHAGOLL, *Op.Cit.*, pp. 37-43.

¹¹⁷ S. MILTON, ‘The context of the Holocaust’, in: *German Studies Association*, 13(1990), 2, p. 271.

¹¹⁸ L. CHAGOLL, *Op.Cit.*, pp. 44-45.

4.3 Het Duitsland van 1937-1942 voor zigeuners

Vanaf 1937 werden zoals hierboven vermeld in Duitsland steeds strengere maatregelen tegen de zigeunerpopulatie genomen. Het begon met de uitsluiting van zigeuners tot de rechten van de Duitse staatsburger en het zou escaleren met de totale vernietiging van deze minderheidsgroep. Kunst en lectuur werden ingeschakeld om de bevolking van het zigeunerprobleem bewust te maken. Er werden steeds meer verzamelkampen opgericht en in de stijl van Robert Ritter (cfr. infra) zouden er wetenschappelijke studies over zigeuners worden gemaakt. In 1937 zou tevens het ‘Decreet van preventieve hechtenis’ van kracht worden. De Duitse autoriteiten stelden het decreet voor als een bescherming van de Duitse natie en haar inwoners tegen ‘*het volkje van asociale, werkschuwe, ziekte dragende vagebonden*’. Het decreet ging in 1938 in. Samen met het decreet voor ‘arbeidsschuwen’, zullen deze decreten ook toepasbaar zijn op iedereen die als asociaal kan worden bestempeld. Het zogenaamde doel van deze decreten is de zigeuners te heropvoeden in de uitroeiingskampen, maar in werkelijkheid wil men een maximaal aantal slavenarbeiders om zo de productiviteit van de oorlogsindustrie te verhogen. In de maanden daarop werden in het hele Duitse Rijk vele zigeuners tijdens razzia’s opgepakt en naar Buchenwald, Dachau, Sachsenhausen, enz. gebracht. In 1938 komt er het Decreet ter bestrijding van de Zigeunerwanpraktijken, waarmee Himmler het zigeunerprobleem grondig wil aanpakken.¹¹⁹ Himmler beveelt dat de achtergrond van elke zigeunerfamilie tot drie generaties ver moest worden geëvalueerd op basis van biologische en raciale criteria. Op die manier wou hij uitsluiten dat bij geen enkel individu in Duitsland nog zigeunerbloed in de aderen zou stromen. Dit was strenger dan de aanmerkingscriteria voor Joden.¹²⁰ Hij stelde dat zigeuners met gemengd bloed het meest misdadig waren. Alle lokale politie instanties moesten dan ook alle inlichtingen over zigeuners aan het Centrale Bureau in Berlijn doorgeven.¹²¹ Ondanks de centralisering van het beleid door de nazi’s, bleven de *Länder* als administratieve eenheid opereren en was een beleid op eigen initiatief nog steeds toegelaten, mits het niet indruiste tegen het nationale beleid.¹²² Vanaf 1937 werd expliciet gesteld dat het concept criminaliteit op een raciale manier door de nazi’s wordt ingevuld. Gevolg waren de voornoemde maatregelen ter ‘bestrijding van de zigeunerplaag’.¹²³

¹¹⁹ L. CHAGOLL, *Op.Cit.*, pp. 54-59.

¹²⁰ I. HANCOCK, *We are the Romani people*, Hertfordshire, University of Hertfordshire Press, 2002, p. 41.

¹²¹ A. FRASER, *Op.Cit.*, p. 256.

¹²² R. GELLATELY en N. STOLTZFUS, *Op.Cit.*, pp. 214-215.

¹²³ S. MILTON, *The context of the Holocaust*, p. 271.

In 1939 werden de maatregelen tegen de zigeuners nog strenger. Met de circulaire van 8 december 1938 –de bestrijding van de Zigeunerplaag- werd als het ware elke stap van de zigeuners gecontroleerd en bijgehouden. Ze kregen een identiteitsbewijs, waarvan de kleur de zuiverheidsgraad aantoonde. De oorlog was nog maar net uitgebroken of Himmler schrijft in september 1939 het Vestigingsdecreet uit, dat zigeuners verplichtte op eenzelfde plaats te verblijven. Bij overtreding zouden ze naar uitroeiingskampen worden weggebracht. Een volgend decreet is het verbod op waarzeggerij, waarbij vele zigeunerinnen werden gearresteerd en naar Ravensbrück overgebracht. Of ze nu al dan niet schuldig waren, maakte de Duitsers niet veel uit.¹²⁴ Men zag hen als een mogelijke bedreiging van ‘de nationale moraal’. Vele zigeuners waren dus in 1938 al in hechtenis genomen.¹²⁵ De raciale criteria opgesteld door Robert Ritter (cfr. infra) en zijn medewerkers over verwantschap en relaties tussen de zigeuners werden hier voor het eerst toegepast bij het bepalen van de nieuwe wetten. Deze zullen vervolgens doorslaggevend zijn in het vervolg van de nazipolitiek.¹²⁶

Op 28 april 1940 beval Reinhard Heydrich, het hoofd van de Duitse staatsveiligheid, richtlijnen te sturen naar alle politiecommissarissen en gouverneurs, met betrekking tot de ‘verplaatsing van de zigeuners’. Met andere woorden: het gaat hier om de beslissing om zigeuners te deporteren.¹²⁷ Mensen boven de zeventig, vrouwen die zeven maanden zwanger waren en diegenen die fysiek niet in staat waren te werken, werden (voorlopig) nog niet gedeporteerd. Ook zigeuners die gehuwd waren met Duitse inwoners of met soldaten, waren voorlopig vrijgesteld van transport.¹²⁸

In januari 1940 zouden de eerste genocidale acties van de Holocaust worden uitgevoerd, waarbij 250 zigeunerkinderen in Buchenwald werden vermoord.¹²⁹

De *Blitzkrieg*, die de nazi’s op België en andere landen in mei 1940 voerden, leidde al snel tot de militaire bezetting van het land. Himmler profiteerde van het succes om de zigeunerdeportatie bij het Duitse volk te propaganderen. Ongeveer 2.800 zigeuners uit Duitsland werden verplicht om naar Polen te ‘vertrekken’. De manier waarop werd aan de bevolking niet duidelijk gemaakt. De Duitsers hadden het lef om deze deportatie als een ‘emigratie’ voor te stellen. Vanaf 1941 werd de ene maatregel na de andere tegen de

¹²⁴ L. CHAGOLL, *Op.Cit.*, pp. 60-64.

¹²⁵ M. BURLEIGH en W. WIPPERMAN, *Op.Cit.*, p. 122.

¹²⁶ F. SEBERECHTS, *Op.Cit.*, pp. 62-63.

¹²⁷ S. MILTON, *The context of the Holocaust*, p. 274.

¹²⁸ S. MILTON, ‘Sinti and Roma in Twentieth-Century Austria and Germany’, in: *German Studies Review*, 23(2000), 2, p. 322.

¹²⁹ I. HANCOCK, ‘Genocide of the Roma in the Holocaust’, in: I.W. CHARNY (ed.), *Encyclopedia of Genocide*, <<http://reocities.com/Paris/5121/genocide.htm>>, geraadpleegd op 01.05.2010.

zigeuners genomen. Roma werden gelijkgesteld met Joden, er gold een schoolverbod voor zigeuners, enz.¹³⁰ In een decreet van augustus 1941 werden de voorschriften voor de ‘raciaal-biologische evaluatie’ van zigeuners uitgewerkt. Het systeem ging drie generaties terug, terwijl dat bij Joden ‘slechts’ twee waren. Aan het ene uiteinde van het classificatiesysteem stond ‘Z’ voor de zuiverste zigeuners. Daarnaast toonden ‘ZM+’, ‘ZM’ en ‘ZM-‘ aan dat het om individuen, die gedeeltelijk zigeuner waren. De plus- en mintekens stonden voor de graad van zigeunerbloed. Aan het andere uiterste stond ‘NZ’, wat stond voor ‘*Nicht Zigeuner*’. Het decreet classificeerde ook de in Duitsland bekende zigeunerstammen, namelijk de Sinti, Roma, Gelderari (of Kalderash), Lowara, Lalleri en de Balkanzigeuners. In 1943 zou Ritter rapporteren dat de registratie van zigeuners was voltooid, ondanks de oorlog (cfr. infra).¹³¹ Himmler wilde de gevangenen van de uitroeiingskampen nog intensiever voor de wapenindustrie inzetten en nam hiervoor vanaf januari 1942 initiatieven. Hieruit zou een nieuw project volgen waarbij de slogan weinig uitleg behoeft: ‘*Vernichtung durch Arbeit*’.¹³² In april 1942 volgde een gelijkstelling van Joden en zigeuners. Hierdoor vervielen alle rechten op sociale voorzieningen, niettegenstaande het rechtsstatuut van de zigeuners al voor dit gegeven quasi nihil was.¹³³ Op 14 september 1942 schreef de Duitse minister van Justitie Thierack na overleg met propagandaminister Goebbels dat om antisociale levensvormen uit te sluiten, de Joden en zigeuners moesten ‘verdwijnen’.¹³⁴ Toch werden grote deportaties van zigeuners ‘uitgesteld’, want er werd prioriteit gegeven aan de Joden. Men had namelijk hun woningen nodig voor Duitsers. Voor één keer zou de nomadische levenswijze van de zigeuners in hun voordeel spelen, ze kregen hierdoor uitstel van vervolging.¹³⁵

¹³⁰ L. CHAGOLL, *Op.Cit.*, pp. 60-64.

¹³¹ A. FRASER, *Op.Cit.*, pp. 256-257.

¹³² L. CHAGOLL, *Op.Cit.*, pp. 66-73.

¹³³ L. LUCASSEN, *Op.Cit.*, p. 216.

¹³⁴ J. PARCER, *Op.Cit.*, p. XV.

¹³⁵ M. BURLEIGH en W. WIPPERMAN, *Op.Cit.*, p. 122.

4.4 Het Auschwitzdecreet voor 'Zigeuners'

Henry Friedlander stelt dat er geen details zijn over de effectieve beslissing om zigeuners te doden. De groep was zo marginaal klein, waardoor er geen geschreven autorisatie nodig was. Toch zal Hitler zich genoodzaakt zien om hun finale lot te bezegelen. Daarom werd aan Himmler de opdracht gegeven dat hij een datum aangaande de zigeuners moest bepalen; hierdoor werd op 16 december 1942 het Auschwitzdecreet afgekondigd.¹³⁶

Het Auschwitzdecreet is vanaf 29 januari 1943 van toepassing op Duitsland en Oostenrijk. Dit bevel werd via een *Snellbrief* verspreid. Op latere tijdstippen zal dit decreet ook in werking treden in de bezette gebieden. Deze maatregel werd pas na de definitieve beslissing over de *Endlösung* van de Joden in de Wannseeconferentie genomen. Himmler stond anders tegenover Joden, dan tegenover zigeuners. Mensen met een lage graad van Joods bloed konden nog een kans krijgen om zich te bewijzen. De andere zuivere Joden of halfbloed Joden werden meteen gearresteerd. In feite was Himmler tegenover zigeuners nog harder in zijn beslissingen. Vermengingen met zigeuners van welke bloedgraad ook werden als een bedreiging voor de Duitse gemeenschap gezien. Tegenover volbloedzigeuners is zijn houding er één van aversie. Zij mogen overleven, maar worden wel in een reservaat opgesloten. Het gaat hier om een populatie van ongeveer 1.000 mensen. Op aandrang van Ritter moeten ze wel op voorhand onvruchtbaar gemaakt worden (cfr.infra). In de *schnellbrief* van 29 januari 1943 bevestigt Himmler dit voorgaande, maar stelt eveneens dat halfbloedzigeuners, met een vaste woonplaats en werk, in aanmerking komen voor een vrijstelling. Aan deze laatste criteria voldeden maar zeer weinig zigeuners. Himmler wist eveneens zeer goed dat al vele zigeuners weggebracht waren of ondergedoken zaten.¹³⁷

De zigeuners moesten en zouden naar Auschwitz worden gedeporteerd. Auschwitz-Birkenau was kort voordien uitgebreid. De gaskamers en ovens konden nu dagelijks enkele duizenden mensen 'verwerken' en waren toen al enkele maanden operationeel.¹³⁸ Bovendien werd ook de hoofdcommandant van het uitroeiingskamp Auschwitz op de hoogte gesteld van de getroffen maatregel. Door de vestigingswet uit 1939, de opsluiting van de zigeuners in werkkampen of de kinderen in internaten of opvoedingsgestichten onder te brengen, waren de overheidsinstanties, onder andere de Kripo, zeer goed op de hoogte van het reilen en zeilen

¹³⁶ H. FRIEDLANDER, *Op.Cit.*, p. 499.

¹³⁷ L. CHAGOLL, *Op.Cit.*, pp. 77 -80.

¹³⁸ A. FRASER, *Op.Cit.*, p. 260.

van de zigeuners. Hierdoor was het ook niet erg moeilijk was om hen te arresteren en weg te brengen. Alle persoonlijke bezittingen en papieren werden hen ontnomen. Hierdoor kon hun bestaan in feite niet meer bewezen worden. De zigeuners werden 's morgens vroeg uit hun bed gehaald en kregen een arrestatiebevel in hun handen gedrukt, waarop wel degelijk stond vermeld dat ze naar Auschwitz zouden worden gebracht. Dit was volgens Chagoll, enkel van toepassing in Duitsland. Bij de deportatie uit de bezette gebieden werd enkel vermeld dat ze naar 'het Oosten' zouden worden gebracht.¹³⁹ Dit komt ook tot uiting in de casussen, waarbij ook deze zigeuners nauwelijks iets afwisten over het lot dat hen in de uitroeiingskampen te wachten stond. Op geen enkel moment was er enige vorm van protest of verzet tegen de deportaties, noch door de Kerk, noch door andere groepen.¹⁴⁰

4.5 Robert Ritter

Professor Dokter Robert Ritter draagt de verantwoordelijkheid voor de achtervolging van de zigeunerpopulatie. Zijn pseudowetenschappelijke onderzoek droeg bij tot de moord op duizenden zigeuners. Zigeuners waren asociaal en de criminaliteit stroomde door hun aderen. Er moest een 'löschung' komen, aangezien het zigeunergedrag als erfelijk werd beschouwd. In zijn rapporten gaf Ritter verschillende methodes, zoals sterilisatie, totale afzondering of opsluiting in uitroeiingskampen aan om het zigeunerbloed uit de Duitse gemeenschap te bannen. Hij stond in contact met hooggeplaatste nazi's, die verantwoordelijk waren voor de vervolging van zigeuners. Daardoor was Ritter op de hoogte van de toegepaste maatregelen, die vaak op basis van zijn advies werden ingevoerd. Zelfs na de oorlog blijft hij bij zijn standpunt over de 'zigeunerplaag'.¹⁴¹

Om wettelijke kaders voor zigeuners te creëren, moest men weten wie wel en wie niet als een zigeuner werd beschouwd. In het geval van Joden was dit een simpelere zaak. Het Joods zijn was gebaseerd op de religieuze affirmatie van ouders en grootouders. Bij de zigeuners was dit minder voor de hand liggend. Sommigen waren christen. Anderen waren getrouwd met iemand uit de lokale bevolking. Nog anderen waren sedentair en konden amper nog als zigeuner beschouwd worden. Om dit probleem op te lossen, zal Ritter de toestemming krijgen van het ministerie om zijn onderzoeksinstituut op te richten in Berlijn, genoemd de

¹³⁹ L. CHAGOLL, *Op.Cit.*, pp. 80-82.

¹⁴⁰ J. PARCER, *Op.Cit.*, p. XIII.

¹⁴¹ L. CHAGOLL, *Op.Cit.*, pp. 47-48.

Rassenhygienische und bevölkerungsbiologische Forschungsstelle.¹⁴² Het ministerie van Binnenlandse Zaken gaf aan Ritter de opdracht het onderzoek naar de niet-sedentaire bevolkingsgroepen, in het bijzonder de zigeuners, prioriteit te geven.¹⁴³ Deze ‘criminele biologie’ was via Ritter bestemd om een academische discipline te worden in nazi-Duitsland.¹⁴⁴

Ritter zal op basis van zware racistische vooroordelen de zigeuners indelen in categorieën, die gaan van volbloed zigeuners over verschillende graden *Mischlings* tot geen zigeunerbloed. De zigeuners werden aan een grondig fysisch en psychisch onderzoek onderworpen. Zigeuners werden aanvankelijk naar zijn instituut in Berlijn gebracht. Dit onderzoekscentrum werd het belangrijkste centrum voor onderzoek naar zigeuners. Men ging er de zigeuners identificeren en classificeren en zocht naar het verband tussen erfelijkheid en criminaliteit, via genealogieën, vingerafdrukken en andere gegevens. Ritters team poogde via deze kennis een volledige opsomming te geven van de kenmerken van alle mensen met zigeunerbloed. Men probeerde, zoals reeds gesteld, de mate van rassenvermenging te bepalen. Bovendien was er de mogelijkheid om politiegegevens op te vragen bij het Centrale Bureau. Beide instanties waren in Berlijn gevestigd.¹⁴⁵ Het was bijgevolg de taak van de Kripo om aan de hand van de verworven gegevens het zigeunerprobleem op te lossen.¹⁴⁶

De systematische studie van het zigeunerprobleem zal dan ook de basis vormen voor de wetgeving en het beleid. De zigeuners waren volgens Ritter een primitief volk, behorend tot een vreemd ras. De zigeuners met puur bloed mochten volgens Ritter hun eigen manier van leven leiden, maar moesten toch gescheiden worden van de rest van de bevolking.¹⁴⁷ Deze ‘pure zigeuners’ omvatten minder dan tien procent van de Duitse zigeunerpopulatie.¹⁴⁸ De *Zigeunermischlinge* waren, zoals reeds gesteld, een crimineel volk dat zo snel mogelijk in gesloten kolonies moesten worden opgesloten en gesteriliseerd worden.¹⁴⁹ De zigeuners zouden zich voornamelijk ‘vermengd’ hebben met individuen uit de onderste lagen van de Duitse bevolking. Door de vermenging, stelde Ritter, zouden namelijk enkel de slechte

¹⁴² G. LEWY, ‘Himmler and the ‘Racially Pure Gypsies’, in: *Journal of Contemporary History*, 34(1999), 2, p. 202.

¹⁴³ W. WILLEMS, *Op.Cit.*, p. 206.

¹⁴⁴ M. BURLEIGH en W. WIPPERMAN, *Op.Cit.*, p. 118.

¹⁴⁵ A. FRASER, *Op.Cit.*, pp. 254-256.

¹⁴⁶ G. LEWY, *Op.Cit.*, p. 202.

¹⁴⁷ G. LEWY, *Op.Cit.*, pp. 203-204.

¹⁴⁸ L. LUCASSEN, *Op.Cit.*, p. 186.

¹⁴⁹ G. LEWY, *Op.Cit.*, pp. 203-204.

eigenschappen van beide ‘rassen’ zijn doorgegeven, waardoor er in grote mate sprake is van criminaliteit, zwakzinnigheid enz.¹⁵⁰ Voor de zigeuners werden er dus strengere criteria gehanteerd dan voor de Joden. De Joden zouden zich voornamelijk vermengd hebben met de Duitse bevolking, waardoor die Joodse invloeden daarin waren opgegaan. Daartegenover werden *Zigeunermischlings* wel als gevaarlijk beschouwd.¹⁵¹

Daarentegen ging Ritter niet akkoord met het standpunt van Himmler, dat de pure zigeuners tot het arische ras behoorden. Himmler kende oprechte interesse voor de arische origine van het Germaanse volk, waardoor de ‘pure zigeuners’ hem fascineerden. In 1935 richtte Himmler een ander onderzoeksinstituut op, genoemd *Ahnenerbe*. De geest en de erfenis van het Indogermaanse ras zou er worden bestudeerd. De zogenaamde bevindingen, die uit dit instituut voortkwamen, gaven Himmler de bevestiging dat zigeuners met puur bloed van arische origine waren. Op 20 april 1942 noteerde Himmler in zijn dagboek: ‘Geen vernietiging van de zigeuners’. Over de context van deze nota is weinig bekend, aldus Lewy. Het lot van de volbloedzigeuners is onderwerp van discussie in de academische wereld (cfr. *supra*).¹⁵²

In september zou Himmler aan de politie orders gegeven hebben om een ‘positiever contact’ met de zigeuners te bewerkstellen, opdat de gewoontes en de taal van de bevolkingsgroep beter bestudeerd konden worden. Minder dan een maand later, op 13 oktober 1942, zou een ander beleid worden gehanteerd, waarbij de zigeuners met puur bloed, een zekere bewegingsvrijheid kregen, waardoor ze hun levenswijze kunnen behouden. Er werden negen ‘zigeunerleiders’ aangeduid om de ‘pure zigeuners’ te informeren over deze maatregel. Bovendien moesten de leiders een lijst opstellen van diegenen met zuiver bloed. De zigeuners moesten hierdoor voorlopig op eenzelfde plaats blijven. Toen de lijsten werden ingediend, moesten de zigeunerleiders zich verdedigen of uitleggen waarom iemand op de lijst werd geplaatst. Slechts vijf van de negen lijsten werden ingediend, waarop de Kripo zelf de lijst zou opstellen. De politie ontdekte dat niet alle leiders deze lijsten op een ‘eerlijke’ manier hadden opgesteld. Sommigen hadden zich laten verleiden door corruptie en omkoperij. Op dit

¹⁵⁰ L. LUCASSEN, *Op.Cit.*, p. 186.

¹⁵¹ W. WILLEMS, *Op.Cit.*, p. 229.

¹⁵² G. LEWY, *Op.Cit.*, pp. 203-204.

moment waren de zigeuners zich waarschijnlijk niet bewust van de consequenties die er waren bij het al dan niet op de lijst te staan, aldus Guenter Lewy.¹⁵³

Het waren dus de onderzoeksresultaten van Ritter, die geleid hebben tot het tot stand komen van het zigeunerbeleid van Himmler en de beslissing om tot de *Endlösung* van de zigeunerbevolking over te gaan.

5 Het vreemdelingenbeleid in België

5.1 Het algemene vreemdelingenbeleid

5.1.1 Oorsprong

Al vanaf 1830, bij het ontstaan van België, werden er maatregelen getroffen tegenover de aanwezige vreemdelingen. In de loop van de negentiende eeuw trad een hele reeks wetten in voege, waardoor een vreemdeling het land zou kunnen worden uitgewezen. Men moest in het bezit zijn van een verblijfsvergunning, geen bedreiging vormen voor de openbare orde, landloperij werd niet geduld, men moest in het eigen onderhoud kunnen voorzien. Deze wetten werden herhaaldelijk herbevestigd, maar vanaf 1897 werd een volwaardig vreemdelingenbeleid uitgewerkt en ook effectief toegepast. Er werd via circulaires op verschillende incidenten meer op de concrete situaties ingespeeld, aldus Frank Seberechts.¹⁵⁴ In de tweede helft van de negentiende eeuw zou heel West-Europa geleidelijk aan een steeds negatievere houding aannemen ten opzicht van vreemdelingen.¹⁵⁵ Op die manier zou het ene land na het andere een radicaler vreemdelingenbeleid gaan hanteren.¹⁵⁶

Bij de aanvang van de twintigste eeuw werden zigeuners onder de bevoegdheid van het vreemdelingenbeleid geplaatst. Vanaf 1919 kwam deze sociale groep onder de autorisatie van de pas opgerichte Vreemdelingenpolitie, die op haar beurt onder de noemer van de Openbare

¹⁵³ G. LEWY, *Op.Cit.*, pp. 204-207.

¹⁵⁴ F. SEBERECHTS, 'Uit welke reden is het dat wij verjacht worden?' *De vervolging van zigeuners in België in de eerste helft van de twintigste eeuw*, Mechelen, SOMA/JMDV, 2008, pp. 49-50.

¹⁵⁵ F. CAESTECKER en B. MOORE, 'Refugee Policies in Western-European States in the 1930s', in: *IMIS-Beiträge*, 7(1998), p. 60.

¹⁵⁶ F. CAESTECKER, *Alien policy in Belgium, 1840-1940: the creation of guest workers, refugees and illegal aliens*, Oxford/New York, Berghahn Books, 2000, p. 275.

Veiligheid viel.¹⁵⁷ Na de Eerste Wereldoorlog werd gepoogd een beter overzicht over de in België verblijvende en doortrekkende vreemdelingen te krijgen. Vanaf 1921 werden de vreemdelingenregisters en identiteitskaarten ingevoerd, maar deze werden pas in 1933 via een Koninklijk Besluit bekrachtigd. In deze periode zou het vreemdelingenbeleid steeds meer geprofessionaliseerd en gepolitiseerd worden (cfr. infra).¹⁵⁸

5.1.2 Internationaal beleid ten aanzien van zigeuners

Na de gruwel van WO I aan het begin van de twintigste eeuw gonsde in Europa een stem, die de criminaliteit serieus wou gaan aanpakken. Op die manier namen heel wat Europese landen deel aan de totstandkoming van de IKPK of de *Internationale Kriminalpolizeikommission* in 1923.¹⁵⁹ Deze instantie werd in Wenen in het leven geroepen en moest in zekere zin voor een ‘veiliger’ Europa zorgen. Tussen 1931-1935 verscheen het zigeunerprobleem op de jaarlijkse agenda. In 1931 werd er op de jaarlijkse vergadering, toen in Parijs, voor het eerst door de inleider dr. Bruno Schultz gesproken over ‘*Die Bekämpfung der Zigeunerplage*’. Er werd gesteld dat zigeuners omwille van hun nomadische bestaan een bedreiging vormden voor de openbare orde en veiligheid. Om dit probleem aan te pakken, werden registratie en het ontmoedigen van het nomadische bestaan, aangereikt als efficiënte maatregelen.¹⁶⁰ Ook dwangarbeid en opsluiting behoorden tot de mogelijkheden om het zigeunerprobleem aan te pakken. Eventueel kiesrecht werd hen ontnomen en Schultz opteerde dus via deze maatregelen om zigeuners als internationale misdadigers te beschouwen, aldus Frank Seberechts.¹⁶¹ Vanaf 1933 hanteerde België ook deze strategieën (cfr. supra).¹⁶² De voornoemde dr. Schultz pleitte voor een gelijke nationale wetgeving met betrekking tot zigeuners. Dit kon enkel door de werking van een centraal bureau in Wenen.¹⁶³

Zigeuners werden in de periode na de Eerste Wereldoorlog in heel Europa gestigmatiseerd als een volkje, dat er niet voor terugdeinsde om zich aan criminele daden schuldig te maken. Hierdoor werd dit nomadenvolk onder de bevoegdheid van de voornoemde IKPK geplaatst. Binnen de IKPK richtte men specifiek hiervoor een speciale afdeling op, de zigeunercentrale.

¹⁵⁷ F. SEBERECHTS, *Op.Cit.*, p. 51.

¹⁵⁸ F. SEBERECHTS, *Op.Cit.*, p. 50.

¹⁵⁹ L. CHAGOLL, *Op.Cit.*, p. 159.

¹⁶⁰ L. LUCASSEN, *Op.Cit.*, pp. 186-187.

¹⁶¹ F. SEBERECHTS, *Op.Cit.*, p. 55.

¹⁶² L. LUCASSEN, *Op.Cit.*, pp. 186-187.

¹⁶³ N. BOGAART, P. VAN EEUWIJK en J. ROGIER, *Op.Cit.*, p. 54.

De zigeunercentrale werd actief in werking gesteld vanaf 1936.¹⁶⁴ De zigeunercentrale diende om alle gegevens, vingerafdrukken, foto's enz., die tot de identificatie van zigeuners kon bijdragen, te verzamelen. De reden voor de oprichting van de centrale waren de zwerftochten van zigeuners door de Europese landen, waarbij vaak misdrijven werden gepleegd, aldus de initiatiefnemers. De zigeuners werden ook te weinig voor hun daden gestraft, aangezien ze zich vaak kenbaar maakten onder een andere identiteit. Dit komt in de casussen duidelijk naar voren. België schaarde zich zonder veel twijfel achter deze veronderstelling. De dienst *Identification judiciaire* van de Openbare Veiligheid werd de taak gegeven deze informatie aan Wenen te bezorgen.¹⁶⁵

De jaarlijkse vergaderingen hanteerden volgens Lydia Chagoll een zeer racistisch discours over de zigeuners. Ze stelt eveneens dat dit niet louter te wijten was aan de toen al sterke invloed van de Duitsers en Oostenrijkers. In deze vergaderingen kwamen de landen overeen dat “*zigeuners een gevaarlijke, onaangepaste en vreemde gemeenschap vormden, waartegen de nationale bevolking moet beschermd worden*”.¹⁶⁶ In feite was de officiële doelstelling bij de oprichting van de IKPK de zigeuners, zowel diegenen met een nomadisch als diegenen met een sedentair bestaan, aan een soort controle te onderwerpen. Op die manier hoopte men een correcte identificatie te bewerkstelligen.¹⁶⁷ Na de *Anschluss* in 1938 kwam de IKPK onder toezicht van de nazi's te staan. Aanvankelijk vonden de leden dit ‘vervelend’, maar daar was al spoedig niets meer van te merken. Hierdoor stellen Bogaert, van Eeuwijk en Rogier dat de *Endlösung* van de zigeuners door de nazi's werd voltrokken, maar met de instemming en medewerking van een groot aantal democratische regeringen in Europa.¹⁶⁸

5.2 Zigeuners: de ongewenste vreemdelingen in het interbellum

De zigeuners onder de vreemdelingen werden misschien nog in meerdere mate als ‘ongewenst’ beschouwd. De toestroom van vreemdelingen werd als bedreigend gezien door het grote aantal en om economische redenen (cfr. infra). Dit zijn geen voldoende criteria die kunnen worden gehanteerd bij de verklaring van de negatieve houding van de overheid tegenover de zigeuners. Zoals Kenrick en Puxon het stellen, gaat het om een lange Europese

¹⁶⁴ L. CHAGOLL, *Op.Cit.*, p. 159.

¹⁶⁵ F. SEBERECHTS, *Op.Cit.*, p. 55.

¹⁶⁶ L. CHAGOLL, *Op.Cit.*, p. 159.

¹⁶⁷ L. CHAGOLL, *Op.Cit.*, p. 159.

¹⁶⁸ N. BOGAART, P. VAN EEUWIJK en J. ROGIER, *Op.Cit.*, p. 55.

traditie van vooroordelen tegenover zigeuners. Het stereotiepe beeld van de zigeuner is doordrongen van negatieve aspecten. De zigeuner is een parasiet, is ongewenst en is de crimineel bij uitstek.¹⁶⁹

Leo Lucassen stelt dat de mate van negatieve stigmatisering door de autochtone overheden, in dit geval België, in sterke mate bepalend was voor het goed slagen van de uitroeiingspolitiek in de door Duitsland bezette gebieden. Lucassen stelt verder dat het stigma de mate van medewerking van de overheid in het bezette land bepaalt. Daarnaast stelt hij dat de mate van etikettering belangrijk is bij het bepalen van de grootte van de groep. Zo haalt Lucassen in zijn eigen werk aan dat de Nederlandse politie het begrip ‘zigeuner’ veel te ruim had geïnterpreteerd, waardoor heel wat ‘asocialen’ aan de deportatie konden ontsnappen. Net zoals in Nederland, stelt Lucassen, was de etikettering in België veel minder afgetekend dan die in Frankrijk. België beperkte zich tot de kleine groep Lowara en Sinti.¹⁷⁰

Ian Hancock omschrijft het geheel aan discriminerende maatregelen en negatieve stigmatisering als het ‘pariasyndroom’. De geraadpleegde literatuur en archiefstukken bevestigen dat zigeuners als ‘paria’s’ werden aanzien.¹⁷¹ Het is duidelijk dat, zelfs al voor het racistische discours van de nazi’s bij de Belgische autoriteiten bekend werd, er een zeer hard en negatief beleid tegenover de zigeuners gehanteerd werd. Een mogelijke hypothese hierbij is dat de Duitse ideologie een soort katalyserende werking kan hebben gehad, waarbij de arrestatie van zigeuners, als een gemakkelijke manier werd gezien om eens en voor altijd van dit gevaarlijke volk af te raken. Dit is slechts een zeer voorzichtige hypothese, die bij verder onderzoek bevestigd of ontkracht kan worden.

Zoals Lieven Saerens het reeds stelde, is het vreemdelingenbeleid en in het bijzonder de vluchtelingenproblematiek, een uiterst complex onderwerp. Het is uiteraard zo dat wanneer de term ‘vreemdeling’ wordt gehanteerd, die uiteraard niet uitsluitend op de zigeunerpopulatie slaat. Onder andere vormden de Joden, die uit Duitsland waren weggevlucht, eveneens een aanzienlijk deel van de vreemdelingen op het Belgische grondgebied. De Belgische overheid hanteerde twee strategieën om met de toestroom van vreemdelingen om te gaan. Frank

¹⁶⁹ C.M., ‘Review: The Destiny of Europe’s Gypsies by Donald Kenrick en Grattan Puxon’, in: *Population*, 28 (1973), 6, pp. 1219-1220.

¹⁷⁰ L. LUCASSEN, *Op.Cit.*, pp. 221-223.

¹⁷¹ H. ASSEO, ‘Contrepoint: la question tsigane dans les camps Allemand’, in: *Annales. Histoire, Sciences Sociales*, 48 (1993), 3, p. 568.

Caestecker definieerde de eerste als een ‘tweesporenbeleid’, waar een strikte scheiding werd gemaakt tussen politieke vluchtelingen en transitmigranten. De politieke vluchtelingen, die door hun eigen overheid ernstig bedreigd werden door hun politieke activiteiten, konden een (vaste) verblijfsvergunning aanvragen. De transitmigranten, waaronder de Joden werden geplaatst, kwamen enkel in aanmerking voor een tijdelijke vergunning, zodat ze hun vertrek verder konden voorbereiden. *‘Racistische discriminatie werd met andere woorden als een onvoldoende grond voor asiel aangezien’*, stelt Saerens. Nochtans hadden de Belgische diplomaten in Berlijn de regering op de hoogte gebracht van de extreme buitensporigheden, waaraan de Duitse Joden werden blootgesteld. Het naziregime werd door de diplomaten als *‘inherent misdadig en onmenselijk dictatoriaal’* omschreven. Zelfs de bevestiging van de opbouw van uitroeiingskampen werd blijkbaar niet als een voldoende omvattend element aanzien om de Joden niet terug te sturen naar het land van oorsprong. Een tweede strategie van de overheid was een meer algemene vreemdelingenwetgeving. Indien vreemdelingen de openbare orde verstoorden of niet in staat waren in hun bestaan te voorzien, konden ze het land worden uitgezet.¹⁷² Een onbekend aantal vreemdelingen had geen papieren. Deze *‘Sans Papier’* waren extreem kwetsbaar, aangezien ze quasi geen rechten hadden. Ze moesten zich voortdurend aan het waakzame oog van de politionele autoriteiten onttrekken of ze liepen het risico naar de grens te worden gebracht.¹⁷³ Vanaf 1930 werd de vreemdelingwetgeving strenger, aldus Saerens.¹⁷⁴ De zigeuners werden uiteraard meer gevisieerd door deze verstrenging van het vreemdelingenbeleid.¹⁷⁵

5.2.1 Antizigeuner wetgevende maatregelen (1925-1933)

In maart 1925 werd door het ministerie van Buitenlandse Zaken gevraagd aan de Belgische diplomaten in het buitenland om geen Belgische paspoorten meer af te leveren aan zwervers of mensen met woonwagens. Dit laatste slaat duidelijk op de zigeuners, waardoor het strengere beleid steeds manifester wordt.¹⁷⁶

¹⁷² L. SAERENS, *Vreemdelingen in een wereldstad. Een geschiedenis van Antwerpen en zijn joodse bevolking (1880-1944)*, Tielt, Uitgeverij Lannoo nv, 2000, pp. 206-207.

¹⁷³ F. CAESTECKER, *Alien policy in Belgium, 1840-1940: the creation of guest workers, refugees and illegal aliens*, p. 236.

¹⁷⁴ L. SAERENS, *Op.Cit.*, pp. 206-207.

¹⁷⁵ F. SEBERECHTS, *Op.Cit.*, p. 70.

¹⁷⁶ F. SEBERECHTS, *Op.Cit.*, p. 70.

De toenmalige minister van Justitie Paul Janson legde in 1928 aan de koning een ontwerp voor een uitwijzingsbeleid voor, dat zigeuners definitief het land moest uitzetten. Hij hoopte dat dit beleid korte metten zou maken en daadkrachtig zou optreden tegen zigeuners. Maar de maatregel maakte niet veel indruk, omdat er in de praktijk veel mogelijkheden waren om hieraan te ontsnappen. In 1931 zouden de premier en de minister van Binnelandse Zaken Renkin zich met de zigeunerkwestie moeien, wat een duidelijke poging was om de zigeuners in het dominante maatschappijmodel in te werken. Men poogde alle vreemdelingen wettelijk in orde te brengen. De dossiers van de zigeuners, die niet waren ingeschreven in het bevolking- of vreemdelingenregister, werden overgemaakt aan de Openbare Veiligheid.

Op 15 december 1930 werd een Koninklijk Besluit genomen dat de toegang tot België van buitenlandse arbeidskrachten sterk beperkte. De arbeidsmarkt was trouwens al overladen genoeg.¹⁷⁷ Door de economische crisis wou men de binnenlandse werkgelegenheid verzekeren, waardoor er geen ‘plaats’ meer was voor ‘vreemde arbeidskrachten’. Saerens vat samen dat verschillende groepen (migranten, vluchtelingen, vreemde arbeidskrachten, zigeuners...) allemaal onder de noemer ‘vreemdeling’ werden geplaatst, waardoor het vluchtelingenstatuut aan ‘raciaal’ vervolgd niet werd toegekend en heel wat vluchtelingen werden uitgesloten van het sociaaleconomische leven.¹⁷⁸ Tegen de vreemdelingen die zich reeds in het land bevonden, werden geen maatregelen genomen, maar de nieuwe immigranten konden pas onder strikte voorwaarden België binnen. Men moest de toelating krijgen van de minister van Justitie, moest een arbeidscontract, goedgekeurd door de minister van Nijverheid, Arbeid en Sociale Voorzorg, kunnen voorleggen en een medisch attest hebben. Daarnaast werd ook nog een getuigschrift van goed gedrag en zeden gevraagd.¹⁷⁹ Indien men niet aan deze voorschriften voldeed, kon men ook geen verblijfsvergunning bekomen.¹⁸⁰ Als gevolg van dit Besluit zouden ook heel wat vreemdelingen het land worden uitgezet. Er waren regelmatige razzia's in de vreemdelingenbuurten en door de administratieve reorganisatie van de Vreemdelingenpolitie werden daadwerkelijk heel wat mensen de grens overgezet.¹⁸¹

¹⁷⁷ F. CAESTECKER, *Het vreemdelingenbeleid in de tussenoerlogse periode 1922-1937: een onderzoek naar de belangen achter racisme*, Gent (onuitgegeven licentiaatverhandeling Universiteit Gent), 1983, pp. 168-169. (promotor: H. Balthazar)

¹⁷⁸ L. SAERENS, *Op.Cit.*, pp. 206-207.

¹⁷⁹ F. CAESTECKER, *Het vreemdelingenbeleid in de tussenoerlogse periode 1922-1937*, p. 168-169.

¹⁸⁰ F. CAESTECKER en B. MOORE, *Op.Cit.*, p. 65.

¹⁸¹ F. CAESTECKER, *Het vreemdelingenbeleid in de tussenoerlogse periode 1922-1937*, p. 168-169.

Ondanks de verschillende regeringswissels tussen 1930 en het begin van de Tweede Wereldoorlog zouden de basisstandpunten inzake het vreemdelingenbeleid over het algemeen gelijk blijven. De eerste stroom vluchtelingen in de eerste helft van de jaren 1930 zou bot vangen bij de toenmalige katholiek-liberale regering Charles de Broqueville. De regering verklaarde in juni 1933 om zich ‘niet te gastvrij’ op te stellen tegenover de vreemdelingen.¹⁸² Dit was naar aanleiding van de massale toestroom van Duitse vreemdelingen, veroorzaakt door het aan de macht komen van Hitler. Door de torenhoge werkloosheid werden heel wat visumaanvragen afgewezen. Daarom kozen de meeste migranten ervoor om illegaal de grens over te steken.¹⁸³ Frank Caestecker stelt dat de vreemdelingen meer en meer de rol van onderkruipers gaan spelen. Hun enige bekommernis was brood op de plank krijgen onder gelijk welke voorwaarden. Hieruit blijkt dat het beeld van de vreemdeling steeds negatiever werd.¹⁸⁴

De Belgische overheid moest dan ook rekening houden met de voorschriften opgesteld door de, na de Eerste Wereldoorlog opgerichte Volkerenbond. Toch zal België in de jaren 1930 op internationaal vlak niet zijn beste beentje voorzetten. Internationale initiatieven werden niet ondersteund en nationale werden zelfs niet geformuleerd. De Volkerenbond stelde op 22 september 1933 voor om de politieke vluchtelingen uit Duitsland onder de leden te ‘verdelen’ en om een internationaal statuut voor hen te creëren. België drukte, naast Zwitserland en Luxemburg, de vrees voor de Duitse reacties uit en stelde zich dus zeer terughoudend op. Uiteindelijk werd in oktober een ‘Hoog Commissariaat voor de Vluchtelingen’ opgericht, maar dat zal weinig invloed hebben.¹⁸⁵ Door beperkte middelen kon dit instituut weinig voor de vluchtelingen betekenen.¹⁸⁶ Op 4 juli 1936 zou toch via dit Hoog Commissariaat een ‘voorlopig’ akkoord in Genève met betrekking tot het vluchtelingenstatuut bereikt worden. De overeenkomst zou in feite niet veel veranderen aan de situatie van de (Joodse) vreemdelingen, behalve voor hen die erkend werden door de nationale – Belgische – overheid. Hierdoor kregen diegene die omwille van hun ras of geloof vervolgd werden, nog steeds geen bescherming.¹⁸⁷ Door de toenemende migrantendruk bleef België hopen op een internationale

¹⁸² L. SAERENS, *Op.Cit.*, pp. 207-210.

¹⁸³ R. VAN DOORSLAER (red.), E. DEBRUYNE, F. SEBERECHTS, N. WOUTERS, *Gewillig België. Overheid en Jodenvervolgning tijdens de Tweede Wereldoorlog*, Amsterdam/Antwerpen, Meulenhoff/Manteau, 2007, p. 67.

¹⁸⁴ F. CAESTECKER, *Het vreemdelingenbeleid in de tussenoorlogse periode 1922-1937*, p. 192.

¹⁸⁵ L. SAERENS, *Op.Cit.*, pp. 207-212.

¹⁸⁶ R. VAN DOORSLAER (red.), E. DEBRUYNE, F. SEBERECHTS, N. WOUTERS, *Op.Cit.*, p. 88.

¹⁸⁷ L. SAERENS, *Op.Cit.*, pp. 207-212.

oplossing, terwijl zoals reeds gesteld, het zich niet bepaald goed heeft ingezet om daadwerkelijk tot een oplossing te komen.¹⁸⁸

5.2.2 Incidenten aan de Belgisch-Nederlandse grens

Alle West-Europese landen wilden van de buitenlandse of staatloze zigeuners af. Hierdoor waren grensconflicten onvermijdelijk. Ook aan de grens tussen België en Nederland bezorgden dergelijke incidenten de regeringen kopzorgen. Lucassen stelt dat het vrijwel uitsluitend om Lowara zigeuners ging die van Nederland naar België wilden of omgekeerd. De Lowara waren actief als paardenhandelaars en hun werkterrein strekte zich uit over België, Nederland en mogelijk ook tot Noord-Frankrijk.¹⁸⁹ Het ging telkens om een kleine groep, bestaande uit steeds dezelfde families, die omwille van hun beroep de grenzen overstaken.¹⁹⁰ Doordat de spanningen tussen de Nederlandse Marechaussee en de Belgische Gendarmerie vanaf 1928 sterker toenamen, moest een regeling tussen beide landen getroffen worden. Het was evenwel zo dat zowel de Gendarmerie, als de Marechaussee op allerlei manieren trachten de zigeuners op elkaars grondgebied te ‘dumpen’. Dat dit niet altijd op een legale manier gebeurde, was een publiek geheim, aldus Lucassen. Het observeren van zigeuners op elkaars grondgebied beschouwde men als een noodzakelijk kwaad.¹⁹¹

De Nederlandse en Belgische grensbewakers bliezen het zigeunerprobleem overmatig op.¹⁹² Door de toename van de grensincidenten waren de Belgische en Nederlandse overheid ervan overtuigd dat er snel iets diende te gebeuren. Het opzettelijk afschuiven van zigeuners over elkaars grenzen werd ten sterkste ontkend. In november 1931 had de Belgische regering aan Nederland een voorstel aangaande de zigeunerproblematiek bezorgd. Hierin stond dat geen zigeuners meer de grens konden worden overgezet zonder elkaar op de hoogte te stellen. Het gastland moest eveneens zijn goedkeuring geven. Indien Nederlandse zigeuners zich op Belgisch grondgebied bevonden, konden ze zonder problemen uitgeleid worden. Omgekeerd zou dit uiteraard ook het geval zijn. Daarnaast zouden zigeuners, die op doortocht zijn naar hun geboorteland, de toestemming krijgen om door België en Nederland te reizen.¹⁹³

¹⁸⁸ R. VAN DOORSLAER (red.), E. DEBRUYNE, F. SEBERECHTS, N. WOUTERS, *Op.Cit.*, p. 88.

¹⁸⁹ L. LUCASSEN, *Op.Cit.*, pp. 177-180.

¹⁹⁰ A. COTTAAR, L. LUCASSEN en W. WILLEMS, *Mensen van de reis. Woonwagenbewoners en zigeuners in Nederland 1868-1995*, Zwolle, Waanders Uitgevers, 1995, p.44.

¹⁹¹ L. LUCASSEN, *Op.Cit.*, pp. 177-180.

¹⁹² A. COTTAAR, L. LUCASSEN en W. WILLEMS, *Op.Cit.*, p. 44.

¹⁹³ L. LUCASSEN, *Op.Cit.*, p. 177.

De Nederlandse autoriteiten gingen hiermee niet akkoord, aangezien de doortocht van zigeuners meestal naar Nederland ging om op die manier verder noordwaarts te trekken. Bovendien waren er heel wat zigeuners zonder papieren of met valse papieren, waardoor de nationaliteit nauwelijks op een bewijskrachtige manier kon vastgesteld worden. Kortom, men stelde dat het Belgische plan erg nadelig was voor Nederland, waardoor het zou worden verworpen. Hierdoor zouden de grensincidenten zich blijven voordoen. Nederland zou pleiten voor een internationale aanpak.¹⁹⁴ Uit de casus van Rosa Keck blijkt dit voorgaande bevestigd te worden. De familie Keck werd uitgewezen, maar werd aan de Nederlandse grens bij Kapellen door soldaten tegengehouden. Dit incident verklaarde Rosa Keck aan de politionele autoriteiten.¹⁹⁵

Op 15 februari 1932 stelde de Belgische overheid, na een lange reeks van incidenten, aan de Nederlandse overheid voor om toch een regeling te treffen wat de zigeunerkwestie betrof. Nederland ging niet akkoord, omdat het aantal bezwarende maatregelen te groot was. Ten eerste werd Nederland als een eindpunt aanzien, waardoor men veronderstelde dat het land met de grootste 'zigeunerlast' zou komen te zitten. Bovendien was de voorgestelde regeling hoofdzakelijk gebaseerd op de nationaliteit van de zigeuners, wat vaak moeilijk vast te stellen was (cfr. infra). Dit punt zou voor blijvende onenigheid en discussie zorgen. De papieren boden geen enkele garantie, aangezien vele vervalsingen in omloop waren. Het Nederlandse beleid zou daarop nog harder en repressiever worden, stelt Frank Seberechts.¹⁹⁶ Zelfs mits aanpassingen aan het voorstel bleef Nederland de boot afhouden. De grensposten zouden worden versterkt, waardoor met wisselend succes de zigeuners werden afgeweerd. Enkel zigeuners met de Nederlandse nationaliteit konden de grens over.¹⁹⁷

¹⁹⁴ L. LUCASSEN, *Op.Cit.*, pp. 180-181.

¹⁹⁵ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 313.511, f.131-133.

¹⁹⁶ F. SEBERECHTS, *Op.Cit.*, pp. 93-94.

¹⁹⁷ F. SEBERECHTS, *Op.Cit.*, pp. 96-97.

5.2.3 Het Belgische vreemdelingenbeleid vanaf 1933 tot 1939

De massale toestroom van vluchtelingen uit nazi-Duitsland heeft de Belgische overheid doen inzien, dat om de controle op de vreemdelingen te behouden, een herziening van het vreemdelingenbeleid noodzakelijk was.¹⁹⁸ De regering had al verklaard zich ‘niet gastvrij op te stellen’, waardoor in 1933 werd besloten dat alle vreemdelingen zonder onderscheid, ouder dan vijftien jaar, indien ze langer dan acht dagen wensten te blijven, binnen de 48 uur na de aankomst in België, zich moesten aanmelden bij het lokale gemeentebestuur.¹⁹⁹ Deze procedure werd ook voor zigeuners gehanteerd (cfr. supra) en was de toepassing van het Koninklijk Besluit van 14 augustus 1933.²⁰⁰ Ze moesten er hun verblijfplaats en –duur aangeven. Indien men langer dan vijftien dagen in het land wilde verblijven, moest men zich inschrijven in het vreemdelingenregister. Daarbij kreeg men een bewijs van inschrijving, dat dienst deed als verblijfsvergunning geldig voor zes maanden.²⁰¹ Deze vergunning werd dan als een identiteitsdocument beschouwd.²⁰² De vergunning kon worden verlengd, als het ministerie van Justitie geen bezwaren zag. Dit stond ook bekend onder de naam ‘reiswijzer’ of ‘feuille de route’. Bovendien werden vreemdelingen, die langer dan zes maanden in het land wilden verblijven, verplicht een identiteitskaart aan te vragen. Dit vreemdelingenpaspoort kon om de twee jaar worden vernieuwd, mits het uitblijven van oppositie van het ministerie van Justitie. In de praktijk werden als eerder foto’s en vingerafdrukken door de Rijkswacht of in de gevangenissen genomen.²⁰³ Deze identiteitskaart had een andere kleur dan die van de Belgen, met een duidelijke vermelding ‘*Vreemdeling Etranger*’.²⁰⁴ Volgens Frank Caestecker werd de vreemdeling door deze wet volledig afhankelijk van de wil of onwil van de minister van Justitie. Zijn juridische statuut was quasi nihil. Iedereen die geen verblijfsvergunning kreeg, werd zo snel mogelijk het land uitgezet.²⁰⁵ Door dit gebrek aan rechtszekerheid, stelt Frank Caestecker verder, is er een duidelijke breuk met het tot dan toe gevoerde vreemdelingenbeleid. De verblijfsvergunning was eveneens een zware financiële last voor de vreemdelingen. Een inschrijving in het vreemdelingenregister bedroeg 30 frank. De speciale identiteitskaart 100 frank, waardoor de overheid uit deze werking geld binnenbracht. Op die manier werd het overheidstekort op de vreemdelingen verhaald en anderzijds was een

¹⁹⁸ F. CAESTECKER en B. MOORE, *Op.Cit.*, p. 73.

¹⁹⁹ L. SAERENS, *Op.Cit.*, pp. 207-210.

²⁰⁰ F. CAESTECKER, *Het vreemdelingenbeleid in de tussenoorlogse periode 1922-1937*, p. 194.

²⁰¹ L. SAERENS, *Op.Cit.*, pp. 207-210.

²⁰² R. VAN DOORSLAER (red.), E. DEBRUYNE, F. SEBERECHTS, N. WOUTERS, *Op.Cit.*, p. 67.

²⁰³ F. SEBERECHTS, *Op.Cit.*, pp. 68-73.

²⁰⁴ R. VAN DOORSLAER (red.), E. DEBRUYNE, F. SEBERECHTS, N. WOUTERS, *Op.Cit.*, p. 68.

²⁰⁵ L. SAERENS, *Op.Cit.*, pp. 207-210.

effectieve controle mogelijk.²⁰⁶ In het dossier van de Vreemdelingenpolitie met betrekking tot de casus van Rosa Keck werd eveneens een vreemdelingenpaspoort gevonden. Op de kaart staat er duidelijk dat het om ‘model B’ gaat. De vermelding, dat het om een zigeunerin gaat, ontbreekt op deze kaart. Daarentegen is ook een ‘rode schuine streep’ op de kaart te merken.²⁰⁷ Volgens Frank Caestecker is ‘model B’ een bewijs van inschrijving in het vreemdelingenregister. Mogelijk kan de rode diagonale streep over de kaart erop wijzen dat het niet om een echte kaart gaat, een specimen dus, maar dit is niet met zekerheid te stellen.²⁰⁸ Het is absoluut duidelijk dat in deze periode de vrijheid van vreemdelingen steeds meer aan banden werd gelegd.²⁰⁹

De bepaling van het Koninklijk Besluit van 14 augustus was in feite een aanvulling op een wet uit de negentiende eeuw, die voorschreef dat vreemdelingen het land konden worden uitgezet, indien ze een bedreiging vormden voor de openbare veiligheid of indien ze niet in staat bleken zich in hun levensonderhoud te voorzien (cfr. supra). Men vond deze aanvulling noodzakelijk door de veranderende situatie.²¹⁰ Hierdoor wordt de negatieve, stereotiepe houding van de toenmalige autoriteiten voor de zoveelste keer herbevestigd. Deze maatregelen waren het gevolg van de voortdurende problemen bij de mobiliteit, de burgerlijke stand en de naamgeving van zigeuners.²¹¹

De grenzen waren amper open. Toch kwam de regering nog in datzelfde jaar tot de vaststelling dat het onmogelijk bleek om alle vluchtelingen, die nergens terecht konden, terug de grens over te zetten, waardoor ze tijdelijk zouden worden getolereerd. Door het repressieve beleid van de Franse en Nederlandse regering zochten heel wat vluchtelingen hun heil in België. De Belgische regering reageerde met het principe ‘eerste asielland’, waarop ze werden opgespoord via razzia’s en vervolgens terug gestuurd.²¹²

²⁰⁶ F. CAESTECKER, *Het vreemdelingenbeleid in de tussenoorlogse periode 1922-1937*, pp. 194-195.

²⁰⁷ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 313.511.

²⁰⁸ Email Frank Caestecker op 27 .04.2010.

²⁰⁹ F. CAESTECKER, *Het vreemdelingenbeleid in de tussenoorlogse periode 1922-1937*, p. 199.

²¹⁰ R. VAN DOORSLAER (red.), E. DEBRUYNE, F. SEBERECHTS, N. WOUTERS, *Op.Cit.*, p. 67.

²¹¹ F. SEBERECHTS, *Op.Cit.*, p. 73.

²¹² L. SAERENS, *Op.Cit.*, pp. 207-210.

5.2.3.1 Belgische reactie op gebeurtenissen en beleid in Duitsland

Met de wetten van Neurenberg in september 1935 en de anti-Joodse rellen in Duitsland kwam massaal een nieuwe vluchtelingenstroom op gang. De Belgische regering veronderstelde dat deze ‘illegalen’ enkel uit waren op een economisch voorspoediger bestaan. Tijdens de opeenvolgende regeringen van Paul Van Zeeland stelt Caestecker dat er een zekere liberalisering van het vluchtelingenbeleid werd bewerkstelligd. In feite ging het meer om een liberalisering voor de beleidsnormen met betrekking tot politieke vluchtelingen. Joodse vluchtelingen daarentegen moesten zich tevreden stellen met een tijdelijke vergunning.²¹³ Ze werden uitgesloten van deze versoepeling, aangezien ze wettelijk niet erkend werden als vluchtelingen.²¹⁴ De Belgische overheid erkende de specificiteit van rassenvervolgeningen niet. Bovendien ging de regering in maart 1936 een maatregel aan het vreemdelingenbeleid toevoegen, waardoor vreemdelingen voortaan ook een werkvergunning nodig hadden. Het ministerie van Arbeid besliste over het al dan niet toekennen van zo’n vergunning. Er werden strengere controles uitgevoerd op de arbeid uitgeoefend door vreemdelingen.²¹⁵ Indien de arbeidsvergunning werd geweigerd, kon stante pede worden overgegaan tot de uitwijzing.²¹⁶

Met het aantreden van de regering Paul-Emile Janson in 1937 werd opnieuw een restrictiever vreemdelingenbeleid aangenomen. De toenmalige minister van Justitie, Charles du Bus de Warnaffe, was een persoon met sterk anti-Joodse gedachten. Na de *Anschluss* op 11 maart 1938 kwam nog een derde, grote vluchtelingenstroom op gang, waarop de Belgische overheid zeer repressief optrad. Hierdoor was het juridische statuut van de vreemdeling quasi volledig uitgehold. Deze nieuwe toestroom van vluchtelingen zorgde voor een nog grotere druk op de overheid.²¹⁷

De volgende regering Spaak was niet progressiever of gematigder dan haar voorganger. De toenmalige minister van Justitie Joseph Pholien gaf in juni 1938 het bevel om de grenszone rond Aken extra te versterken, zodat vluchtelingen onmiddellijk de grens terug konden worden overgezet.²¹⁸ Eén ieder die niet over de juiste migratiepapieren beschikte, werd meteen uitgewezen. Pholien hanteerde een harde aanpak, waarbij het tweesporenbeleid moest

²¹³ L. SAERENS, *Op.Cit.*, pp. 210-211.

²¹⁴ F. CAESTECKER en B. MOORE, *Op.Cit.*, p. 84.

²¹⁵ R. VAN DOORSLAER (red.), E. DEBRUYNE, F. SEBERECHTS, N. WOUTERS, *Op.Cit.*, p. 75.

²¹⁶ L. SAERENS, *Op.Cit.*, pp. 210-211.

²¹⁷ L. SAERENS, *Op.Cit.*, pp. 212-219.

²¹⁸ L. SAERENS, *Op.Cit.*, pp. 212-219.

worden teruggeschroefd. Door te wijzen op de massale aanwezigheid van vreemdelingen in België verantwoordde Pholien zijn repressieve beleid.²¹⁹ Op 26 augustus 1938, na de mislukking van de conferentie van Evian²²⁰, zou de regering beslissen om de vreemdelingen of vluchtelingen terug te drijven. Overal werden razzia's gehouden en werden massaal mensen terug op de trein richting Duitsland gezet.²²¹

In oktober van datzelfde jaar liepen er onderhandelingen tussen de Belgische en Duitse regering over de (Joodse) immigratie. Concreet betekende dit dat Duitsland beloofde om illegale emigratie tegen te gaan en om de nodige papieren ter beschikking te stellen, zodat Duitse onderdanen naar hun land konden terugkeren. Daartegenover stond dat België een aantal restrictieve maatregelen voor Duitse onderdanen zou opheffen. Dit wil zeggen dat Duitsland opnieuw vluchtelingen op zijn grondgebied zou toelaten.²²² Uiteraard zouden deze personen rechtstreeks naar de uitroeiingskampen gebracht worden. Toch zouden in dezelfde maand overheidsgebouwen ter beschikking gesteld worden als interneringscentra voor vreemdelingen. De druk, uitgeoefend door de Joodse vluchtelingencomités, heeft de regering hier mede toe aangezet. *'De Belgische regering werd door humanitaire motieven bewogen, maar wilde tegelijk de economische belangen van de Belgische bevolking veilig stellen en potentiële illegale vluchtelingen afschrikken'*, aldus Saerens. De grenzen bleven weliswaar gesloten, maar in de interneringscentra was een vorm van zelfbestuur en bezoekrecht toegestaan. Toch was er een strenge reglementering en waren de geïnterneerden geïsoleerd van de Belgische bevolking. Hiermee groeide de gedachte bij de regering, dat deze maatregel wel volstond en dat andere landen nu maar eens het initiatief moesten nemen. Toch zou de *Reichskristallnacht* van 9 november bij de regering enige emotie losweken over het lot van de vluchtelingen, maar het beleid veranderde *an sich* niet zoveel. Evenmin werden er diplomatieke inspanningen geleverd voor een internationale oplossing. De uitwijzingen werden op 22 november opgeschort en na een zeldzaam humanitair offensief, vond de regering dit voldoende. Het beleid bleef erg streng en de Rijkswacht aan de grenszone moest

²¹⁹ F. CAESTECKER, *Ongewenste gasten. Joodse vluchtelingen en migranten in de dertiger jaren*, Brussel, VUBPRESS, 1993, p. 183.

²²⁰ In het Franse Evian-les-Bains werd op initiatief van de Amerikaanse president Roosevelt in 1938 een intergouvernementele conferentie opgericht om het Duitse vluchtelingenprobleem aan te pakken. Ook België nam aan deze conferentie deel, maar zou weinig initiatief nemen. Dit was tevens de houding van de andere 32 deelnemende landen (Duitsland zelf deed niet mee), waardoor deze conferentie op een mislukking uitdraaide.

²²¹ L. SAERENS, *Op.Cit.*, pp. 212-219.

²²² R. VAN DOORSLAER (red.), E. DEBRUYNE, F. SEBERECHTS, N. WOUTERS, *Op.Cit.*, pp. 91-92.

nog steeds mensen terug over de grens zetten, waardoor schrijnende taferelen dagelijkse kost werden.²²³

Ook bij de volgende regering Hubert Pierlot I zou het vreemdelingenbeleid centraal blijven staan. Deze regering voerde een visumplicht voor alle vreemdelingen in. Bij de tweede regering Pierlot zouden de grenzen definitief voor vluchtelingen gesloten worden. Het tweesporenbeleid bleef zich manifesteren. Toch waren er nog heel wat groepen, die alle illegale vreemdelingen zonder enig begrip naar het land van oorsprong wilden terugsturen. Aangezien alle buurlanden hun grenzen dicht hielden, konden de vreemdelingen enkel richting Duitsland. Toch zou de regering Pierlot, opnieuw onder druk van de vluchtelingencomités, een deel van de behoeftige vluchtelingen gaan subsidiëren. Een menselijk gebaar van de overheid. Desondanks zou de bewaking van de grenzen nog worden opgedreven en zouden illegalen opnieuw het land worden uitgezet. Toch zou tussen juli 1939 en het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog op 3 september 1939 geen enkel individu naar nazi-Duitsland worden teruggestuurd.²²⁴

5.2.3.2 Kwantitatieve gegevens over het aantal vreemdelingen in België (1934-1939)

Lieven Saerens besluit dat in juni 1938 in België zo'n vier procent van de totale bevolking 'vreemdeling' was. In vergelijking met 1930 betekent dit een stijging met ongeveer 20.000 individuen. In de eerste helft van de jaren '30 was er, aldus Saerens, een opmerkelijke daling van het aantal vreemdelingen. Hij haalt redenen aan zoals de economische crisis en de verstrengde maatregelen, de invoering van de vreemdelingenkaart (een soort reispas) in 1933, en de vreemdelingenwetgeving aan. Zoals reeds gesteld, gold deze kaart ook voor de zigeuners; zij werden ook als 'vreemdelingen' beschouwd. Tussen juni 1935 en juni 1936 is er een lichte stijging merkbaar. Dit is rond de periode van de Neurenberg wetgeving. In juni 1938 was de toename overduidelijk. Saerens gaat vervolgens een verklaring zoeken bij Joodse vluchtelingen.²²⁵

²²³ L. SAERENS, *Op.Cit.*, pp. 212-219.

²²⁴ L. SAERENS, *Op.Cit.*, pp. 219-222.

²²⁵ L. SAERENS, *Op.Cit.*, pp. 195-196.

5.2.3.3 Belgische vreemdelingenbeleid net voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog

Na het afkondigen van de algemene mobilisatie op 25 augustus 1939 zullen illegalen niet meer worden verdreven, maar opgesloten en beboet.²²⁶ Door de steeds dreigender uitziende Europese oorlogstoestand, zou het vreemdelingenbeleid aangepast worden. Met het uitroepen van de staat van oorlog was er nood aan een nieuw wetgevend kader voor de Vreemdelingenpolitie. Dit zou leiden tot de besluitwet van 28 september 1939, waarbij de minister van Justitie uitgebreide bevoegdheden kreeg tot dat het leger zich weer in een staat van vrede bevond. De toenmalige minister van Justitie, de socialist Eugène Soudan, was gerechtigd om alle verblijfsvergunningen van buitenlanders in te trekken. Daarnaast kon hij via een gewoon ministerieel besluit beslissen om vreemdelingen, die een bedreiging voor de openbare orde vormden, de veiligheid in gedrang brachten of de economie schaadden, het land uit te zetten, te interneren en een verblijfsverbod op te leggen. Ook kon een vreemdeling verplicht worden op eenzelfde verblijfplaats te wonen.²²⁷ Eveneens was het verboden om in grote groep rond te trekken op straffe van internering. Hieraan werd in de praktijk niet veel gehoor gegeven, aldus Seberechts.²²⁸ Door de dreiging van en het uitbreken van de oorlog werd het humanitaire beleid voor een stuk opnieuw opgerakeld. Vluchtelingencentra zouden worden gefinancierd. Voordien waren er ook al centra opengesteld voor vluchtelingen, bijvoorbeeld in Merksplas.²²⁹ In Merksplas werden ook zigeuners ondergebracht. De vader en de broers van Rosa Keck werden in Merksplas geïnterneerd.²³⁰ Niettemin zullen de grenzen gesloten blijven en zal het vreemdelingenbeleid, zoals de wet van 28 september aangeeft, er niet minder streng op worden.²³¹ Deze wetgevende maatregelen zullen tot gevolg hebben dat illegale vreemdelingen meteen zullen worden geïnterneerd, nochtans was uitwijzing het voornaamste actiemiddel. Dit was echter niet altijd evident, aangezien de buurlanden zich tegen de instroom van vreemdelingen verzetten in het kader van de internationale veiligheids situatie. Internering zou pas als laatste optie mogen worden aangegrepen.²³² Of dit nu een meer ‘humanitair’ beleid vormt, is uiteraard voor discussie vatbaar, en of deze procedure ook daadwerkelijk in volgorde van prioritaire actiemiddelen werd gevolgd, valt te betwijfelen.

²²⁶ R. VAN DOORSLAER (red.), E. DEBRUYNE, F. SEBERECHTS, N. WOUTERS, *Op.Cit.*, p. 124.

²²⁷ R. VAN DOORSLAER (red.), E. DEBRUYNE, F. SEBERECHTS, N. WOUTERS, *Op.Cit.*, pp. 123-124.

²²⁸ F. SEBERECHTS, *Op.Cit.*, p. 105.

²²⁹ L. SAERENS, *Op.Cit.*, pp. 219-222.

²³⁰ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 313.511, f. 147-151.

²³¹ L. SAERENS, *Op.Cit.*, pp. 219-222.

²³² R. VAN DOORSLAER (red.), E. DEBRUYNE, F. SEBERECHTS, N. WOUTERS, *Op.Cit.*, pp. 124-126.

Of de getroffen maatregelen voor vreemdelingen nu ook effectief werden gehanteerd in verband met zigeuners, is volgens Frank Seberechts afwisselend. Over het algemeen werden zigeuners niet ingeschreven in een bevolking- of vreemdelingenregister. Hoewel de feitelijke gegevens uit de casussen van Jeanne Modis en Rosa Keck dit tegenspreken²³³, moet men wel stellen dat zigeuners de autoriteiten probeerden te ontlopen en dus de inschrijving kost wat kost wilden vermijden. Daarentegen zouden zigeuners wel veelvuldig het land zijn uitgezet op basis van de wet met betrekking tot het ‘verstoren van de openbare orde’. In dit geval werd de wet wel toegepast. Dit toont aan dat er in België nog niet echt sprake is van een specifiek zigeunerbeleid. Het zigeunerbeleid werd opgeslorpt in het ruimere en algemene vreemdelingenbeleid.²³⁴

5.3 Het vreemdelingenbeleid: de Tweede Wereldoorlog

5.3.1 Het vreemdelingenvraagstuk bij het uitbreken van WO II

De dreiging van een Duitse aanval werd begin september 1939 steeds reëler. Door de ongerustheid voor een invasie, was de Generale Staf van het leger bezorgd om de duizenden vluchtelingen aanwezig aan de eigen kant van de linies. Heel wat vreemdelingen werden geïnterneerd of in gevangenissen ondergebracht, maar er was slechts plaats om ongeveer vijf procent van hen op te vangen. Daardoor zou begin 1940 een reorganisatie van de interneringsstructuur worden doorgevoerd. De financiële situatie voor de oprichting van opvangcentra werd steeds krappere; daarnaast was er ook nog een probleem van de veiligheid. Bijgevolg zou in januari 1940 teruggekeerd worden naar een beleid van systematische uitwijzingen. Dit beleid werd op een zeer beperkte manier toegepast, waardoor de Generale Staf vroeg om een strengere controle van het personenverkeer. Bovendien zouden de opvangcentra worden omgevormd tot daadwerkelijke interneringcentra. Desalniettemin was er nog steeds een enorm plaatsgebrek, waardoor enkele nieuwe centra zouden worden opgericht, onder andere in Sint-Andries bij Brugge.²³⁵ Rosa Keck werd samen met haar moeder en haar zus in dit toevluchtshuis van Sint-Andries bij Brugge geïnterneerd. Op het moment van haar aanhouding had ze geen bestaansmiddelen, geen vaste woonplaats, geen wettige papieren en werd ze schuldig bevonden aan landloperij. Bovendien had ze een

²³³ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 340.510 en A 313.511.

²³⁴ F. SEBERECHTS, *Op.Cit.*, pp. 50-51.

²³⁵ R. VAN DOORSLAER (red.), E. DEBRUYNE, F. SEBERECHTS, N. WOUTERS, *Op.Cit.*, pp. 128-143.

ontslagbewijs op zak, waarbij haar verboden werd naar België terug te keren. Al deze gegevens waren voor de Vreemdelingenpolitie voldoende om haar te interneren en te isoleren van de samenleving. Dit centrum moet al langer bestaan hebben als toevluchtshuis, aangezien Keck er op 12 oktober 1938 al werd opgenomen. Naar alle waarschijnlijkheid werd het omgevormd tot een interneringscentrum. Op het einde van de maand oktober in 1939 werd Keck in vrijheid gesteld, net voor de herstructurering begin 1940.²³⁶

In april 1940 startten de voorbereidingen om maatregelen te treffen tegen ‘verdachten’. Op dit ogenblik was België maar enkele dagen van een oorlog verwijderd.²³⁷ De openbare veiligheid stelde aan de minister van Justitie voor om alle zigeuners te interneren, omdat hun nomadische levenswijze een potentieel gevaar kon betekenen voor een land in mobilisatie. Er zou een mogelijke informatieoverdracht over de Belgische troepenstationering met de vijand kunnen worden uitgewisseld. Seberechts uit hier een, volgens mij terechte, kritiek op het feit dat het erg gesteld was met het vertrouwen in de militaire capaciteiten van België, aangezien een tiental zigeuners als een potentieel versturende factor konden worden beschouwd. Voor deze maatregel deed men een beroep op de voornoemde wet van 28 september 1939 (cfr. supra). Met de internering op het oog waren er plannen om een kamp op te richten in de regio van Philippeville. Op 9 mei besloot men de militair gevoelige zones zigeunervrij te maken, maar deze beslissing viel te laat om nog van belang te zijn, stelt Seberechts. De publieke opinie was het over het algemeen eens met deze maatregelen; toch waren er kritische en bedenkelijke stemmen te horen uit de rechterlijke sfeer.²³⁸ Of de ware reden om tot internering van de zigeuners over te gaan, daadwerkelijk de vrees voor collaboratie met de Duitser was, kan betwijfeld worden. Zoals Seberechts aanhaalt, lijkt dit idee te banaal. De hypothese, dat de autoriteiten hierin de mogelijkheid zagen om de zigeunerpopulatie geleidelijk aan uit de visuele maatschappij te halen, lijkt meer voor de hand te liggen.

Na de Duitse inval op 10 mei 1940 en tijdens de bezetting bleef de Vreemdelingenpolitie in België, terwijl de regering eerst naar Frankrijk trok, om daarna vanuit Londen te opereren. De Vreemdelingenpolitie werkte onder toezicht van het ministerie van Justitie. De leiding van de Vreemdelingenpolitie was in handen van Robert de Foy. Ondanks de aanwezigheid van de Duitse bezetter en de tijdelijke moeilijkheden die hiermee gepaard gingen, had de

²³⁶ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 313.511, f. 147-151.

²³⁷ R. VAN DOORSLAER (red.), E. DEBRUYNE, F. SEBERECHTS, N. WOUTERS, *Op.Cit.*, p. 153.

²³⁸ F. SEBERECHTS, *Op.Cit.*, pp. 106-107.

Vreemdelingenpolitie een belangrijke mate van bewegingsvrijheid inzake de controle van vreemdelingen. Om deze controle te verzekeren, deed men nog steeds een beroep op de wet van 28 september 1939 (cfr. supra). Toch zou deze wet niet volledig toegepast worden. Wel moest de inschrijving van vreemdelingen in het vreemdelingenregister nog steeds gebeuren. Ook de verblijfspapieren of identiteitskaarten moesten op regelmatige basis worden vernieuwd. Dit laatste was ook een manier om haar controlemacht te behouden. De volgende stap werd genomen bij de jaarwisseling 1941-1942. Het leek erop alsof de Vreemdelingenpolitie het land wilde ‘zuiveren’ van de ‘ongewenste’ vreemdelingenpopulatie.²³⁹

Vanaf december 1941 werd de zigeunerkaart ingevoerd²⁴⁰, waardoor men vanaf dan in zekere zin kan spreken van een specifiek zigeunerbeleid. Op de specifieke maatregelen voor zigeuners zal verder nog worden ingegaan.

5.3.2 Zigeunerbeleid tijdens de Duitse bezetting: de zigeunerkaart

Voor de Duitse bezetting werd de nomadische zigeunergemeenschap in België op ongeveer 400 mensen geschat. Er waren slechts enkele sedentaire zigeuners, die zich aan het oog van zowel de Belgische, als Duitse autoriteiten konden onttrekken. De rondtrekkende zigeuners daarentegen hadden het veel moeilijker om aan de controles te kunnen ontsnappen. De militaire bezetting van België en Noord-Frankrijk stond onder het bevel van generaal Alexander von Falkenhausen. De eerste Duitse maatregel ten opzicht van zigeuners dateert uit november 1940. Hiermee werd de reizende handel in Oost- en West-Vlaanderen en in het Antwerpse arrondissement verboden. Over het algemeen hielden de meeste nomaden zich aan dit verbod, niettegenstaande het voor hen wel een financieel verlies betekende.²⁴¹ De zigeuners probeerden dan ook zo weinig mogelijk op te vallen. De interventies van de Rijkswacht en andere autoriteiten verminderden. In de dossiers bij de Vreemdelingenpolitie staat veelal ‘*geklasseerd wegens oorlogstoestand*’. Toch zouden, gezien de negatieve stigmatisering, asocialen of vreemdelingen aangehouden en geïnterneerd worden en bleven ze opgejaagd door de Vreemdelingenpolitie.²⁴² De getuigenis van Jean Galut kan als een toepassing van dit beleid gezien worden. Galut werd als een gevaar voor de veiligheid van het

²³⁹ R. VAN DOORSLAER (red.), E. DEBRUYNE, F. SEBERECHTS, N. WOUTERS, *Op.Cit.*, pp. 328-330.

²⁴⁰ L. CHAGOLL, *Op.Cit.*, pp. 160-161.

²⁴¹ L. CHAGOLL, *Op.Cit.*, p. 160.

²⁴² F. SEBERECHTS, *Op.Cit.*, pp. 116-117.

land beschouwd, aangezien hij een gerechtelijk verleden had. Hij werd in Rekem geïnterneerd op 8 december 1943.²⁴³

Zoals zal blijken uit de casestudies (cfr. infra) werden in vele officiële, Belgische documenten de zigeuners op een zeer denigrerende manier omschreven, bijvoorbeeld als *'romanichels'*. Hieruit blijkt het negatieve karakter van het repressieve beleid van de Belgische overheid. Na december 1941 nam deze depreciatie enkel maar toe. Het vanaf dan geldende politiebevel hield in dat de reispas moest worden vervangen door een zigeunerkaart. De kaart was verplicht voor elke zigeuner vanaf de leeftijd van 15 jaar. Kinderen onder die leeftijdsgrens werden op de kaart van hun moeder ingeschreven.²⁴⁴ In de casus van Rosa Keck (cfr. infra) komen de implicaties van dit officiële bevel sterk tot uiting. Ze deed een aanvraag bij de overheid om het kind van haar broer op haar eigen zigeunerkaart te laten inschrijven, omdat de ouders incapabel waren om voor hun kind te zorgen. Bovendien hing het aantal rantsoenzegels af van het aantal personen op de kaart (cfr. infra).²⁴⁵

De rantsoenzegels waren in feite de oorzaak van het invoeren van de zigeunerkaart. Er werd steeds meer fraude gepleegd wat betreft de rantsoenzegels, gezien de gebrekkige identificatie van de zigeuners. Zowel van de gemeentelijke diensten, als van de zigeuners waren er steeds meer klachten over de bevoorrading, aldus Seberechts. Daarom zouden alle vreemdelingen, die over een voorlopige verblijfsvergunning beschikten bij de gemeentelijke diensten een rantsoenkaart kunnen komen halen. De aflevering van de kaart werd op de reiswijzer ingeschreven. De fraude nam niet af, waardoor voor de nieuwe maatregel, namelijk de invoering van een zigeunerkaart, werd geopteerd.²⁴⁶

Op deze verplichte zigeunerkaart werden constant zeer vernederende meldingen gemaakt, waardoor de overheid de informatiegegevens over de zigeuners eerder ongeloofwaardig maakte. De vermelding op de kaart met *'de zogenoemde...'* of *'zogezegd geboren te...'* bevestigt het voorgaande. In de te volgen procedure, die ervoor moest zorgen dat alle zigeuners in het bezit van een zigeunerkaart werden gesteld, waren verschillende gerechtigde personen en instanties betrokken. De procedure startte bij de Belgische provinciegouverneurs, die ervoor moesten zorgen dat de Belgische gemeentepolitie de zigeuners ging aanhouden. De

²⁴³ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 340.510, f. 155-157.

²⁴⁴ L. CHAGOLL, *Op.Cit.*, pp. 160-161.

²⁴⁵ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 313.511, f. 46-52.

²⁴⁶ F. SEBERECHTS, *Op.Cit.*, pp. 123-126.

politie zou op haar beurt de nomaden aan de Rijkswacht overdragen. De Rijkswacht moest de reispassen van de gearresteerde ‘*bohémiens*’ aan de Belgische Vreemdelingenpolitie bezorgen, in ruil voor de verplichte zigeunerkaarten. De Rijkswacht moest deze kaarten dan aan de betrokken zigeuners afleveren. In afwachting van de aflevering van de kaart kregen de zigeuners ineens wel de toestemming om enkele dagen op dezelfde plaats hun kamp op te zetten. Van zodra ze echter de zigeunerkaart in handen hadden, werden ze verplicht onmiddellijk te vertrekken. De zigeunerkaart bleef drie maanden geldig; daarna moest ze vernieuwd worden. Elke vijfde van de maand moesten de zigeuners zich bij de Rijkswacht voor een controle aanmelden. Het werd bovendien ook verboden in groepsverband rond te reizen, enkel in nauw familieband werd getolereerd.²⁴⁷

Toch zouden met deze zigeunerkaart de fraudegevallen niet afnemen. Vaak waren de zigeuners hun kaart gewoon ‘kwijt’ geraakt. Daarnaast waren er vaak inktvlekken of doorhalingen op het deel van de kaart over de rantsoenen. Ook werden er meer kinderen op de kaarten ingeschreven, dan er effectief waren. Vervalsingen waren dus niet uitgesloten, waardoor de autoriteiten bij de hernieuwing extra alert moesten zijn.²⁴⁸

5.3.3 Zigeunervervolging in België

Zoals reeds gesteld was de interesse van de Duitsers voor de zigeuners aan het begin van de bezetting niet bijster groot. De Duitsers stelden zich wel vragen rond hen en ze waren onderhevig aan de algemeen genomen maatregelen. Dit zou geleidelijk veranderen in 1942, waarbij de zigeuners als een raciaal inferieure groep zullen worden beschouwd. Eind 1942 vroeg de Duitse bezetter aan de Openbare Veiligheid een nota, die de zigeunertoestand in België beschreef. De nota maakte melding van het beleid met de getroffen maatregelen. Hierbij maakte men duidelijk dat elke zigeuner een dossier bij de Vreemdelingenpolitie had, waar vingerafdrukken en een portretfoto waren ingevoegd. De nota ging uit van een zigeunerpopulatie van ongeveer 300 individuen. Daarnaast werd ook melding gemaakt van de ingevoerde zigeunerkaart.²⁴⁹

²⁴⁷ L. CHAGOLL, *Op.Cit.*, pp. 160-161.

²⁴⁸ F. SEBERECHTS, *Op.Cit.*, p. 128.

²⁴⁹ F. SEBERECHTS, *Op.Cit.*, pp. 137-138.

Vanaf het voorjaar van 1943 werd duidelijk dat de Duitsers een ander zigeunerbeleid wilden aannemen. De Duitsers vroegen bij de Vreemdelingenpolitie lijsten op van alle zigeuners per familie, die in België verbleven. Men vernam van een tolk van de *Gestapo* dat een algemene internering het voor ogen gehouden doel was, aldus Frank Seberechts.²⁵⁰

De *Auschwitz-Erlass* was vanaf juli 1943 in België een feit.²⁵¹ Aanvankelijk was het de bedoeling dat na de circulaire van 29 januari 1943 het slechts drie maanden zou duren vooraleer de *Auschwitz-Erlass* tot Nederland, België, Luxemburg en Elzas-Lotharingen zou worden uitgebreid. Toch werd er vertraging opgelopen.²⁵² Het bevel tot deportatie van de zigeuners in België en Noord-Frankrijk zou rechtstreeks door Himmler opgedragen zijn. Er zou in de Dossinkazerne van Mechelen een document gevonden zijn, waarop dit order uitgeschreven stond en door Himmler ondertekend was, aldus Seberechts. Dit document is helaas verloren gegaan. Seberechts stelt voorzichtig dat er een poging zou ondernomen zijn om de zigeuners te waarschuwen, maar klaarblijkelijk zonder resultaat. De eerste arrestatie van zigeuners vond plaats op 6 februari 1943 door de *Geheime Feldpolizei* in een zigeunerkamp rond Antwerpen.²⁵³

De reistrajecten van de zigeuners werden door de Vreemdelingenpolitie in Brussel op de voet gevolgd, waardoor ze in feite het werk van de nazi's op zich nam. Op die manier kreeg de Duitse bezetter uiteraard een zeer goed beeld van de omvang en verspreiding van de rondtrekkende zigeunerbevolking in België.²⁵⁴ Vanaf oktober 1943 vonden er meerdere razzia's plaats, waarna internering in Mechelen volgde. Lucassen stelt dat hoewel de Belgische overheid sterk afwijzend ten opzichte van de zigeunerbevolking stond, het initiatief toch meer bij de Duitse bezetter lag,²⁵⁵ in tegenstelling tot Nederland, waar de politie sterk betrokken was bij de arrestaties van zigeuners. Het waren weliswaar de Duitsers die de opdracht voor de razzia's hadden gegeven, maar het waren Nederlandse autoriteiten die de arrestaties uitvoerden.²⁵⁶ De getuigenis van Rosa Keck bevestigt eveneens dat het de Duitse bezetter was, die de arrestatie uitvoerde. Haar familie en zijzelf werden door vier

²⁵⁰ F. SEBERECHTS, *Op.Cit.*, p. 141.

²⁵¹ L. CHAGOLL, *Op.Cit.*, pp. 77-82.

²⁵² L. LUCASSEN, *Op.Cit.*, p. 216.

²⁵³ F. SEBERECHTS, *Op.Cit.*, pp. 141-142.

²⁵⁴ L. CHAGOLL, *Op.Cit.*, pp. 77-82.

²⁵⁵ L. LUCASSEN, *Op.Cit.*, pp. 222-223.

²⁵⁶ A. COTTAAR, L. LUCASSEN en W. WILLEMS, *Op.Cit.*, pp. 60-61.

'*Feldgendarmen*' gearresteerd.²⁵⁷ Ook Jeanne Modis bevestigt in het interview met José Gotovitch dat ze werden gearresteerd door de Duitsers in Noord-Frankrijk.²⁵⁸ Deze twee casussen kunnen niet veralgemeend worden en gelden uiteraard niet voor alle arrestaties van zigeuners in België en Noord-Frankrijk. Desalniettemin kan Lucassen niet ontkracht worden op basis van de bestudeerde casussen, waardoor men naar alle waarschijnlijk voorlopig kan besluiten dat in België de Duitsers zowel de opdracht voor, als de arrestatie van de zigeuners uitvoerden. De rol van de Belgische overheid mag uiteraard niet geminimaliseerd worden. Het uitgewerkte zigeunerbeleid heeft het de bezetter er allesbehalve moeilijker op gemaakt.

De *Oberfeldkommandatur* (OFK) van Bergen stuurde op 24 november 1943, een dag na de arrestaties, een nota rond aan de provinciegouverneurs. Hierbij moesten alle zigeuners, zelfs indien men aan bepaalde individuen twijfelde, worden aangehouden zonder onderscheid van leeftijd en geslacht. Hun bezittingen werden onder toezicht van de lokale ordehandhavers geplaatst. Lijsten werden opgesteld en doorgegeven aan de Duitse bezetter. Op 27 november 1943 kwamen twee Duitse functionarissen naar de Openbare Veiligheid met een verklaring waarbij de Duitse overheid had besloten om alle zigeuners te deporteren. Een groot aantal individuen was al overgebracht naar de Dossinkazerne van Mechelen, maar de overige zigeuners waren moeilijk te arresteren. De *Feldgendarmerie* had te weinig manschappen en deed een beroep op de Belgische Rijkswacht. Er werd hen de opdracht gegeven de zigeuners te arresteren, hun bezittingen af te nemen en hen naar de kazerne in Mechelen te brengen. Naast de Openbare Veiligheid, kreeg ook de Rijkswacht het bezoek van twee Duitse functionarissen, die hen hetzelfde meedeelden. Dit Duitse verzoek was moeilijk in te willigen, aangezien dit in strijd was met de Belgische wetgeving vanuit het ministerie van Justitie. Seberechts haalt dit aan en baseert zich op een uitermate belangrijk verslag over het gesprek tussen de ambtenaren van de Vreemdelingenpolitie en de Duitse functionarissen. Ondanks de dreigementen van de Duitse functionarissen hielden de ambtenaren het been stijf en weigerden om in deze 'principekwestie' toe te geven. De Duitsers stelden dat het België zou vooruit helpen, aangezien de zigeuners zich schuldig maakten aan criminaliteit. Ondanks de Duitse pogingen en de dreiging tot gevangenschap, gaven de ambtenaren niet toe. Uiteindelijk zou een van de Duitse functionarissen hebben gesteld dat hij 'het begrijpt'. Dit verslag is,

²⁵⁷ M. RUTTEN, *De joden en de zigeuners in Limburg. Bronnen en gegevens over hun aanwezigheid in Limburg tijdens de Tweede Wereldoorlog*, Tongeren, 2007, pp. 248-253.

²⁵⁸ J. GOTOVITCH, *Entretien entre M. Jean Galut, Mme. Paprika Galut-Modis et José Gotovitch*, Parijs, 2.04.1976.

zoals ook Seberechts het stelt, uitermate belangrijk in het al dan niet vaststellen van de betrokkenheid van de Belgische overheid. Zowel de Rijkswacht, als de Vreemdelingenpolitie weigerden arrestaties uit te voeren en namen hierbij een cruciaal standpunt in. Dit is in tegenstelling tot de arrestaties van Joden. Seberechts stelt dat dit misschien te wijten is aan de veranderde oorlogscontext en het inzien van de gevolgen van een coöperatie. Daarop zouden de Duitse instanties zich verder alleen behelpen bij het arresteren van de zigeuners. De zigeuners kozen ervoor om hun zigeunerkaart niet meer te verlengen, aangezien het hen enkel maar meer in nesten zou brengen.²⁵⁹

6 Mechelen: de wachtzaal voor de deportatie

Op 15 januari 1944 vertrok Konvooi Z vanuit de Dossin kazerne in Mechelen richting Auschwitz. De groep mensen, die het etiket ‘zigeuner’ opgekleefd werden, bestond uit 351 personen, zowel mannen, vrouwen als kinderen. Deze groep wordt door Hélène Beer omschreven als *‘femmes aux larges jupes bariolées, hommes aux serre-tête de soie, les enfants en croupe, tous en haillons. Ils portaient encore plus pauvres que les Juifs, sans aucun bagages’*.²⁶⁰

6.1 Enkele kwantitatieve gegevens over Konvooi Z

Van de 351 gedeporteerde nomaden uit Mechelen overleefden, volgens Steinberg, slechts veertien individuen.²⁶¹ Andere documenten houden het op achttien individuen.²⁶² Gotovitch houdt het op elf of twaalf mensen.²⁶³ Ook Lucassen sluit zich bij Gotovitch aan.²⁶⁴ Men kan dus vaststellen dat er te veel mensenlevens verloren gingen. Algemeen kan worden geconstateerd dat het dodenaantal bij zigeunervervolging in de Tweede Wereldoorlog veel zwaarder doorweegt in verhouding tot hun (kleine) gemeenschap, dan bij de Joden het geval is. Met andere woorden, in absolute cijfers is het sterftecijfer bij Joden groter dan bij

²⁵⁹ F. SEBERECHTS, *Op.Cit.*, pp. 141-145.

²⁶⁰ J. GOTOVITCH, ‘Enkele gegevens betreffende de uitroeiing van de zigeuners uit België’, in: *Bijdragen tot de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog*, (1976), 4, p. 153.

²⁶¹ M. STEINBERG, *Op.Cit.*.

²⁶² Joods Museum voor Deportatie en Verzet, *Noms des survivants du convoi Z*.

²⁶³ J. GOTOVITCH, *Op.Cit.*, p. 153.

²⁶⁴ L. LUCASSEN, *Op.Cit.*, p. 223.

zigeuners. Bekijkt men echter deze mortaliteitscijfers elk in verhouding tot hun ‘bevolkingsgroep’, dan is het cijfer bij zigeuners betrekkelijk hoger.²⁶⁵

6.2 De arrestaties in België en Noord-Frankrijk

In elke publicatie over de razzia schetst men hetzelfde verhaal over de arrestaties van zigeuners door de Duitse bezetter. Door de goede administratie van de Belgische Vreemdelingenpolitie wist men op bijna elk moment waar welke zigeunerpersoon zich bevond. Van die gegevens maakte de Duitse *Feldgendarmarie*, zoals reeds aangehaald, ook gretig gebruik.²⁶⁶ Dit wordt tevens in de casussen bevestigd.

Ook de betrokkenheid van de Franse overheid was cruciaal voor het ‘vlotte’ verloop van de arrestaties.²⁶⁷ In tegenstelling tot de bezette gebieden van België en Noord-Frankrijk, zouden de Franse autoriteiten met de internering van de nomaden meehelpen. De Duitsers zouden tussenkomen in de reorganisatie en de specialisatie van de Franse interneringskampen, aldus Steinberg.²⁶⁸

Vanaf eind oktober 1943 ging men over tot het ophalen van zigeuners. Dit deed men aan de hand van de zogenaamde ‘nazipolitioenele’ methodes. De zigeunerfamilies werden vroeg in de ochtend opgeschrikt en uit bed gehaald door gewelddadige, gewapende nazi’s. De volledige familie moest zo snel mogelijk in de vrachtwagens kruipen en werd zo naar de Kazerne Dossin in Mechelen getransporteerd. In feite was Mechelen bedoeld als een verzamelkamp voor Joden, gedirigeerd door de SS.²⁶⁹

Uiteindelijk werden 166 zigeuners uit België gearresteerd. 182 zigeuners werden in Noord-Frankrijk opgepakt, maar meestal ging het om zigeuners die in mei 1940, bij het uitbreken van de oorlog, uit België gevlucht waren. Dit is eveneens het geval voor het echtpaar Galut-Modis, wat uitvoerig in de casus zal besproken worden (cfr. infra). Enkele dagen later zou nog een kleiner groepje van elf personen gearresteerd worden. 43 van de opgepakte personen hadden de Belgische nationaliteit. De meesten stonden geregistreerd als ‘apatride’ of

²⁶⁵ M. STEINBERG, *Op.Cit.*,.

²⁶⁶ L. CHAGOLL, *Op.Cit.*, pp. 161-162.

²⁶⁷ F. SEBERECHTS, *Op.Cit.*, p. 112.

²⁶⁸ M. STEINBERG, *Op.Cit.*,.

²⁶⁹ L. CHAGOLL, *Op.Cit.*, pp. 161-162.

staatloos. Franse, Noorse en Spaanse nationaliteiten kwamen ook voor.²⁷⁰ Volgens Lucassen bestond ongeveer de helft uit Noorse en Zweedse paardenhandelaren, die sinds 1890 in België waren geboren. De andere helft waren vooral Sinti. Zevenentwintig van hen waren uit Nederland gevlucht.²⁷¹ In totaal zou het gaan om een twintigtal families, die België als een relatief vaste verblijfplaats beschouwden. Daarnaast bestond de groep ook uit Duitse vluchtelingen, die in België gestrand waren.²⁷²

Het zou bij die ene grote deportatie blijven, wat wijst op een verschillende behandeling van Joden en zigeuners. Er werden na de deportatie ook geen nieuwe razzia's gehouden, waardoor ook een aantal personen, meestal door toeval of onwetendheid, aan de gruwel van Auschwitz ontsnapte.²⁷³

Indien een optelsom van de voornoemde cijfers over het aantal zigeuners van Konvooi Z wordt gemaakt, kan worden vastgesteld dat dit cijfer hoger ligt dan 351 personen. Een verklaring hiervoor kunnen de geboorten en sterfgevallen tijdens het verblijf in Mechelen zijn.

6.3 De situatie in Kazerne Dossin

In de Kazerne Dossin in Mechelen zouden de zigeuners, al naargelang hun arrestatiedatum, ongeveer één à twee maanden in onmenselijke omstandigheden verblijven. Bij hun aankomst werden al hun bezittingen afgenomen.²⁷⁴ Daartegenover stelt Seberechts dat ze kleine bezittingen of kleine juwelen wel mochten bijhouden. Volgens een verantwoordelijke voor de inschrijving zouden zigeuners niet worden ingeschreven in de registers, dit in tegenstelling tot de Joden. Dit zou een reden zijn waarom ze bezittingen mochten houden. Het is ook mogelijk dat sommige zigeuners slechter werden behandeld dan andere.²⁷⁵

De gevangenen werden opgesloten in drie zalen achteraan de binnenplaats, waar ze volledig afgescheiden waren van de buitenwereld. Met de Joodse gevangenen kon geen contact gemaakt worden, want zelfs van hen waren ze geïsoleerd. Dagelijks hadden ze recht op twee

²⁷⁰ L. CHAGOLL, *Op.Cit.*, pp. 161-162.

²⁷¹ L. LUCASSEN, *Op.Cit.*, pp. 222-223.

²⁷² D. KENRICK en G. PUXON, *Gypsies under the Swastika*, Hertfordshire, University of Hertfordshire Press, 2009, p. 55.

²⁷³ L. CHAGOLL, *Op.Cit.*, pp. 161-162.

²⁷⁴ J. GOTOVITCH, *Op.Cit.*, p. 168.

²⁷⁵ F. SEBERECHTS, *Op.Cit.*, p. 148.

armzalige uurtjes buitenlucht, waarbij ze in cirkels moesten lopen met de geweren op hen gericht. Tijdens deze ‘ontspanning’ werd op violen gespeeld, maar nadien werden deze weer in beslag genomen. In de zalen waren geen sanitaire voorzieningen, waardoor de zigeuners moesten leven in hun eigen uitwerpselen en de daarbij horende stank. Strozakken deden dienst als matras.²⁷⁶ Christian Bernadac verhaalt exact hetzelfde in zijn werk over de vergeten Holocaust van zigeuners.²⁷⁷ Indien kinderen de strozakken vuil maakten, kregen de moeders als straf zweepslagen in de nierstreek, stelt Gotovitch. Als gevolg van dergelijke onmenselijke omstandigheden stierf een baby veertien dagen na de geboorte in Mechelen.²⁷⁸

6.4 Transport van Konvooi Z naar Auschwitz

15 januari 1944 was voor velen niet het eindpunt, maar veeleer een overgang naar het hoogtepunt van de ellende die ze te verduren zouden krijgen. De zigeuners zouden samen met 655 Joden het XXIIIste konvooi naar Auschwitz vormen.²⁷⁹ Chagoll stelt dat Konvooi Z uit ongeveer een honderdtal mannen, een honderdtal vrouwen en 107 kinderen bestond. Het transport op zich was een dodentraject. Het zou drie dagen duren vooraleer het konvooi in het kamp aankwam. Drie dagen zonder water of daglicht en met een heel klein beetje brood. Velen stierven toen al van honger en uitputting.²⁸⁰ Seberechts stelt daarentegen dat er wel vele tussenstops waren en dat de zigeuners zelfs even naar buiten mochten. Hierbij mochten ze geen kleren aandoen. Dit was misschien een preventie van de Duitsers, opdat ze niet zouden gaan lopen.²⁸¹ Er was één emmer per wagon voor de sanitaire behoeften voorzien.²⁸² Volgens Steinberg zou 74 procent van de vrouwen en kinderen al op de trein sterven. De helft van hen stierf na zes maanden in Birkenau of Auschwitz.²⁸³ Minimum veertig mensen van dit konvooi werden vanuit Auschwitz naar andere kampen overgebracht. Ook Jeanne Modis en Rosa Keck werden naar andere kampen gebracht (cfr.infra).²⁸⁴ Slechts enkelen zouden het kamp overleven.²⁸⁵

²⁷⁶ J. GOTOVITCH, *Op.Cit.*, p. 168.

²⁷⁷ C. BERNADAC, *L'Holocaust oublié. Le massacre des tsiganes*, Parijs, Brodard et Taupin Editions France Empire, 1979, p. 208-209.

²⁷⁸ J. GOTOVITCH, *Op.Cit.*, p. 168.

²⁷⁹ F. SEBERECHTS, *Op.Cit.*, p. 149.

²⁸⁰ M. STEINBERG, *Op.Cit.*.

²⁸¹ F. SEBERECHTS, *Op.Cit.*, p. 149.

²⁸² L. CHAGOLL, *Op.Cit.*, p. 163.

²⁸³ M. STEINBERG, *Op.Cit.*.

²⁸⁴ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 340.510 en A 313.511.

²⁸⁵ D. KENRICK en G. PUXON, *Gypsies under the Swastika*, p. 56.

7 De bestemming des doods: het uitroeiingskamp Auschwitz-Birkenau

Himmler vond de streek rond de Poolse stad Oswiecim de perfecte ligging voor een uitroeiingskamp. Het kamp lag verborgen en toch waren er mogelijkheden voor uitbreiding. De naam van de stad 'Oswiecim' werd vervangen door 'Auschwitz', zoals die ook tijdens de Oostenrijkse bezetting werd genoemd. Drie kilometer verder zou het kamp Birkenau gebouwd worden. Aanvankelijk werd dit kamp gebouwd voor toekomstige Sovjetkrijgsgevangenen, maar uiteindelijk zou Himmler zich bedenken. Birkenau zou het grootste uitroeiingskamp voor Joden uit heel Europa en een voorlopige interneringsplaats voor zigeuners worden. Het hoofdkamp Auschwitz omvat de oppervlakte van 40 hectare, Birkenau is 170 hectare groot. Auschwitz telt 28 blokken in totaal, die allemaal uit steen zijn opgebouwd. Birkenau daarentegen telt meer dan 300 barakken. Volgens Chagoll getuigen overlevenden dat de levensomstandigheden in Birkenau nog ellendiger waren dan in Auschwitz. In Birkenau was er een specifiek kamp voor zigeuners.²⁸⁶

Birkenau bestond uit drie secties: B I, B II en B III, die nog verder onderverdeeld werden. Wanneer sectie B II e nog in de aanbouw was, kwam het eerste zigeunertransport in het kamp aan. De afdeling B II e was voor hen voorzien en kreeg de benaming *Zigeunerfamilienlager* of kortweg *Zigeunerlager*.²⁸⁷ Het *Zigeunerlager* was als het ware een kamp in een kamp.²⁸⁸ De afwerking van het kamp zou nog enkele maanden in beslag nemen. Ook deze afdeling werd omheind met een prikkeldraadafspanning van drie meter hoog, die onder hoogspanning stond. In B II e waren 32 houten paardenstallen voorzien, die door de gevangenen bewoond werden. Er was geen zoldering, geen vloer, geen water, geen sanitaire voorzieningen en geen verlichting. Er was geen noemenswaardig venster, behalve een smalle strook gesloten glaswerk tussen het dak en de houten zijmuren. In de winter was het er ijskoud en in de zomer snikheet. Regen of sneeuw drongen via spleten in het hout of door gebroken vensters binnen. Binnen werd het een grote miezerige modderpoel. Er waren houten stapelbedden van drie verdiepingen hoog. Ze waren per twee aan elkaar vast gemaakt, waardoor het geheel ongeveer 120 cm breed en 180 cm hoog was. De zes smalle bedden waren dus voorzien voor zes personen, maar al gauw sliepen er twaalf mensen of soms nog meer. Opmerkelijk is dat de hoofdcommandant Rudolf Höss ook over een paardenstal beschikte. Zijn paarden werden ondergebracht in een stal met vensters, met zoldering, met water en met verlichting. De dieren

²⁸⁶ L. CHAGOLL, *Op.Cit.*, pp. 83-86.

²⁸⁷ L. CHAGOLL, *Op.Cit.*, pp. 89-90.

²⁸⁸ M. STEINBERG, *Op.Cit.*.

leefden in een grotere luxe dan de gevangenen.²⁸⁹ De totale oppervlakte van sectie B II e was ongeveer 1.000 meter op 80 meter.²⁹⁰

Waarom werd gekozen voor een apart kamp voor zigeuners in Auschwitz-Birkenau, heeft volgens Frank Seberechts een aantal mogelijke verklaringen. Zigeuners werden met hele families gedeporteerd, wat in mindere mate het geval was bij de Joden. Doordat vele kinderen in de families aanwezig waren, lag een vernietiging door arbeid minder voor de hand. Bovendien werd ook voorkeur gegeven aan de vernietiging van de Joden. Daarnaast bestond er blijkbaar de vrees voor reacties tegen een directe, collectieve uitroeiing, aldus Seberechts.²⁹¹

7.1 Maatregelen voor zigeuners in Auschwitz-Birkenau

Op 26 februari 1943 werd het eerste zigeunertransport in Auschwitz gedropt. Vandaar was het nog drie kilometer stappen naar Birkenau. Vier dagen voor de aankomst besliste kampcommandant Rudolf Höss, dat iedereen met een gevangenisnummer moest getatoeëerd worden. Voor zigeuners werd voor het numerieke gedeelte een 'Z' getatoeëerd. Elk individu werd een nummer, één in de veelheid. Bovendien moesten naast de Joden, ook de andere groepen een driehoek op hun kleren naaien ter hoogte van hun borst. De kleur van deze driehoek toonde de reden voor opsluiting. De zigeuners kregen het kleur bruin toegewezen, maar ze werden veelal onder de categorie 'asociaal' geplaatst; 'asocialen' werden gekenmerkt door een zwarte kleur. Chagoll plaats hierbij de bedenking dat de toekenning van de zwarte kleur misschien kan gezien worden als een logischer Duits excuus voor de vrijheidsberoving van de zigeuners. In het midden van dat kenteken werd de nationaliteit vermeld, maar aangezien de nazi-ideologie stelt dat de zigeuners geen recht hebben op een nationaliteit, volstond de vermelding 'Z'.²⁹² Toch gaan Donald Kenrick en Grattan Puxon niet akkoord met de suggestie dat zigeuners onder de categorie 'asocialen' werden geplaatst in het kader van de arische ideologie, aangezien zigeuners met puur bloed tot het arische ras zouden behoren. Kenrick en Puxon ontkennen niet dat zigeuners de zwarte driehoek niet hebben gedragen,

²⁸⁹ L. CHAGOLL, *Op.Cit.*, pp. 89-90.

²⁹⁰ M. BURLEIGH en W. WIPPERMAN, *Op.Cit.*, p. 125..

²⁹¹ F. SEBERECHTS, *Op.Cit.*, p. 149.

²⁹² L. CHAGOLL, *Op.Cit.*, pp. 91-92.

maar stellen dat ze een aparte groep vormden binnen die zwarte driehoek. Meestal werd duidelijk de 'Z' vermeld, waardoor ze meteen onderscheiden werden van de anderen.²⁹³

In Birkenau was er dus een speciale sectie voorzien voor zigeuners, zoals het decreet van Himmler voorzag. Vanaf februari 1943 kwamen de zigeuners uit alle hoeken van Europa in het uitroeiingskamp terecht. Het zigeunerkamp, dat een capaciteit van 10.000 mensen had, zat helemaal vol. Er was een dertigtal barakken, telkens voorzien voor ongeveer 300 mensen, maar sommige barakken bevatten het dubbele. Donald Kenrick en Grattan Puxon halen in hun studie over de zigeunervervolging in Europa een getuige aan. Perry Broad was lid van de SS-autoriteiten. Volgens Broad kregen de Duitse kampverantwoordelijken een telegram uit Berlijn net na de opening van het zigeunerkamp, met de mededeling dat zigeuners niet op dezelfde manier moesten worden behandeld als de Joden. De zigeuners werden bij hun aankomst niet meteen vergast. Zelfs diegenen die niet in staat tot arbeid waren, bleven voorlopig gespaard.²⁹⁴

Bij de aankomst van Transport Z uit Mechelen op 17 januari 1944 werden ook alle zigeuners integraal naar het kamp gestuurd, terwijl onder de Joden in het konvooi wel een selectie werd gemaakt tussen wie nog even in het kamp mocht blijven en wie meteen naar de gaskamers werd gestuurd.²⁹⁵ De zigeunerfamilies werden nooit gescheiden. Volgens Chagoll werd het haar van de zigeuners, zowel van mannen als vrouwen, pas na enkele maanden afgeschoren. Ze mochten ook hun eigen kledij behouden. De Duitsers namen alle bagage van de Joden meteen in beslag. De zigeuners mochten het weinige dat ze hadden bij zich houden.²⁹⁶ Daarnaast stelt Maxime Steinberg dat de zigeuners meteen werden kaalgeschoren. Eveneens werden ze per familie een nummer op de arm getatoeëerd. Na dit procedé werden de zigeuners meteen in quarantaine geplaatst.²⁹⁷ Volgens Donald Kenrick en Grattan Puxon ontvingen de zigeuners geen speciale kledij, maar in de vroegste fase van zigeunerinternering werden ze verplicht de zwarte ster, als teken van 'asociale', te dragen (cfr.supra). Wat de bezittingen betreft, mochten de zigeuners aanvankelijk hun muziekinstrumenten bijhouden, maar ook die zouden in de loop van de gevangenschap worden afgenomen, aldus Kenrick en

²⁹³ D. KENRICK en G. PUXON, *The destiny of Europe's Gypsies*, Londen, Heineman, 1972, p. 60.

²⁹⁴ D. KENRICK en G. PUXON, *The destiny of Europe's Gypsies*, pp. 151-154.

²⁹⁵ J. GOTOVITCH, *Op.Cit.*, p. 168.

²⁹⁶ L. CHAGOLL, *Op.Cit.*, pp. 92-93.

²⁹⁷ M. STEINBERG, *Op.Cit.*.

Puxon.²⁹⁸ In de casestudies (cfr. infra) van Rosa Keck en Jeanne Modis bevestigen ze alle twee dat er geen voorafgaande selectie had plaatsgevonden. Rosa Keck verklaart dat ze na drie volle dagen quarantaine naar een ‘bad’ werd gebracht, waar men hen hun bezittingen afnam en hun hoofden kaal schoren.²⁹⁹ Jeanne Modis daarentegen verklaarde dat ze bij hun aankomst in Birkenau meteen naar een grote barak werden gebracht. Daar werden hun bezittingen, inclusief kledij ontnomen en de haren afgeschoren. Ze getuigt dat deze klus de hele nacht in beslag nam, aangezien ze met zoveel waren.³⁰⁰ Uit de twee casussen blijkt dat de Duitse kampverantwoordelijken toch vrij snel overgingen tot het confisqueren van de bezittingen en het afscheren van de haren. Toch zou het niet correct zijn om op basis van slechts twee getuigenissen algemene besluiten te trekken. Er is in deze context en bij deze casussen zeker een nood aan nuance.

7.1.1 Mogelijke verklaringen voor de speciale behandeling van zigeuners

Wat de aparte behandeling van zigeuners betreft, stelt Henriette Asséo dat de bewakers een persoonlijker contact met de zigeuners hadden, dan met de andere gedetineerden. Ook Rudolf Höss noemde hen zijn ‘lievelingsgevangenen’.³⁰¹ Toch lijkt het onlogisch volgens Kenrick en Puxon dat de zigeuners enkel zouden worden opgesloten in het kamp, zonder gevolg, om ze na de oorlog terug vrij te laten. Mogelijks werden ze in Auschwitz gevangen gehouden, om hen te gebruiken voor verschillende experimenten tot ze hieraan uiteindelijk stierven. Het uiteindelijke doel van de nazi’s zou toch klaarblijkelijk, vanuit de rassenideologie, het vernietigen van de zigeuners zijn.³⁰²

Waarom zouden de meeste vergassingen van zigeuners dan pas vanaf 1944 plaatsvinden? Kenrick en Puxon halen een aantal mogelijke antwoorden aan. Een eerste mogelijkheid is dat de moraal van familieleden of andere zigeuners buiten het kamp negatief zou zijn, als ze over de executies hoorden. Een andere reden zou de overbevolking van de gaskamers voor de Jodenmoorden kunnen zijn. De SS wou mogelijk de andere gevangenen blij laten geven, dat

²⁹⁸ D. KENRICK en G. PUXON, *The destiny of Europe’s Gypsies*, pp. 155-156.

²⁹⁹ M. SPITTA, ‘In Sachen Kriegsverbrechen- ProJustitia.’ In: *Auschwitz-Birkenau. Historische Hefte über Verfolgung und Genozid an Roma und Sinti*, 1(1998), pp. 19-20.

³⁰⁰ J. GOTOVITCH, *Entretien entre M. Jean Galut, Mme. Paprika Galut-Modis et José Gotovitch*, Parijs, 2.04.1976.

³⁰¹ H. ASSEO, ‘Contrepoint: la question tsigane dans les camps Allemand’, in: *Annales. Histoire, Sciences Sociales*, 48 (1993), 3, p. 578.

³⁰² D. KENRICK en G. PUXON, *The destiny of Europe’s Gypsies*, pp. 151-154.

zigeuners een aangenamer bestaan hadden dan zichzelf, waardoor wrevel zou ontstaan, een vooroordeel dat zelfs buiten de kampen gehoor vond.³⁰³ Guenter Lewy stelt dat Himmler echt geloofde in het pseudowetenschappelijke verhaal, waarbij zigeuners een arische origine hadden. Daarom zag hij de zigeuners met puur bloed als een potentieel waardevolle aanvulling voor het in stand houden van het arische ras. Toch was Ritter niet akkoord met de veronderstelling dat door de Indische roots van de zigeuners en doordat hun taal gerelateerd werd aan het Sanskriet, men hen daarom als ‘arisch’ kon beschouwen. Misschien kan dit dispuut een verklaring zijn voor het uitstellen van de massamoord.³⁰⁴ Uit de getuigenis van Roman Mirga, een Pools zigeunerslachtoffer, kan worden vastgesteld dat de bewakers in Auschwitz ook in zekere zin rekening hielden met de mogelijkheid dat zigeuners ‘arisch’ waren. Een officier deelde de zigeuners mee dat ze naar de *Zigeunerlager* zouden worden gebracht. “*Wat gaat er met ons gebeuren?*” *Mijn vaders stem klonk onzeker.* “*Wat bedoel je? Niets. Jullie zijn geen joden, jullie zijn Ariërs, zoals wij.*”, schreef Mirga op. Aan de zigeuners werd medegedeeld dat ze zouden ‘tewerkgesteld worden’. Hieruit blijkt opnieuw dat de zigeuners voorlopig werden gespaard. Of het nu een kwestie van twijfel over de arische oorsprong van de zigeuners was of om simpelweg experimenten uit te voeren of om welke andere reden er nog kon zijn, feit is dat de zigeuners even uitstel van executie kregen.³⁰⁵

7.1.2 Verder verloop in de Zigeunerlager

Aan het hoofd van de barakken stonden Kapo's, meestal Duitse zigeuners. Deze Kapo's waren niet minder hard dan de Duitse begeleiders, aangezien deze niet vies waren van mishandeling, verkrachting of pedofilie bij de eigen bevolking, stelt Seberechts. In het kamp werden dus ook de traditionele en familiale banden, waaraan de zigeuners heel veel belang hechten, aangetast en gebroken.³⁰⁶

Elke barak in het *Zigeunerlager* was bestemd voor een specifieke doelgroep. Een barak voor mannelijke vrijgezellen, één voor vrouwelijke alleenstaanden, één voor weeskinderen, één voor gezinnen, één voor administratie, enz. Aanvankelijk was er maar één ziektebarak, maar eenmaal een gevangene naar deze barak werd gebracht, was het enkel een kwestie van tijd tot

³⁰³ D. KENRICK en G. PUXON, *The destiny of Europe's Gypsies*, pp. 151-154.

³⁰⁴ G. LEWY, ‘Himmler and the “racially Pure Gypsies”’, in: *Journal of Contemporary History*, 34(1999), 2, pp. 203-208.

³⁰⁵ A. RAMATI, *En de violen zwegen. Een verhaal over de Holocaust van de zigeuners*, Amsterdam, Omega Boek, 1985, pp. 154-155.

³⁰⁶ F. SEBERECHTS, *Op.Cit.*, p. 150.

de persoon overleed. Dit wordt eveneens bevestigd in de casussen van Rosa Keck³⁰⁷ en Jeanne Modis³⁰⁸. Deze twee vrouwen hebben ook hun kinderen en de meeste van hun familieleden verloren door ziekte en ontbering in het uitroeiingskamp Auschwitz-Birkenau. Uit de getuigenis van Herman Langbein, de secretaris van de verpleegdienst van het kamp, bleek, dat net zoals in Mechelen of op het konvooitransport, de situatie onontbeerlijk was. Hij getuigde over de grote barakken, waarin zich twee gaten, één aan de voorkant en één aan de achterkant, bevonden. Deze gaten waren de deuren.. De hygiënische omstandigheden waren onbeschrijfelijk. '(...) *It was a bog with horse stables without windows... The people waded up to their ankles in slime (...)*'.³⁰⁹ Voor zwangere zigeunerinnen was het kamp nog een grotere nachtmerrie. Chagoll stelt dat van de 382 genoteerde geboorten in zeventien maanden tijd, geen enkele baby overleefde. Ook Kenrick en Puxon bevestigen dit cijfer. Eén van deze kinderen was het zontje van Rosa Keck. Ongeveer tien dagen na haar aankomst in het uitroeiingskamp vond de bevalling plaats.³¹⁰ In Auschwitz waren er geen materniteitvoorzieningen. Er was helemaal niets.³¹¹

Na de sociale quarantaine in het zigeunerkamp zou tyfus mee voor de eerste sterfgevallen zorgen. Herman Langbein omschreef de situatie van de zigeuners als volgt: '*Auschwitz nous avait forgé le coeur dur. Mais ce que j'ai vu là était plus terrible que partout ailleurs*'³¹². Kore Taicon, een gedeporteerde zigeuner, getuigde dat hij in het kamp zijn drie broers terug gevonden had. Hij omschreef ze als 'skeletten' en vijftien dagen later waren ze verdwenen. Naast tyfus, zouden ook schimmels, buikloop, pokken,... de meest voorkomende aandoeningen geweest zijn. Er waren slechts zeer minimale hospitalisatievoorzieningen. De zogenaamde 'ziekenbarakken' waren niet anders dan de andere barakken. De zieken lagen eveneens op stro en met veel meer mensen, dan redelijk was. De meeste verpleegsters waren zigeuners, die hiervoor nauwelijks opgeleid waren. Zij moesten vooral de temperatuur meten en voedsel uitdelen. Medicijnen waren er nauwelijks. De dokters moesten zich vooral bezighouden met het dodencijfer. Elke dag stierven zo'n 20 à 30 mensen. De doden werden in

³⁰⁷ M. SPITTA, *Op.Cit.*, pp. 19-24.

³⁰⁸ J. GOTOVITCH, *Entretien entre M. Jean Galut, Mme. Paprika Galut-Modis et José Gotovitch*, Parijs, 2.04.1976.

³⁰⁹ D. KENRICK en G. PUXON, *The Destiny of Europe's Gypsies*, p. 155.

³¹⁰ M. SPITTA, *Op.Cit.*, pp. 20-21.

³¹¹ L. CHAGOLL, *Op.Cit.*, p. 94.

³¹² J. GOTOVITCH, *Op.Cit.*, p. 169.

een hoek van de barak gelegd en werden pas 's avonds door een speciale dienst weggehaald.³¹³

Voedselvoorziening voor de gedetineerde zigeuners was geen prioriteit voor de Duitse autoriteiten in Auschwitz. Men kreeg een soort 'graansoep'. Al was het volgens een getuige meer water met een paar luttele graantjes, dan echte soep. De voornoemde Herman Langbein stelt in zijn getuigenis, dat hij in de keuken ontdekte dat de voorgeschreven regel om 1.680 calorieën te serveren niet aanwezig was in het voedsel dat gevangenen kregen. Hij rapporteerde dit onmiddellijk aan de commandant van Birkenau, die daarop spontaan repliceerde: *'Oh, they are only Gypsies after all'*.³¹⁴ Daarnaast kreeg men, door de slechte omstandigheden, veel te maken met ongedierte in allerlei vormen en variëteiten, aldus Jan Yoors.³¹⁵

Door ondervoeding en slechte leefomstandigheden raakten de gedetineerden steeds meer verzwakt. De opdracht om de zigeuners anders te behandelen dan de Joden was gesteld (cfr. supra). Zo was er een ochtendappel, dat startte om zes uur en eindigde om acht uur, maar voor hetzelfde geld kon het appel ook de hele dag door duren.³¹⁶ Wanneer de trompetten 's morgens alle gedetineerden wekten, kwamen ze allemaal zo snel mogelijk bijeen op de *Appelplatz*. *'Een zee van zigeuners op een kolosssaal vierkant, kaal terrein, door barakken in groepen verdeeld (...)'*, getuigt Roman Mirga, een Pools zigeuner.³¹⁷ Ook moesten de gevangenen aan 'sport' doen, zoals de bewakers van Auschwitz het voorstelden. De gevangenen raakten verzwakt door het uitvoeren van oefeningen, terwijl ze ook nog geslagen werden. Na het appel werden diegene, die niet waren tewerkgesteld, met rust gelaten.³¹⁸ Zowel Rosa Keck, als Jeanne Modis bevestigen hoe zwaar het appel en de arbeid waren. Volgens Keck kon het appel wel acht tot negen uur duren, waardoor sommige mensen alleen al door de kou omvielen.³¹⁹ Modis stelt dat de arbeid zwaar was en bovendien niet nuttig. Het was volgens haar meer een kwestie van vernedering (cfr. infra).³²⁰

³¹³ D. KENRICK en G. PUXON, *The destiny of Europe's Gypsies*, pp. 156-157.

³¹⁴ D. KENRICK en G. PUXON, *The destiny of Europe's Gypsies*, p. 156.

³¹⁵ J. YOORS, *Op.Cit.*, p. 220.

³¹⁶ D. KENRICK en G. PUXON, *The destiny of Europe's Gypsies*, pp. 159-161.

³¹⁷ A. RAMATI, *Op.Cit.*, p. 163.

³¹⁸ D. KENRICK en G. PUXON, *The destiny of Europe's Gypsies*, pp. 159-161.

³¹⁹ M. SPITTA, *Op.Cit.*, pp.21-22.

³²⁰ DOUVETTE, *Interview de monsieur Yayal Galut en madame Paprika Galut*, 19.03.1975.

7.2 Medische experimenten in Auschwitz: Dr. Mengele

De befaamde Dr. Mengele komt haast in elke publicatie, die handelt over de zigeunerholocaust aan bod, waardoor het onvolledig zou zijn om deze figuur niet te vermelden.

Dr. Mengele, een SS'er, werd na een verwonding afgekeurd om verder te vechten aan het oostfront. Na deze afkeuring vroeg hij om overgeplaatst te worden naar Auschwitz. Deze doctor in de filosofie en geneeskunde kreeg niet onterecht de bijnaam 'de engel des doods'. Hij is dan ook effectief verantwoordelijk voor de dood van duizenden mensen, die hij voor de gaskamers selecteerde. Daarnaast heeft hij meerdere malen gevangenen persoonlijk neergeschoten of met een injectie in het hart gedood. Daarnaast zijn vele Joden en zigeuners ook gestorven ten gevolge van zijn onmenselijke medische experimenten. Hij kwam op 30 mei 1943 in Auschwitz aan en zou er blijven tot het einde, op 17 januari 1945.³²¹

In het *Zigeunerlager* richtte Mengele twee barakken in voor zijn medische experimenten op zigeuners. Bovendien zou hij in 1944 in crematorium II een perfecte dissectie- en onderzoekskamer inrichten. Mengele ging gewetenloos te werk. Mengele werkte meestal met kinderen, bij voorkeur zigeuners. Hij gaf de zigeunerkinderen snoepgoed en was uitermate vriendelijk voor hen. Daarna ging hij hen grenzeloos martelen.³²² Ook Rosa Keck getuigde over een bezoek van Mengele, waarbij ze stelt dat hij goed was voor de gevangenen.³²³ Mengele voerde 'wetenschappelijk werk' op vier domeinen: tweelingen, fysieke afwijkingen (bijvoorbeeld dwergen), kanker in het gezicht en de studie van de ogen met een verschillende kleur bij één individu. Tweelingen ondergingen de vreselijkste bloedexperimenten. Fysieke 'abnormaliteiten' konden in de nazi-ideologie al helemaal niet door de beugel. Het derde 'studiedomein', namelijk kanker in het gezicht, was zeer zeldzaam en kwam enkel bij zigeunerkinderen voor. Dit had te maken met een gebrek aan vitamines en gezonde voeding. Zigeuners, die twee verschillend gekleurde ogen hadden, werden ook niet gespaard. Hun ogen werden opgezonden naar Berlijn voor verder onderzoek. *'Maar zodra hij de ogen van de meisjes onderzocht, keerde zijn goede humeur terug. "Wunderbar!" hoorde ik hem uitroepen. "Ze zijn bijna blauw! Schwester!" riep hij tegen de verpleegster. (...) Een uur later bracht de*

³²¹ L. CHAGOLL, *Op.Cit.*, pp. 120-121.

³²² L. CHAGOLL, *Op.Cit.*, pp. 122-123.

³²³ M. SPITTA, *Op.Cit.*, p. 22.

*verpleegster twee flesjes naar Mengeles kantoor met in elk een paar oogappels op alcohol. (...) In die flesjes zat alles van wat er van de mooie zigeunertweeling nog over was', getuigt Roman Mirga.*³²⁴ Mengele stond ook in nauw contact met de leidinggevende wetenschappelijke instituties in het Derde Rijk. Aan het internationaal befaamde *Kaiser Wilhelm Instituut* werden ook experimenten op de hersenen van zigeunerkinderen, die ze van Mengele ontvingen, uitgevoerd. Bovendien werden de moorden op de zigeunertweelingen gefinancierd door het voornoemde *Kaiser Wilhelm Instituut* en door de *Deutsche Forschungsgemeinschaft*.³²⁵ Naast de voornoemde medische experimenten in Auschwitz, werden ook andere zaken op de gedeporteerden uitgetest. Het gaat hier onder andere over zeewaterproeven, vlektyfusproeven, bloedproeven en gasproeven.³²⁶ Bij de finale vergassing van het zigeunerkamp (cfr. infra) werden de lichamen van twaalf tweelingen voor autopsie bewaard, voordat ze naar het crematorium werden gebracht. Mengele had de slachtoffers gemarkeerd op de borstkas, voor ze de gaskamers binnen gingen.³²⁷

In verschillende uitroeiingskampen werden ook gedwongen sterilisaties uitgevoerd. Dit gebeurde opnieuw op een onmenselijke manier. De ingreep, zowel bij mannen als bij vrouwen, werd volbracht zonder enige vorm van anesthesie. Bovendien voltrok men de sterilisatie op een uiterst onorthodoxe manier. Zowel Rosa Keck, als Jeanne Modis zijn aan deze wansmakelijke praktijken ontsnapt. Beide vrouwen kregen nog een kind na de oorlog (cfr. infra).³²⁸ Diegene die gespaard bleven van de uitroeiingskampen moesten een dure prijs _de sterilisatie_ voor hun vrijheid betalen. De sterilisatie trof de zigeuners erg diep, aangezien vruchtbaarheid bij hen van uitzonderlijk groot belang was. Honderden zigeuners ondergingen de gedwongen sterilisatie. Sterilisatie betekende dan ook een permanente exclusie van de zigeunerpopulatie. Zelfs na de oorlog had de Duitse regering moeite om het racistische karakter van deze gedwongen sterilisaties te erkennen.³²⁹

³²⁴ A. RAMATI, *Op.Cit.*, pp. 172-173.

³²⁵ J. PARCER, *Memorial Book: The Gypsies at Auschwitz-Birkenau vol. 1*, Saur, 1993, p. XVI-XVII.

³²⁶ L. CHAGOLL, *Op.Cit.*, pp. 116-118.

³²⁷ D. KENRICK en G. PUXON, *The destiny of Europe's Gypsies*, p. 157.

³²⁸ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 313.511 en A 340.510.

³²⁹ L. CHAGOLL, *Op.Cit.*, pp. 33-36.

7.3 De afloop

Op 23 maart 1943 zou de eerste grote vergassing van zigeuners in Birkenau plaatsvinden.³³⁰ Graham en Puxon hebben het ook over een vergassing in maart 1943. Zij stellen dat het om 1.700 Poolse zigeuners gaat, die werden geïsoleerd in twee blokken. Ze kregen geen tatoeagemerk. Na twee dagen werden ze allemaal vergast, omdat ze een potentieel gevaar voor de verspreiding van tyfus vormden. Of het om dezelfde groep gaat is niet duidelijk. Voor de finale liquidatie zou zich nog een tweede grote moordpartij op 25 mei 1943 hebben voorgedaan. Er werden 1.042 zigeuners naar de gaskamers gebracht.³³¹

Tegen de zomer van 1943 was de Zigeunerlager overbevolkt.³³² Toch bleven er op regelmatige basis *Sammeltransporten* naar Auschwitz komen. Ook Konvooi Z uit Mechelen zou in januari 1944 een van de vele transporten zijn, die in Auschwitz aankwamen. Dit zou nog ongeveer een jaar duren. De laatste transporten van zigeuners naar Birkenau dateren van juni of juli 1944. Uiteindelijk beslist Himmler in 1943 al dat het zigeunerkamp moest verdwijnen. Kenrick en Puxon veronderstellen dat de beslissing uit april 1944, om de Joden in de fabrieken te laten werken, ook doorgetrokken werd voor zigeuners. Diegene die fit genoeg waren om te werken waren ‘gered’, diegene die er slechter aan toe waren, zouden worden vermoord. Vanaf april werden er dan ook selecties in het zigeunerkamp gehouden. Diegene die geselecteerd waren, werden naar Buchenwald, Ravensbrück of Flossenburg gebracht.³³³ Veelal bleven vrouwen, kinderen en oudere mensen achter.³³⁴

In de nacht van 2 op 3 augustus 1944 werd het zigeunerlager geliquideerd. Er wordt getwijfeld aan de juiste datum van de massamoord. Algemeen wordt aangenomen dat het gaat om de nacht van 2 op 3 augustus 1944. Kenrick en Puxon stellen als andere potentiële data: 31 juli of 6 augustus. Zeventien maanden na het ontstaan verdween het zigeunerkamp in Auschwitz-Birkenau.³³⁵ Er zouden 1.308 zigeuners vanuit het hoofdkamp Auschwitz naar Birkenau zijn overgebracht. Zij die achterbleven zouden worden geliquideerd. De prikkeldraad stond tussen diegenen die werden weggebracht en diegenen die achterbleven,

³³⁰ L. CHAGOLL, *Op.Cit.*, pp. 97-98.

³³¹ D. KENRICK en G. PUXON, *The destiny of Europe's Gypsies*, p. 161.

³³² L. CHAGOLL, *Op.Cit.*, p.102.

³³³ D. KENRICK en G. PUXON, *The destiny of Europe's Gypsies*, p. 162.

³³⁴ M. BURLEIGH en W. WIPPERMAN, *Op.Cit.*, p. 126.

³³⁵ D. KENRICK en G. PUXON, *The destiny of Europe's Gypsies*, pp. 164-165.

tussen leven en dood.³³⁶ Rosa Keck en Jeanne Modis zouden de selectie ‘goed’ doorstaan en stonden aan de kant van de levenden.³³⁷ Het dodenaantal in deze nacht wordt geraamd op 2.000 à 4.500 mensen. Volgens Kenrick en Puxon is deze finale liquidatie bijzonder goed gedocumenteerd. In de namiddag zou Mengele rond 16 uur de kinderen gaan inspecteren en zond daarop een aantal tweelingen naar het hoofdkamp. De vrachtwagens kwamen aan rond 20 uur. De zigeuners wisten wat hen te wachten stond, maar de Duitsers probeerden hun vermoeden te sussen met brood en salami. Sommigen dachten dat ze misschien gewoon naar een ander kamp werden gebracht, maar niets was minder waar. De vrachtwagens reden eerst een andere richting uit om vervolgens, van zodra het donker was, rechtstreeks naar de crematoria te rijden. De zigeuners, uitgeput of niet, verzetten zich en smeekten tot het laatste moment. Kenrick en Puxon geven een aantal citaten, die voldoende aantonen welke verschrikkelijke taferelen zich die nacht hebben voorgedaan. *‘Until far in the night I heard their cries and knew they were resisting. The Gypsies screamed all night... They sold their lives dearly.’*³³⁸ Volgens Burleigh en Wipperman zouden die nacht 2.987 mensen het leven hebben gelaten.³³⁹

³³⁶ L. CHAGOLL, *Op.Cit.*, pp. 110-111.

³³⁷ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A. 313.511 en A 340.510.

³³⁸ D. KENRICK en G. PUXON, *The destiny of Europe’s Gypsies*, pp. 162-164.

³³⁹ M. BURLEIGH en W. WIPPERMAN, *Op.Cit.*, p. 126.

8 Casussen

8.1 Casus: Rosa Keck

8.1.1 Inleiding

In de eerste casus die ter studie voorligt, staat de persoon van Rosa Keck centraal. Rosa Keck werd in 1910 in het Duitse Krebeck als dochter van zigeuners geboren. Dit zigeunerbloed zal haar levensloop grondig bepalen. De steeds repressievere manier waarop zigeuners door verschillende autoriteiten zullen worden behandeld, kende haar wortels al in de negentiende eeuw en zal in de twintigste eeuw tot pure waanzin escaleren. De zigeunerfamilie Keck zal, net als zoveel andere, het slachtoffer worden van de negatieve stigmatisering van overheden en uiteindelijk van het nazisme. Zigeuners zoals Rosa Keck werden als vreemdelingen beschouwd, waardoor ze vaak een pseudoniem aannamen, om niet in handen van de Belgische politieautoriteiten te vallen. Naarmate de situatie ernstiger werd en de zigeuners door de overheid steeds meer in het nauw gedreven werden, kan dit pseudoniem als een overlevingsmechanisme worden gezien. Rosa Keck maakte zich op regelmatige basis kenbaar onder de naam Margareta Boto. Bijgevolg zijn de gegevens van de burgerlijke stand niet met zekerheid correct. Naast namen werden ook vaak de geboorteplaatsen en familieleden gewijzigd. In de loop van deze casus zal naar deze mogelijks ‘incorrecte’ gegevens worden verwezen. Ondanks het opgeven van verschillende namen, is met zekerheid te stellen dat het om één en dezelfde persoon gaat. In de casus worden de twee namen – Rosa Keck en Margareta Boto - door elkaar gebruikt.³⁴⁰

Vanzelfsprekend, honderd procent sluitend en verifieerbaar is deze casus niet. Toch wordt gepoogd een identificatieschets van de figuur van Rosa Keck te maken. Eveneens zal het traject dat deze ‘zigeunerin’ in België aflegde, vanaf haar aankomst in België tot aan de deportatie naar en de periode in Auschwitz, worden gereconstrueerd. Vervolgens zal Rosa Keck nog even in de naoorlogse periode, tot aan het begin van de jaren 1950, gevolgd worden.

Aan de hand van de dossiers van de vreemdelingenregisters kunnen in feite twee ‘paspoorten’ opgemaakt worden, ondanks het feit dat het natuurlijk om één en dezelfde persoon gaat. De

³⁴⁰ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 313.511.

zigeunerin Rosa Keck gaat, zoals eerder vermeld, ook onder de naam Margareta Boto door het leven. Die naam vindt men vooral in de oudste documenten (1938) van de Vreemdelingenpolitie terug.³⁴¹ Margareta Boto zou geboren zijn in Boedapest (Hongarije) in 1910 en beweert de Hongaarse nationaliteit te bezitten.³⁴²

Als Rosa Keck werd ze in het Duitse Krebeck op 19 december 1910 geboren. Ze was de dochter van Jozef en Auguste Keck.³⁴³ Samen met haar echtgenoot had ze twee kinderen, Rudolphe en Selona Melanie. Keck had minstens een zus Maria en twee broers Hugo en Walter Keck.³⁴⁴ De gegevens over Rosa Keck zijn niet honderd procent verifieerbaar door onduidelijke vermeldingen in de dossiers. Wat haar echte nationaliteit uiteindelijk was, kan men bijgevolg niet met zekerheid stellen. Aangezien zigeuners een nomadische levenswijze hebben, hechten ze ook niet veel belang aan het aannemen van een nationaliteit. Zigeuners komen van overal en nergens.

De romantische visie over de vrijheid van de levenswijze van de zigeuners staat haaks tegenover de drang naar accuraatheid van de Vreemdelingenpolitie, die bijzonder veel pogingen doet om uit te maken wat precies de nationaliteit van de familie Keck is. De dienst voor Gerechtelijke Identificatie van het ministerie van Justitie zal dan ook de politionele diensten van verschillende landen aanschrijven om de identiteit van Rosa Keck te achterhalen. Dit zal in het verdere verloop van de casus worden behandeld (cfr. infra). Om de chronologie te respecteren, zal worden aangevangen met de ‘aankomst’ in België.

8.1.2 Het traject door België

Op 15 september 1938 kwam Margareta Boto voor de eerste keer in contact met de Belgische autoriteiten. Ze werd toen gearresteerd voor het doorkruisen van het land zonder geldig verblijfspas. Bij haar arrestatie had ze geen identiteitspapieren bij zich en werd daarom naar de gevangenis van Antwerpen overgebracht. Ze had geen eerdere veroordelingen binnen de Belgische grenzen. Margareta Boto verklaarde aan de autoriteiten geen idee te hebben waarheen haar tocht verder zou leiden.³⁴⁵ Deze verklaring kan gezien worden als een logische reactie op een situatie die er steeds bedreigender ging uitzien. Of ze nu al dan niet wist waar

³⁴¹ Of Margarita, Margaretha,...

³⁴² ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 313.511, f.156-157.

³⁴³ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 313.511, f. 102.

³⁴⁴ M. SPITTA, ‘In Sachen Kriegsverbrechen- ProJustitia.’ In: *Auschwitz-Birkenau. Historische Hefte über Verfolgung und Genozid an Roma und Sinti*, 1(1998), pp. 19-20.

³⁴⁵ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 313.511, f. 156-157.

ze naar toe zou gaan, maakte op zich niet veel uit. De getroffen familie wou zich beschermen tegen de autoriteiten. Gegevens uit het dossier van de Vreemdelingenpolitie tonen ons dat Boto vanuit Duitsland naar Nederland ‘gevlucht’ was.³⁴⁶ Men kan stellen dat ze effectief moest vluchten, aangezien de Duitse wetten een steeds repressiever karakter aannamen. In Duitsland werden kampen gebouwd, zodat men de ‘zigeunerplaag’ uit de maatschappij kon elimineren. In 1938 werd het Decreet ter bestrijding van de Zigeunerwanpraktijken door Himmler in voege gesteld, waardoor de zigeuners het wel erg warm onder de voeten kregen (cfr. supra).³⁴⁷ De Nederlandse overheid zette de familie Keck op 28 september 1938 het land uit. Dit is in feite niet mogelijk aangezien Rosa Keck al op 15 september in België werd gearresteerd.³⁴⁸ Nederland hanteerde net zoals Frankrijk, een strenge vreemdelingenwetgeving, waardoor vele vluchtelingen hun heil in België zochten.³⁴⁹ Het feit dat Rosa Keck geen identificatiepapieren op zak had, kan worden beschouwd als een manier om zichzelf bij de autoriteiten niet te moeten overgeven. De politie had op dit moment geen enkel bewijs dat Rosa Keck en haar familie zigeuners waren.

Enkele dagen later, op 24 september 1938, ontving de gevangenis van Antwerpen een brief van het ministerie van Openbare Veiligheid met een dringend verzoek om de gehele familie Boto –Rieza, Cachni³⁵⁰, Margareta en Maria Boto een ‘ontslagbewijs’ te geven. Dit ‘ontslagbewijs’ gaf hen twee dagen de tijd om het land te verlaten. Op deze berichtgeving volgde een korte verklaring van Margareta Boto, waarin ze beloofde om niet meer naar België terug te keren, zonder toelating van het ministerie van Justitie.³⁵¹ Uiteraard was deze verklaring een onderdeel van een procedure, waarbij Boto verplicht was om het document te ondertekenen. In minder dan twee weken tijd werd de zaak van de familie Keck door de Vreemdelingenpolitie afgehandeld. De Belgische overheid hanteerde al vanaf 1930 een strenger beleid inzake vreemdelingen, vluchtelingen of transitmigranten. Door de Anschluss in maart 1938 kreeg de regering te maken met een nog grotere toestroom van vluchtelingen uit Duitsland. De regering ging hierop nog restrictiever te werk en probeerde zoveel mogelijk de vreemdelingen terug te drijven (cfr. supra).³⁵²

³⁴⁶ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 313.511, f.137-140.

³⁴⁷ L. CHAGOLL, *Op.Cit.*, pp. 54-59.

³⁴⁸ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 313.511, f. 156-157.

³⁴⁹ L. SAERENS, *Op.Cit.*, pp. 207-210.

³⁵⁰ Ook de schrijfwijze van deze namen is vaak verschillend. Bv. Chachni, Ricza, enz.

³⁵¹ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 313.511, f. 152-153.

³⁵² L. SAERENS, *Op.Cit.*, pp. 212-219.

Ondanks het opgelegde verbod naar België terug te keren, zal Margareta Boto op 4 oktober 1938 opnieuw worden aangehouden door de gendarmerie in Oud-Turnhout. Landloperij was deze keer de reden van de arrestatie. Boto beweerde op dit moment geen woonplaats in België te hebben. Evenmin had ze papieren of geld op zak, behalve het ontslagbewijs van 25 september 1938 dat ze in Antwerpen had ontvangen. Ze werd, samen met haar kind van ongeveer vijf jaar, opnieuw in de gevangenis van Antwerpen opgesloten.³⁵³

Uiteindelijk zou ze, samen met haar kind, op 12 oktober 1938 in een toevluchtshuis _ het 'Rijksweldadigheidsgesticht' in Sint-Andries bij Brugge _ opgenomen worden. Bij het invullen van de identificatiegegevens gaf ze een aantal belangrijke zaken op, die wat meer informatie over haar persoonlijke situatie verschaften. Hierbij verklaarde ze weduwe te zijn. Opmerkelijk is dat er bijna geen gegevens over haar echtgenoot te vinden zijn.³⁵⁴ Hij wordt nauwelijks vernoemd en wordt als het ware weggecijferd voor de Vreemdelingenpolitie. Haar laatste verblijfplaats was in Eindhoven. Voor haar aankomst in België verbleef ze drie jaar in Nederland.³⁵⁵ Dit betekent dat Rosa Keck al in 1935 of 1936 uit Duitsland was weggevlucht, wat uiteindelijk niet onlogisch is. In datzelfde jaar werden de wetten van Neurenberg gestemd, die onvermijdelijk zouden leiden tot de uitroeiing van zigeuners.³⁵⁶ Het is zeer waarschijnlijk dat de familie Keck zichzelf in veiligheid wilde brengen, waardoor ze uit Duitsland vertrok. Daarnaast verklaarde Rosa Keck dat ze ondertussen al zes maanden in België was. Dit betekende dat tussen haar aankomst in ongeveer april-mei en haar eerste arrestatie in september, ze al een heel eind in het land verbleef, zonder in aanvaring met politionele of andere autoriteiten te zijn gekomen.³⁵⁷

Door de internering in Sint-Andries werd Rosa Keck gescheiden en uitgesloten van het maatschappelijke leven. Dit zou mogelijks passen in de tweede fase van het Duitse model van Guenter Lewy, waarbij aanvankelijk de traditionele methodes van controle en bewaking werden versterkt. In die tweede fase ontwikkelden de nazi's een meer agressieve en

³⁵³ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 313.511, f. 148-151.

³⁵⁴ Een mogelijke naam voor haar echtgenoot is Heinrich Klein. Deze naam wordt slechts één enkele keer vernoemd.

³⁵⁵ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 313.511, f. 147.

³⁵⁶ L. CHAGOLL, *Op.Cit.*, pp. 37-43.

³⁵⁷ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 313.511, f. 147.

preventieve manier van misdaadonderzoek, waarbij bijvoorbeeld ‘werkschuwe’ mensen _ wat voor de Duitsers een definitie voor zigeuners was _ werden opgesloten (cfr. supra).³⁵⁸ Vervolgens plaatste het ministerie van Justitie vanaf 9 november 1938 de hele familie Boto onder de categorie ‘nomaden’. De gegevens en dossiers van de betrokkene zouden aan het ‘Bureau des Tziganes’ of de zigeunercentrale in Wenen worden overgemaakt (cfr. supra).³⁵⁹ Bij deze categorisering wordt de familie voor het eerst officieel als zigeuners bestempeld, waardoor een eerste voorlopige ‘dekmantel’ wordt afgenomen en de eerste knoop in het vangnet is gelegd.

8.1.3 Identificatieprobleem Margareta Boto alias Rosa Keck

Omwille van de voornoemde aanhouding voor landloperij op 4 oktober 1938 (cfr. supra) wenste de dienst voor Gerechtelijke Identificatie van het ministerie van Justitie de vingerafdrukken en een foto van de betrokken persoon om haar te kunnen identificeren. Eventuele juridische antecedenten of aanbevelingen over het gedrag van de persoon in kwestie werden verzocht ook gemeld te worden. Dit verzoek werd op 7 november 1938 aan het adres van politionele diensten van verschillende landen geformuleerd.³⁶⁰

De ‘herkenningsdienst’ van het Zwitserse ‘*Zentralpolizeibureau*’ meldde dat Margareta Boto bij hen niet bekend was of geregistreerd stond. Ook het antwoord van de politie uit Parijs was negatief.³⁶¹ Het Berlijnse ‘*Reichscriminalpolizei*’ had wel zeer betekenisvolle informatie voor het Belgische ministerie van Justitie. De volgende informatie werd op 28 december 1938 verzonden door de ‘*Office de Police criminelle du Reich. Service central pour la Répression des Nomades*’. De Franse vertaling van de Duitse instantie toonde meteen in welke categorie Margareta Boto kon worden geïdentificeerd. De vingerafdrukken van Margareta Boto waren identiek aan die van een persoon, die in de dossiers over gelijkaardige (Duitse) juridische precedentes voorkwam. Op 25 november 1927 werd in Duderstadt ene Rosa Keck, geboren op 19 december 1910 in Krebeck, gedactyloscopeerd. De reden hiervoor was een gebrek aan identificatiepapieren. Op 3 mei 1929 werd in Soltau Rosa Keck opnieuw gedactyloscopeerd en gefotografeerd. Deze keer werd ze wegens bedelarij aangehouden. Vervolgens werd de

³⁵⁸ P. BLACK, ‘Review: The Nazi Persecution of the Gypsies by Guenter Lewy’, in: *Central European History*, 35 (2002), 1, pp. 140-141.

³⁵⁹ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 313.511, f. 146.

³⁶⁰ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 313.511, f. 145.

³⁶¹ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 313.511, f. 143-144.

persoon Rosa Keck een derde keer op 16 mei 1936 in Marburg An Der Lahn wegens heling aangehouden. Naar aanleiding hiervan werd ze opnieuw gefotografeerd en gedactyloscopeerd. Een laatste melding werd op 21 april 1936 in Peckelsheim gemaakt. Rosa Keck werd er opnieuw gearresteerd wegens bedelarij en inbreuk op de arbeidswetgeving. De Duitse politionele autoriteiten maakten nog de opmerking dat Rosa Keck een kind van zigeuners was. Haar ouders droegen de namen Josef Keck en Auguste Pohl, beiden eveneens in Krebeck geboren. De Duitse politie meldde verder dat zich geen vroegere juridische antecedenten hadden voorgedaan en dat Rosa Keck bijgevolg ook niet zou worden vervolgd.³⁶²

Deze feitelijke gegevens van de Vreemdelingenpolitie tonen aan hoe de zigeuners steeds meer in het nauw werden gedreven. Daarnaast kan men ook stellen dat de zigeuners toch telkens in staat waren om ondanks de tegenwerkende kracht van de politie, hun nomadische bestaan verder in stand te blijven houden. De Duitsers benadrukten het feit dat Rosa Keck een zigeunerin was, waardoor opnieuw de stigmatisering van de zigeunerpopulatie duidelijk wordt. Uiteraard komt dit laatste nog veel meer tot uiting in de manier waarop Rosa Keck door de Duitse politie werd behandeld. Het fotograferen en dactyloscoperen werd voornamelijk gebruikt bij criminelen. Tussen haar zestiende en vijfentwintigste levensjaar werd Keck maar liefst vier keer aangehouden. De zigeuners werden als criminelen behandeld, simpelweg omdat ze geen papieren hadden, aan het bedelen waren of geen geldige arbeidsvergunning konden voorleggen. Uiteraard is het ook mogelijk dat de zigeuners van hun kant geen papieren of vergunningen wensten, omdat ze anders misschien steeds meer en meer in de greep van de Duitse autoriteiten verstrikt raakten. Vandaag zouden ze waarschijnlijk onder de categorie ‘*Sans papiers*’ vallen.

Naast de identificatieverzoeken voor Margareta Boto aan de Zwitserse, Franse en Duitse diensten gingen de Belgische autoriteiten ook de Nederlandse en Hongaarse bevoegde instanties raadplegen. Opvallend hierbij is dat Hongarije een negatief antwoord gaf. De naam Margareta Boto werd in de bestanden niet teruggevonden. Dit is opmerkelijk aangezien Margareta Boto al vanaf het begin van haar verblijf in België beweerde, dat Hongarije haar geboorteland was. De Nederlandse autoriteiten maakten melding dat de betrokken persoon op 28 september 1938 aan de grens bij Huijbergen het land werd uitgezet. Deze persoon werd als ‘vreemdeling’ aanschouwd en had geen bestaansmiddelen. Verdere gegevens over de

³⁶² ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 313.511, f. 140-142.

identiteit van de betrokkene zijn niet bekend. In Nederland had Margareta Boto geen andere veroordelingen.³⁶³

Het is moeilijk vast te stellen, waar Rosa Keck zich op welk tijdstip bevond. Als er wordt uitgegaan van het feit dat Keck in 1936, na de laatste dactyloscopie uit Duitsland wegtrok en ze in België ten laatste in september 1938 was, dan zit hier een tijdspanne tussen van een tweetal jaar. Daarnaast heeft ze bekend al drie jaar in Nederland te verblijven, wat uiteraard op basis van de voornoemde gegevens niet kan kloppen. Bovendien zou ze aan de bewakers in het interneringscentrum van Sint-Andries verklaren, dat ze eerst nog in Frankrijk (Lyon-Metz-Parijs) heeft rondgetrokken, vooraleer naar Nederland (Rosendael, Klein Kapellen, Groot-Kapellen) te zijn gegaan. Daarna zou ze haar weg richting Oud-Turnhout hebben voortgezet. In principe is het mogelijk dat ze op al deze plaatsen heeft verbleven, maar er zijn enkele tegenstrijdigheden, die deze verklaring doen wankelen.³⁶⁴ Uit Parijs kwam een negatief antwoord op de identificatieverzoeken voor Rosa Keck. Ofwel kon ze uit handen van de autoriteiten blijven ofwel is er nooit geweest. In Nederland is ze wel effectief geweest, omdat ze op 28 september 1938 het land werd uitgezet. Dit is opnieuw opmerkelijk; zoals reeds gesteld raakte Rosa Keck voor het eerst in contact met de politionele autoriteiten op 15 september. Een mogelijke verklaring voor dit tijdsverschil is de nomadische levenswijze van de zigeuners, waarbij ze rondtrekken over de grenzen heen. Toch is ook deze verklaring aan kritiek onderhevig, gezien de incidenten (cfr. supra) aan de Belgisch-Nederlandse grens en de waakzaamheid, die ten opzichte van vreemdelingen enkel maar toenam.³⁶⁵

Bij een zeer bescheiden en voorzichtige hypothese over de gegevens van deze vrouw kunnen we uitgegaan van de veronderstelling dat deze persoon oorspronkelijk Rosa Keck heette en in het Duitse Krebeck op 19 december 1910 geboren werd. In tegenstelling tot de naam kan aan de geboortedatum minder getwijfeld worden, aangezien die op elk document van het dossier van de Vreemdelingenpolitie identiek is. Margareta Boto, haar moeder en haar zus zullen tijdens hun internering in Sint-Andries bij Brugge hun ware namen bekennen (cfr. infra). Hierdoor kan toch relatief zeker gesteld worden dat de echte naam van deze vrouw, Rosa Keck is. Een officiële nationaliteit aan deze figuur toekennen is delicaat, omdat geen enkel document op het bezit van identiteitspapieren wijst. Soms is haar nationaliteit Duits, soms

³⁶³ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 313.511, f. 137-139.

³⁶⁴ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 313.511, f. 118.

³⁶⁵ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 313.511.

Hongaars. Aangezien de Hongaarse autoriteiten nog nooit in contact zijn gekomen met een Margareta Boto of een Rosa Keck, lijkt het toch logischer om haar 'roots' in Duitsland te situeren. In functie van de levensopvatting van zigeuners kan dit als onbelangrijk worden geacht. Hun nomadisme is in feite de essentie van hun bestaan en bijgevolg niet binnen nationale kaders af te bakenen. Voor de Vreemdelingenpolitie is het van essentieel belang om de identiteit van Keck te kennen, terwijl zijzelf zich precies probeert los te rukken uit een web van verplichtingen, reglementeringen en normen, die niet stroken met de levenswijze van haar volk. Verschillende namen opgeven is bijgevolg een tactiek om zo lang mogelijk uit de greep van de Vreemdelingenpolitie te blijven.

8.1.4 Verblijf in 'Rijkswelddadigheidsgesticht' in Sint-Andries

Zoals al eerder aangehaald, werd Rosa Keck, samen met haar kind, in het toevluchtshuis van Sint-Andries bij Brugge geïnterneerd. Tijdens dat verblijf schreef Rosa Keck – toen nog onder de naam van Margareta Boto – een aantal brieven aan de minister van Justitie. Een eerste brief dateert van 17 februari 1939. Ze vroeg de minister de toelating om het land te mogen verlaten. Ze zou naar Frankrijk trekken. Ze haalde als argument aan dat haar familie voor de eerste keer gedurende een lange periode van elkaar gescheiden was. Haar vader en twee broers verbleven op dat moment in Merksplas in de provincie Antwerpen. Zijzelf, haar moeder, haar zus en haar kind verbleven, zoals al vermeld, in het toevluchtshuis van Sint-Andries sinds 12 oktober 1938. Ze wachtten daar al gedurende ruim vier maanden op hun papieren. Ze hoopte dat de minister haar een gunstig antwoord zou bezorgen.³⁶⁶

Een tweede brief³⁶⁷ van Margareta Boto aan de minister van Justitie dateert van 6 maart 1939, waarin ze opnieuw een verzoek uitsprak om haar familie en zichzelf wat vroeger vrij te laten. In deze brief probeerde ze de minister haar situatie uit te leggen. Margareta Boto ving haar verhaal aan met het vermelden van haar verblijf in Holland bij haar zus, die net getrouwd was. Op het ogenblik dat ze hoorden dat de oorlog was uitgebroken, verbleven ze in Borstel. Van daaruit werden ze naar Antwerpen gebracht, waar ze een paspoort – ze bedoelde hiermee het ontslagbewijs (cfr. supra) – hadden gekregen. Op die manier, schreef Boto, kregen ze twee dagen de tijd om naar Nederland terug te keren. De volgende dag gingen ze naar Kapellen, waar soldaten hen de doorgang versperden. Ze stonden, volgens Boto, tot zes keer toe aan de

³⁶⁶ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 313.511, f. 134-135.

³⁶⁷ Bijlage 8.

grens, zonder de toelating te krijgen de grens te mogen oversteken. Verder schreef ze, dat ze sowieso van plan waren naar Nederland terug te keren. Het is waarschijnlijk dat een deel van dit verhaal inderdaad klopt. Toch moet men beseffen, dat Keck zich in een positie bevond waarin ze absoluut haar vrijheid wil bewerkstelligen. Misschien zal ze overdrijven of zelfs leugens neerschrijven, om zich uit het web van de overheid los te rukken. Dit is slechts een voorzichtige interpretatie, redenerend vanuit de positie van Keck.³⁶⁸

In volgend citaat pakt Rosa Keck met de gezondheidstoestand van haar moeder uit en probeert ze aansluitend haar onschuld en eerlijkheid te betogen.³⁶⁹

“Ik moet u zegen Heer Minister dat mijne moeder 65 jaar is, zij is ziekelijke en lijd aan het hert. Zij maak veel verdriet daar zij voor de eerste maal gescheiden is van onze teergeliefde vader en onse goed broeders daarom vinden wij dat de aanvraag die vader gedaan heeft om ons te komen bezoeken een groot nadeel zoude zijn aan de gezondheid onze lieve moeder, daar zij nogmaals van vader en broeders zoude moeten scheiden en nu haar verdriet al zoo groot is van hun gescheiden te zijn onze enig verlands is van zoo gauw mogelijk vereenigd te zijn daar om smeeken wij u Heer Minister, zoo gauw mogelijk ons in vrijheid te stellen omdat wij toch zouden kunnen vereenigd zijn. Gij moet weten dat het al reeds 5 maanden is dat wij gescheiden zijn. Wij vallen toch niemand lastig daar wij ons brood verdienen met ons eigen werk als wij buiten zijn kunnen wij ons brood verdienen met bij de boeren te werken wij hebben altijd ons leven goed doorgebracht en gearbeid voor te leven.”³⁷⁰

Een derde brief van Margareta Boto aan de minister van Justitie dateert van 18 maart 1939 en is opnieuw een verzoek voor haar eigen vrijlating en die van haar familie. Ze schreef dat ze al een half jaar onschuldig in het toevluchtshuis opgesloten zaten en ze hoopten in april vrijgelaten te worden, zodat ze weer naar haar vader konden.³⁷¹

Op 8 april 1939 meldde het toevluchtshuis van Sint-Andries aan het ministerie van Justitie dat Margareta Boto, Cachni Boto en Maria Boto hun echte namen hadden bekend gemaakt. Deze vrouwen heetten respectievelijk Rosa Keck, Auguste Pohl en Liese Elster^{372 373}.

³⁶⁸ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 313.511, f.131-133.

³⁶⁹ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 313.511, f.131-133.

³⁷⁰ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 313.511, f. 131-133.

³⁷¹ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 313.511, f. 124-125.

³⁷² Maria Boto heeft nog een derde pseudoniem: Liese Konig.

³⁷³ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 313.511, f. 117.

Op 26 april 1939 besliste het ministerie van Justitie dat Margareta Boto het land moest verlaten. Het werd haar verboden ooit naar België terug te keren. Ze werd geplaatst onder de categorie '*vreemdelingen gekend onder de naam van raszwervers die zoo fel gevreesd worden door de inwoners van het platteland*'.³⁷⁴ Dit toont uiteraard opnieuw de negatieve houding van de overheid ten aanzien van zigeuners. Bovendien kan uit de voorgaande smeebedes om in vrijheid te worden gesteld, wel afgeleid worden dat de zigeuners er onterecht werden opgesloten. Landloperij kan op zich niet als een zware misdaad beschouwd worden, in die zin dat men daarvoor gedurende langere tijd moest worden opgesloten.

Op 21 mei 1939 schreef Margareta Boto een vierde brief aan de minister van Justitie met een verzoek om vrijlating. Haar broers en hun echtgenotes verbleven in België en werkten bij boeren. Ze schreef dit ook te willen doen, zodat ze zich van eigen bestaansmiddelen kon voorzien. Om de minister te overtuigen schreef ze nogmaals over de gezondheidstoestand van haar ouders.³⁷⁵

Op 12 juni 1939 werd in Brugge door deurwaarder Omer Van Houtte een document opgesteld, waarbij Margareta Boto verklaarde na haar vrijlating het land onmiddellijk te zullen verlaten en niet meer terug te keren. Boto vroeg bij voorkeur om via Quiévrain (Henegouwen) aan de Franse grens België te kunnen verlaten.³⁷⁶

Margareta Boto schreef op 26 juni 1939 een vijfde brief aan de minister van Justitie, waar ze opnieuw om haar vrijlating smeekte. Ze dacht dat ze hun papieren op 21 juni zou krijgen, maar ze had die evenwel niet ontvangen. Ze vermeldde nog eens de slechte gezondheidstoestand van haar vader alsook dat ze ongerust was, omdat ze geen nieuws meer uit Merksplas ontving.³⁷⁷

Tussen de datum van internering op 12 oktober 1938 en de laatste brief van Rosa Keck op 26 juni 1939, was het politieke klimaat er enkel maar woeliger op geworden. Vanaf augustus 1938 werden overheidsgebouwen als interneringscentra ingericht en tegelijk werd het beleid er niet minder repressief op. De grenzen waren niet of nauwelijks open en vluchtelingen werden via *razzia's* het land uitgezet. In de interneringscentra waren strenge reglementeringen van toepassing en waren de gevangenen – naast zigeuners, vooral Joden – effectief van de rest van de maatschappij geïsoleerd. Hun zogezegd 'criminele' gedrag zou de gezondheid van de

³⁷⁴ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 313.511, f. 121-122.

³⁷⁵ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 313.511, f. 119-120.

³⁷⁶ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 313.511, f. 112.

³⁷⁷ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 313.511, f. 105-106.

samenleving niet ten goede komen. Niettegenstaande het feit dat de regering geschokt was door de *Kristallnacht* van 9 november 1938, zou het beleid ten opzichte van de vreemdelingen niet fundamenteel worden gewijzigd.³⁷⁸ De grenzen van de buurlanden, behalve die met Duitsland, bleven gesloten. Tussen juli 1939 en het begin van de Tweede Wereldoorlog op 3 september zou geen enkel individu aan de Duitse grens worden buiten gezet. Hierdoor kan men ‘begrijpen’, dat de familie Keck niet in vrijheid werd gesteld. De overheid nam door de oorlog een meer humanitaire houding aan en subsidieerde zelfs vluchtelingencentra. Niettemin blijft het vreemdelingenbeleid streng en blijven de grenzen gesloten (cfr. supra).³⁷⁹

In een brief schreef de minister van Justitie op 7 september 1939, dat het niet opportuun was, gezien de omstandigheden, met name dus het uitbreken van de oorlog, de familie Boto haar vrijheid terug te geven. Men stelde vast dat de situatie moest herbekeken worden. Toch meldde het toevluchtshuis van Sint-Andries op 19 september 1939 dat de internering van Rosa Keck op 3 oktober ten einde liep. Er werd nagegaan of ze genoeg geld bezat om in haar levensonderhoud te voorzien. Opmerkelijk was dat Keck deze keer het land via de Nederlandse grens wilde verlaten. Waarom ze Nederland verkoos, is niet duidelijk. In een van haar brieven vermeldde ze dat ze er familie had wonen, wat een plausibele verklaring zou kunnen zijn. Men vroeg het ministerie van Justitie of de maatregelen met het oog op de invrijheidstelling van de betrokken persoon mochten worden genomen. Op 29 september 1939 werd er een voorstel gedaan aan het ministerie van Justitie om de hele familie vrij te laten, met het verzoek dat ze binnen de acht dagen het land zou verlaten. Indien een van hen later nog zou worden aangehouden, zou die meteen opnieuw worden geïnterneerd. Hierop volgend zette het ministerie, onder deze voorwaarden, het licht op groen.³⁸⁰ Op 11 september briefte het interneringscentrum van Merksplas dat Rieza Boto op het einde van de maand in vrijheid zou worden gesteld.³⁸¹

Het is opmerkelijk dat vanaf het moment dat de autoriteiten de echte naam van de betrokken persoon kennen, namelijk Rosa Keck, ze die naam ook (bijna) overal op de officiële papieren gaan vermelden. Dit in tegenstelling tot Rosa Keck zelf, die pas na haar vrijlating haar ‘echte’ naam zou gebruiken. Haar brieven, bijvoorbeeld, ondertekende ze met de naam ‘Margareta Boto’.

³⁷⁸ L. SAERENS, *Op.Cit.*, pp. 212-219.

³⁷⁹ L. SAERENS, *Op.Cit.*, pp. 219-222.

³⁸⁰ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 313.511, f. 107-110.

³⁸¹ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 313.511, f. 104.

8.1.5 Traject tot aan arrestatie door de nazi's

Op 13 oktober 1939 schreef de verantwoordelijke van het Rijkswachtkorps van Genk een brief aan de minister, waarin hij melding maakte van een groep zigeuners, waartoe Rosa Keck behoorde. Hij meldde dat de groep zigeuners het land probeerde te verlaten, maar dat de Hollandse grensautoriteiten weigerden hen de grens te laten oversteken. De 'geleibrief', die de zigeuners bij zich hadden, verviel op diezelfde 13de oktober. De zigeuners werden de toegang tot Nederland ontzegd, aangezien ze geen legitimatiepapieren konden voorleggen. Bovendien hadden ze geen middelen om in hun levensonderhoud te voorzien, waardoor de Nederlandse regering weigerde, hen op haar grondgebied toe te laten. De grenzen waren toen al een eind gesloten. Verder meldde het Rijkswachtkorps dat ze voorlopig in een woonwagen in Genk verbleven, maar dat ze ten strengste werden bewaakt tot er een beslissing van het ministerie van Justitie zou komen.³⁸²

Vervolgens werd Rosa Keck op 17 oktober 1939 in Genk ingeschreven. Ze werd in de Vennestraat 113 gedomicilieerd. Ze verklaarde niet getrouwd te zijn, maar wel een zoon, Rudolphe Keck³⁸³, te hebben. Haar zoon werd op 27 juni 1932 in Deutz-Siegin geboren. Ze verklaarde de autoriteiten eveneens heel België te hebben '*rondgezworven als bohemers*'. Rosa Keck zei bij haar broer in te wonen en verklaarde bovendien dat ze niet omwille van 'staatkundige' redenen uitgeweken waren. Ze beweerde dat al haar papieren in Duitsland waren achtergebleven. Het lijkt zeer waarschijnlijk dat Rosa Keck in feite haar papieren niet wou afgeven. Of ze die nu had of niet, maakte niet veel uit. Keck was net vrijgelaten uit het interneringscentrum van Sint-Andries, waar ze uiteraard niet opnieuw naartoe wilde gebracht worden. Nochtans was de voorwaarde voor de vrijlating, dat ze zo snel mogelijk het land zou verlaten. Dit was niet mogelijk geweest doordat de Nederlandse grens gesloten bleef. Ondanks deze overmacht wist Keck dat de kans zeer reëel was, dat ze haar opnieuw zouden arresteren. Zigeuners werden, zoals al gesteld, als zeer negatieve elementen beschouwd, die men liever niet in de samenleving ziet verschijnen. Door te verklaren dat ze bij haar broer inwoonde, hoopte ze dat de autoriteiten haar gunstig gezind zouden zijn. Een vaste domiciliëring paste niet bij haar levensstijl, maar om zichzelf en haar zoon te beschermen tegen een eventuele arrestatie, wilde ze zich mogelijks enigermate aan die dominante

³⁸² ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 313.511, f. 98-103.

³⁸³ In sommige documenten van de Vreemdelingenpolitie is er ook sprake van een zoon, die Therclou Keck zou heten. De leeftijd van deze twee 'namen' komt wel overeen. Hoogstwaarschijnlijk is er ook hier sprake van het gebruik van een pseudoniem. Dit kind zou normaal gezien hetzelfde kind moeten zijn, dat bij Rosa Keck bleef tijdens haar internering.

maatschappelijke vereiste aanpassen. Of ze er ook daadwerkelijk gedurende langere tijd woonde, is niet te achterhalen. Ook de verklaring dat ze expliciet stelde niet om ‘staatkundige’ redenen te zijn uitgeweken, is moeilijk te geloven. Ze raakte in Duitsland steeds meer verstrikt in een politiek web van racisme. In Nederland werd ze uitgewezen, omdat ze geen legitimatiepapieren in haar bezit had. Ook in België was ze geen gewenst persoon voor de autoriteiten. Met andere woorden, als een persoon telkens en overal ongewenst is, of als hij het geheel van reglementeringen als verstikkend ervaart en bovendien niet in staat lijkt te zijn aan die bepaalde eisen te voldoen, lijkt het vanzelfsprekend, dat hij zichzelf zoveel mogelijk probeert te beschermen. Zo ook Rosa Keck. Dit alles is uiteraard puur hypothetisch. Effectieve, harde bewijzen hiervoor zijn er helaas niet. Daarnaast is het opmerkelijk dat ze vanaf deze voornoemde verklaring, naast haar eigen naam ook haar afkomst en de namen van haar ouders niet meer veranderde.³⁸⁴

Er kan uit een brief van het parket van Tongeren, gedateerd op 23 november 1939, worden opgemaakt dat er op 22 oktober een huiszoeking bij de zigeuners in Genk, zou hebben plaats gevonden. Bij de ‘bohemers’ heeft men evenwel niets gevonden. De hele zaak berustte dan ook op een misverstand. De Genkse politie had de administrateur van de Openbare Veiligheid gewaarschuwd en hierbij verkeerde informatie doorgegeven. De politie van Genk zou misleid geweest zijn door op elkaar gelijkende namen. Een aantal zigeuners verbleef in Hasselt. Geen enkele persoon van die groep had identificatiepapieren bij zich. Ze verklaarden aan de politie uit Duitsland gevlucht te zijn. Drie van hen, onder wie ook Rosa Keck, hadden een tellingbewijs en waren dus in de vreemdelingenregisters van Genk ingeschreven. De andere drie stonden in Hasselt geregistreerd.³⁸⁵ Door te verklaren dat ze uit Duitsland gevlucht waren, werden ze misschien iets ‘milder’ behandeld in die zin, dat ze voorlopig op Belgisch grondgebied mochten verblijven.

Op 13 november 1939 werd Rosa Keck uit de vreemdelingenregisters van de gemeente Genk geschrapt. Rosa Keck verhuisde, samen met haar zoontje, naar de *Groote Kapucienenstraat* 53 in Hasselt. De administratie van de gemeente Genk vroeg dan ook de inschrijving van deze vreemdelingen in de registers van de stad Hasselt.³⁸⁶

³⁸⁴ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 313.511, f. 102-103.

³⁸⁵ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 313.511, f. 94.

³⁸⁶ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 313.511, f. 90.

De adjunct-politiecommissaris M. Ilsen van de stad Hasselt richtte in verband met deze vreemdelingen een schrijven aan de administrateur van de Openbare Veiligheid. De adjunct-politiecommissaris schreef dat de drie vreemdelingen in het bezit van een telbewijs waren; daarom dacht de administratie van Hasselt dat deze mensen in de gemeente Genk ingeschreven stonden. Daar werden ze, zoals reeds aangegeven, uitgeschreven. Daarop vroeg Ilsen of men een inschrijvingskaart van het vreemdelingenregister mocht afgeven en voor hoe lang men die mocht valideren.³⁸⁷ Op 18 maart 1940 weigerde Hasselt nog steeds de vreemdelingen in te schrijven. De administrateur van de Openbare Veiligheid drong er, na herhaaldelijk schrijven, op aan dat de identiteit van de betrokken personen bij hen moest worden bekend gemaakt. Na een administratieve vertraging werd het inlichtingenblad van Rosa Keck eindelijk ingevuld. Naast de gebruikelijk gegevens, vermeldde ze in een woonwagen te leven en hiermee samen met haar 'bohemersgroep' rond te reizen. Ze hoopte om meer dan zes maanden in België te verblijven. Hasselt had geen enkel bezwaar tegen de inschrijving, omdat ze tegen die tijd toch al ruim vier à vijf maanden _ van oktober 1939 ongeveer _ in de gemeente verbleef. Ze had opnieuw geen identiteitspapieren bij zich. Ze zei dat deze tijdens een brand in hun woonwagen in de vlammen waren opgegaan.³⁸⁸ Rosa Keck leefde dus in een woonwagen, maar bleef wel ter plaatse. Deze semisedentaire situatie is opmerkelijk. Voor het ontbreken van legitimatiepapieren wordt ook hier een excuus gegeven.

Tot januari 1942 werd niets meer van Rosa Keck of van haar familie vernomen. Tussen maart 1940 en januari 1942 was de Belgische situatie fundamenteel veranderd. Op 10 mei 1940 was Duitsland België binnengevallen. De daaropvolgende periode werd gekenmerkt door de aanwezigheid van de Duitse bezetter.³⁸⁹ Met het politiebevel uit december 1941 werd de reispas voor 'vreemdelingen' vervangen door een verplichte zigeunerkaart (cfr. supra).³⁹⁰ De komst van de Duitsers betekende een nog repressiever beleid. De Belgische regering stond uiteraard in voor de organisatie en distributie van de zigeunerkaarten (cfr. supra). Het web werd gesponnen, waarin de zigeunerprooi langzaam maar zeker vast raakte te zitten.

De commissaris van de Rijkswachtbrigade van Hasselt meldde op 8 januari 1942 aan Brussel, dat een aantal mensen zoals de familie Keck als een soort zigeuners kon worden beschouwd,

³⁸⁷ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 313.511, f. 87-88.

³⁸⁸ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 313.511, f. 78-86.

³⁸⁹ L. SAERENS, *Op.Cit.*, pp. 219-222.

³⁹⁰ L. CHAGOLL, *Op.Cit.*, pp. 160-161.

niettegenstaande ze toch allemaal een min of meer vaste verblijfplaats in Hasselt hadden. Om te kunnen weten welke personen nu allemaal een zigeunerkaart moesten hebben, eiste het schrijven van de secretaris-generaal van de administratie van de Vreemdelingenpolitie een bewijs van hun nationaliteit.³⁹¹ Rosa Keck moest samen met een aantal anderen binnen de dertig dagen haar Duitse nationaliteit bewijzen. Voortaan moesten alle ‘zwerfers’ zich om de dertig dagen in een gevangenis binnen de grenzen van het Belgische koninkrijk aanmelden. Rosa Keck moest zich melden in de gevangenis van Hasselt om er gefotografeerd en gedactyloscopeerd te worden. Voorlopig slaagde ze er niet in haar Duitse nationaliteit te bewijzen, maar er werd aangedrongen dat ze dat toch zo spoedig mogelijk zou doen. Bij het laatste schrijven van de Rijkswachtbrigade van Hasselt aan de Vreemdelingenpolitie in Brussel op 6 februari 1942 werd aan Rosa Keck nog geen zigeunerkaart afgeleverd.³⁹²

Na herhaaldelijke aanmaningen uit Brussel antwoordde de Rijkswachtbrigade van Hasselt op 2 april 1942 dat Rosa Keck en haar familieleden zich tot het Duitse consulaat in Antwerpen gewend hadden. Op die manier wilden ze in het bezit raken van een document, dat hun Duitse nationaliteit bewees. Tot op de datum van 2 april 1942 hadden ze dit document nog niet ontvangen, maar verwachtten het wel elk moment in handen te hebben.³⁹³

Desondanks werd op 4 mei 1942 door de secretaris-generaal van de Vreemdelingenpolitie verzocht de zigeunerkaarten af te leveren. Hierbij volgde een aantal opmerkingen waarop bij de afgifte van deze kaarten moest worden gelet. Het ging hier om een standaardprocedé. De bevelhebber van de Hasseltse Rijkswacht moest nagaan of de foto op de kaart overeenkwam met ‘de zwerver’ in kwestie. Omwille van de ravitaillering moesten kinderen jonger dan vijftien jaar op de kaart van de moeder ingeschreven worden. De zigeunerkaart moest gevalideerd zijn tot de maand mei. De ‘zwerfers’, van wie de nationaliteit nog altijd niet bekend was, werden aangemaand dit zo snel mogelijk in orde brengen. Tot nader orde zou de nationaliteit nog niet op de zigeunerkaart vermeld worden.³⁹⁴

Op 12 mei 1942 meldde de Rijkswacht van Hasselt aan de Vreemdelingenpolitie in Brussel dat er twee zigeunerkaarten werden afgeleverd, maar dat de rest van de zigeunergroep die kaart weigerde in ontvangst te nemen. Ook Rosa Keck weigerde haar kaart aan te nemen,

³⁹¹ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 313.511, f. 76-77.

³⁹² ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 313.511, f. 73-76.

³⁹³ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 313.511, f. 71-72.

³⁹⁴ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 313.511, f. 70.

want ze beweerde samen met de anderen, geen zigeuner te zijn.³⁹⁵ Uit het voorgaande blijkt dat Rosa Keck in zekere zin een spel speelt met de Belgische Vreemdelingenpolitie. Aanvankelijk kon ze haar nationaliteit niet bewijzen en toch ging ze min of meer in op de eis door aan het Duitse consulaat om een nationaliteitsbewijs te verzoeken. Of ze dit effectief ook deed, is een andere vraag, maar wat wel zeker is, is dat de procedure voor het krijgen van een zigeunerkaart op die manier sterk verlengd werd. Toch zal de Vreemdelingenpolitie hierop niet wachten en haar al een zigeunerkaart bezorgen. Ze beweerde geen zigeunerin te zijn. Deze verklaring kan gezien worden als een uitiem verdedigingsmiddel tegen de klauwen van de Vreemdelingenpolitie. Dit voorgaande is slechts een voorzichtige interpretatie van de gegevens.

Op het derde bureau van de Vreemdelingenpolitie in Brussel zat men met deze situatie erg verveeld. Twee impressies uit de bevoegde instantie brengen dit tot uiting. De heer Haine-Nillis maakte op 19 april al de bedenking dat heel wat zigeuners, die beweerden de Duitse nationaliteit te hebben, dit niet konden bewijzen, ondanks het feit dat ze naar het Duitse consulaat in Antwerpen waren getrokken. Als ze dan al de bewijzen zouden hebben, wilden ze deze niet aan de Rijkswacht, maar aan de Vreemdelingenpolitie zelf afgeven. Volgens Haine-Nillis was dit zeer ongeloofwaardig en eiste hij dat er tegen deze zigeuners krachtdadig zou worden opgetreden. Indien ze hun kaart niet wilden aannemen, zouden alle mannelijke zigeuners boven de achttien jaar in de arrondissementgevangenis geplaatst en ter beschikking van de Vreemdelingenpolitie gesteld worden. Op 18 mei maakte de heer Stoffels, medewerker van de Vreemdelingenpolitie, eveneens een opmerking over deze zaak. Hij stelde dat aangezien de nationaliteit van Rosa Keck onbekend was, ze haar ook niet naar haar geboorteland konden uitwijzen. Daarom werden ze verplicht hun kaart binnen de acht dagen aan te nemen. Stoffels stelde te weten dat deze zigeuners ondertussen niet meer in woonwagens leefden; toch kon hun ware identiteit nooit met zekerheid worden vastgesteld. Wie de kaart echter weigerde, zou worden gearresteerd.³⁹⁶ Dit bevestigt opnieuw het repressiever wordende beleid van de Vreemdelingenpolitie tijdens de Duitse bezetting.

Uiteindelijk besloot de Vreemdelingenpolitie op 22 mei 1942 dat de bevelhebber de zigeunerkaarten onmiddellijk aan de betrokken personen moest overmaken. Indien de zigeuners die weigerden, zouden alle mannelijke zigeuners ouder dan achttien jaar naar de

³⁹⁵ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 313.511, f. 69.

³⁹⁶ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 313.511, f. 68.

gevangenis van Hasselt gebracht worden met het oog op een mogelijke internering. De zigeuners, onder wie Rosa Keck, zouden op 26 mei 1942 hun zigeunerkaart in ontvangst genomen hebben.³⁹⁷ Ondanks de pogingen om niet vast te raken in het administratieve web van de Vreemdelingenpolitie, kon Rosa Keck niet vermijden dat dit toch geleidelijk maar zeker gebeurde.

Toch was hiermee de kous nog niet af. Op 17 juni 1942 klaagde Johann-Rudolf Elster – alias Boto of Keck –, dat de politie hem en zijn familie als ‘nomaden’ aanzag. Daarom weigerde hij zijn eigen kaart, de kaarten van zijn ouders Josef Elster en Auguste Pohl³⁹⁸ en die van zijn zus, Rosa Keck, in ontvangst te nemen. Elster veronderstelde dat zijn Duitse paspoort en de verblijfsvergunning, die hij van de veldcommandant had gekregen, voldoende moesten zijn om in België te mogen verblijven. Dit werd dan ook op 25 juni 1942 door de administratie van de Vreemdelingenpolitie bevestigd.³⁹⁹ Op deze toch wel sluwe en strategische manier bleven de betrokken zigeuners en dus ook Rosa Keck nog even uit de handen van de autoriteiten.

Precies door deze laatste zet kreeg de Vreemdelingenpolitie een nog grotere argwaan ten aanzien van de familie. Op 8 december 1942 vroeg de Vreemdelingenpolitie aan de Rijkswachtbrigade van Hasselt om verslag uit te brengen over het gedrag, de werkelijke bestaansmiddelen en andere bezigheden van de familie Keck. Opnieuw werd een bewijsstuk gevraagd, dat de Duitse nationaliteit van de betrokken personen effectief vaststelde. Op 15 december 1942 werd het verslag van de familie Keck aan de Vreemdelingenpolitie overgemaakt. De Rijkswacht van Hasselt meldde dat alle betrokken personen een kleine steun van de ‘*Kas van onderlinge bijstand van Hasselt*’ kregen. Johann Elster voorzag in zijn onderhoud door muziek te spelen in cafés. Hij verdiende hiermee een zeer karig loon. De hele familie Keck bedelde ook en stal bij gelegenheid om geld te ‘verdiene’. De vier familieleden – Jozef Elster, Auguste Pohl, Johann Elster en Rosa Keck – beweerden hun kaart te hebben overgemaakt aan het Duitse consulaat in Antwerpen om een nationaliteitsbewijs te krijgen. Er werd door de ‘Veldgendarmerie’ een verblijfsvergunning afgegeven aan Johann Elster, waardoor hij tot 1 juni 1943 in het land mocht verblijven. Jozef Elster en Rosa Keck hadden

³⁹⁷ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 313.511, f. 67.

³⁹⁸ Alias Rieza en Cachni Boto.

³⁹⁹ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 313.511, f. 66.

beiden een verblijfsvergunning geldig tot 1 januari 1943. Over de moeder Auguste Pohl was er in de documenten geen duidelijkheid.⁴⁰⁰

Hierop gingen de nationale autoriteiten na of Johann Elster geen misbruik had gepleegd. De Duitse autoriteiten verklaarden dat Elster zigeunerbloed door zijn aderen had stromen en dat ook bij hun diensten zijn nationaliteit onbekend was. Ondertussen poogde Elster de Belgische nationaliteit te bekomen door een huwelijk met een Belgische vrouw aan te gaan. Dit zou een bijzonder slimme zet zijn. Met een Belgische nationaliteit op zak kon de Vreemdelingenpolitie of de Duitse bezetter hem in feite weinig tot niets maken. Daarbovenop zou zijn familie zich ook in een iets minder gevaarlijke situatie bevinden. Elster had zich daarom aangemeld bij de bureaus van de Vreemdelingenpolitie, in de hoop een Belgisch paspoort te bekomen. Doordat de Vreemdelingenpolitie hem als een zigeuner beschouwde, kon hij enkel een zigeunerkaart krijgen. Die was geldig tot 5 april 1943. Gevolg van deze situatie was, dat ook zijn echtgenote automatisch een zigeunerkaart kreeg. Voor zijn ouders en zus (Rosa Keck) vroeg hij ook een kaart aan. Elsters plan, als dit al de bedoeling was, draaide op een mislukking uit. Opdat de papieren in orde zouden kunnen worden gebracht, moest de hele familie naar de gevangenis van Hasselt om nog maar eens gefotografeerd en gedactyloscopeerd te worden. Van zodra de foto's en vingerafdrukken bij de Vreemdelingenpolitie in Brussel toegekomen waren, zouden ze hun kaart krijgen, wat op 3 april 1943 ook gebeurde. Dan pas konden ze de gevangenis verlaten. Zolang ze de zigeunerkaarten niet in hun bezit hadden, bleven ze in de gevangenis.⁴⁰¹

Doordat Rosa Keck nog maar eens gefotografeerd en gedactyloscopeerd werd, kreeg men in Brussel nu het definitieve bewijs over deze persoon. De vingerafdrukken, die van Rosa Keck op 27 maart 1943 werden afgenomen, kwamen overeen met de vingerafdrukken afgenomen van Margareta Boto, die op 16 september 1938 in de gevangenis van Antwerpen werden gemaakt. Men kreeg dus uitsluitsel over deze kwestie. Margareta Boto en Rosa Keck waren een en dezelfde persoon.⁴⁰²

⁴⁰⁰ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 313.511, f. 61-63.

⁴⁰¹ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 313.511, f. 57-60.

⁴⁰² ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 313.511, f. 55-56.

Vanaf juli 1943 was de *Auschwitzerlass* in België van kracht. De reisroutes van zigeuners werden bijzonder goed gevolgd, waardoor het voor de nazi's een kinderspel was om hen uiteindelijk op te pakken en te deporteren (cfr. supra).⁴⁰³

Op 1 september 1943 zou Rosa Keck via de procureur des Konings een aanvraag bij de Vreemdelingenpolitie doen om het kind van haar broer Johann, Constant Keck, op haar kaart te laten inschrijven. De biologische moeder van het kind ging hiermee akkoord, aangezien ze een 'zwerpig' bestaan leidde. Rosa Keck zorgde dan al voor het kind, maar de inschrijving op haar kaart was belangrijk voor het krijgen van rantsoenzegels. Dit verzoek werd in Brussel op 27 oktober 1943 afgewezen. Op 8 november werd dit verdict aan Rosa Keck meegedeeld.⁴⁰⁴

Dit was het laatste wat de Vreemdelingenpolitie van Rosa Keck vernomen heeft, voor ze op 15 januari 1944 naar Auschwitz gedeporteerd werd.⁴⁰⁵ Er werd wel nog een afschrift terug gevonden waarin de politiecommissaris van Hasselt aan de Vreemdelingenpolitie schreef dat de families Keck, Elster en aanverwanten door de bezettende overheid waren aangehouden en weggebracht. Sedertdien werd geen enkel spoor van de zigeuners meer teruggevonden.⁴⁰⁶

8.1.6 Arrestatie en deportatie

8.1.6.1 De arrestatie door de Feldgendarmerie

De familie Keck zou op 25 november 1943 door vier agenten van de militaire politie worden gearresteerd. Deze groep familieleden bestond uit 21 mensen. De inval van de Duitsers vond plaats in de wijk De Beek in de Grote Capucienenstraat in Hasselt. Daar leefden ongeveer 27 zigeuners samen. Alle mannen, vrouwen en kinderen werden aangehouden; de meeste van hen maakten deel uit van de familie Keck.⁴⁰⁷

De broers van Rosa Keck, Walter en Hugo, waren niet bij deze arrestatie betrokken. In 1938 waren de twee broers naar Hasselt gereisd omwille van de ernstige, levensbedreigende ziekte toestand van hun vader. Beide broers besloten er te blijven wonen. Zowel Walter als

⁴⁰³ L. CHAGOLL, *Op.Cit.*, pp. 160-163.

⁴⁰⁴ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 313.511, f. 46-52.

⁴⁰⁵ M. STEINBERG, "Le convoi 'belge' des Tsiganes du 15 janvier 1944." In: *Nouvelle Tribune*, nouvelle série, (2002), 30

⁴⁰⁶ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 313.511, f. 45.

⁴⁰⁷ M. RUTTEN, *De joden en de zigeuners in Limburg. Bronnen en gegevens over hun aanwezigheid in Limburg tijdens de Tweede Wereldoorlog*, Tongeren, 2007, p. 243.

Hugo Keck leefden aanvankelijk met hun families in Duitsland. Hugo Keck werd eerder als Duitse burger opgeroepen om zijn militaire dienstplicht in het Duitse leger te vervullen. Hiervoor moest hij naar Trier. Door de toestand van hun vader die stervende was, kwamen beide broers naar Hasselt en gaf Hugo Keck geen gevolg aan zijn militaire oproep. Daardoor beschouwden de Duitsers deze man als een deserteur. Wanneer de Duitsers in 1940 België binnenvielen, vluchtte hij naar Frankrijk uit angst gevangen genomen te worden. Rosa Keck heeft sinds dan nooit meer iets van haar broer gehoord. Walter Keck besloot in Hasselt te blijven. Hij werd in 1941 door de *Feldgendarmarie* (of militaire politie) gearresteerd. Vervolgens werd hij naar Duitsland gebracht, waar hij tot vier jaar gevangenisstraf werd veroordeeld. Zijn straf liep ten einde op 14 februari 1945. Ook deze broer heeft Rosa Keck nooit meer terug gezien.⁴⁰⁸

Na de arrestatie werden de 27 zigeuners naar de plaatselijke commandopost in Hasselt gebracht. De veldwachters gingen uiterst brutaal te werk bij de aanhouding van de nomaden.⁴⁰⁹ Ze vertelden aan de zigeuners dat ze omwille van politieke redenen gevangen genomen werden. Rosa Keck dacht dat ze werd opgepakt, omdat een van haar broers gedeserteerd had.⁴¹⁰ De ware reden van de aanhouding was uiteraard niet van zuiver politieke aard. De al eeuwenlange traditie van negatieve stigmatisering zou vanaf dit moment enkel maar escaleren. De zigeuners waren niet gewenst en men zag hen liever uit het maatschappijbeeld verdwijnen. Hun levenswijze en gewoonten konden niet worden verzoend met de waarden van de dominante samenleving. Bovendien stelde het nazisme dat (gemengd) zigeunerbloed voor ernstig crimineel gedrag zorgt. In feite was gewoon hun ‘zigeuner zijn’ het probleem voor de nazi’s.⁴¹¹ In 1943 woonde Antoinette Ramakers-Stevens in de Grote Capucienenstraat; zij had een aantal zigeunerfamilies als burens. Antoinette Ramakers-Stevens getuigde dat op 19 december 1943 Melanie Keck als dochtertje van Johan Keck en Maria Imker geboren werd. Toen de Duitsers een week later ook de kleine Melanie bij de razzia wilden aanhouden, heeft de moeder van deze getuige tevergeefs gesmeekt om de baby niet mee te nemen. Aan haar smeekbede werd echter geen gehoor gegeven. Melanie was nummer 69 op het Konvooi Z naar Auschwitz en kwam niet meer terug. Merkwaardig is dat er geen gegevens bestaan over een deportatie van haar ouders. Mathieu Rutten gaat er vanuit dat dit

⁴⁰⁸ M. SPITTA, ‘In Sachen Kriegsverbrechen- ProJustitia.’ In: *Auschwitz-Birkenau. Historische Hefte über Verfolgung und Genozid an Roma und Sinti*, 1(1998), pp. 19-20.

⁴⁰⁹ M. SPITTA, *Op.Cit.*, p. 19.

⁴¹⁰ M. SPITTA, *Op.Cit.*, p. 24.

⁴¹¹ L. CHAGOLL, *Op.Cit.*, pp. 47-48.

echtpaar dan ook nooit werd weggebracht.⁴¹² Vanuit de commandopost werden ze overgebracht naar de gevangenis van Hasselt. Ze verbleven slechts één dag in de Hasseltse gevangenis, waarna ze naar de gevangenis van Sint-Gillis in Brussel werden overgebracht. Ook daar zouden Rosa Keck en haar familie maar even blijven. *‘Es war nur Zeit, gerade ein Bad zu nehmen (...)’*⁴¹³ Uiteindelijk werden ze getransporteerd naar de Dossin Kazerne in Mechelen.⁴¹⁴ Rosa Keck werd er geregistreerd onder het nummer 58.⁴¹⁵ Daar verbleven de arrestanten ruim een maand, waarna ze op 15 januari 1944 op veewagons richting Auschwitz geplaatst werden. Volgens Rosa Keck werden zowat 55 mensen per wagon getransporteerd. Elke gedeporteerde droeg een grote, rode kaart op de borst, waarop in zwarte cijfers een nummer werd aangebracht. Volgens Keck bestond de meerderheid van de gevangenen in Mechelen uit Joden. Opmerkelijk is dat Rosa Keck stelde dat de behandeling van de gevangenen in Mechelen door de Duitsers niet zo slecht was. Er wordt hierbij verondersteld dat Keck haar situatie in Mechelen vergeleek met die in Auschwitz, die uiteraard nog een stuk erbarmelijker was. Toch is deze uitspraak opmerkelijk, waardoor ze nog nader in beschouwing zal worden genomen (cfr. infra).⁴¹⁶

8.1.6.2 Konvooi Z in Auschwitz

Het traject van Mechelen naar Auschwitz duurde drie dagen, zo stelde ook Rosa Keck. Ze kwamen in de loop van de dag op 18 januari 1944 in Auschwitz aan. Tijdens dit transport kregen de zigeuners drie kannen gevuld met een soort pap en voor de kinderen was er peperkoek voorzien. Na het bereiken van de bestemming werd het konvooi in blokhutten ondergebracht. Rosa Keck zou geregistreerd worden onder het nummer Z.-9786.⁴¹⁷ In de blokhutten werden de zigeuners drie volle dagen vastgehouden zonder ook maar iets te eten te krijgen. Een bed of een andere mogelijke slaapgelegenheid was er evenmin. Zelfs de kinderen kregen niets. Na drie dagen werden ze naar ‘het bad’ gebracht, waar hen de haren werden afgeschoren en alle bezittingen werden ontnomen. *‘In dieses Bad wurden Frauen, Männer und Kinder zusammengebracht, ohne Rücksicht auf Geschlecht, wie die Tiere.’*⁴¹⁸ De familie Keck werd in blok 19 ondergebracht. Rosa Keck had toen al een zoon Rudolphe van dertien

⁴¹² M. RUTTEN, *Op.Cit.*, p. 245.

⁴¹³ M. SPITTA, *Op.Cit.*, p. 20.

⁴¹⁴ M. SPITTA, *Op.Cit.*, pp. 19-20.

⁴¹⁵ M. RUTTEN, *Op.Cit.*, pp. 246.

⁴¹⁶ M. SPITTA, *Op.Cit.*, pp. 19-20.

⁴¹⁷ M. RUTTEN, *Op.Cit.*, p. 244.

⁴¹⁸ M. SPITTA, *Op.Cit.*, p. 20.

jaar. Bij haar deportatie naar Auschwitz was Keck hoogzwanger. Ze gaf op 29 januari 1944 in de barakken van Auschwitz het leven aan een tweede zoon. Wegens een gebrek aan verzorging en ontbering stierf het jongetje op 25 maart 1944. In april werd haar andere zoon Rudolphe weggebracht naar een andere barak wegens ziekte. Het ging om een speciale barak, waar enkel de mensen met ernstige, besmettelijke ziektes werden ondergebracht. Rudolphe Keck leed aan buikloop en werd naar barak 30 gebracht.⁴¹⁹ Rosa Keck bezocht haar zoon in de ziekenbarak. De jongen kreeg er, ondanks zijn toestand, vele slagen van de bewakers. Hij moest naakt op de blote grond liggen, samen met nog vijf andere kinderen, onder een soort ‘bedekking’. Op die manier waren de kinderen gedoemd om te sterven.⁴²⁰ Rosa Keck heeft haar zoon daarna nooit meer terug gezien. De moeder van Rosa Keck, Auguste Pohl⁴²¹, onderging hetzelfde lot. Al vanaf haar aankomst in Auschwitz werd Auguste Pohl naar een ziekenbarak gebracht. Rosa Keck beweerde dat ze in deze barakken vele mensen heeft zien lijden. Wanneer mensen naar de ziekenbarak werden gebracht, kwamen ze er niet meer levend uit. Auguste Pohl werd naar barak 26 gebracht. Rosa Keck zou ook haar moeder nooit meer weerzien. De meeste leden van de familie Keck kwamen overigens in de ziekenbarak van Auschwitz om het leven.⁴²²

Rosa Keck bevestigde in haar getuigenis nog maar eens de slechte omstandigheden, waarin Joden en zigeuners in Auschwitz leefden. Eén keer per dag werd hen eten gebracht. Een halve liter dunne bietensoep, die gemaakt werd van vogelvoer, rogge, haver, knollen en rapen, was het enige wat deze mensen voorgeschoteld kregen. Doordat dit zootje zo sterk gezouten was, kregen de gevangenen erg veel dorst, maar drinken was verboden. Het water dat ze kregen, was bovendien zeer sterk vervuild en kon tyfus veroorzaken. Sommigen konden het toch niet laten om wat van het water te drinken. Het gevolg was dat mensen buikloop kregen. ’s Morgens werd er bijna dagelijks een kan, gevuld met een soort vervangkoffie en thee gebracht. Velen wilden de thee niet drinken, aangezien de blauwgroene kleur in hun ogen weinig goeds voorspelde en onbetrouwbaar leek. Rosa Keck merkte op dat diegene die wel van de thee hadden gedronken, over hun hele lichaam blaren kregen. Ze werden meteen naar de ziekenbarakken gebracht, waar ze allemaal stierven.⁴²³

⁴¹⁹ M. SPITTA, *Op.Cit.*, pp.20-21.

⁴²⁰ M. SPITTA, *Op.Cit.*, p.24.

⁴²¹ Of Cachni Boto.

⁴²² M. SPITTA, *Op.Cit.*, pp.20-21.

⁴²³ M. SPITTA, *Op.Cit.*, p.21.

Het leven in Auschwitz begon elke dag om vier uur 's morgens, wanneer de gevangenen voor het appel moesten opstaan. Dat appel kon maar liefst acht tot negen uur duren. Door de kou en het lange rechtstaan vielen vele mensen op de grond. Ze werden naar de ziekenboeg gebracht, waarna de dood spoedig volgde. De SS stond voor de bewaking in. Het werk in het uitroeiingskamp was zwaar labeur. Er werden wegen in het kamp en grasmatten voor de barakken aangebracht. De vrouwelijke gevangenen moesten de grasmatten in de omliggende weiden gaan afschrapen en naar het kamp brengen.⁴²⁴

Rosa Keck stelde dat in de periode van april tot augustus 1944, net voor ze naar Ravensbrück zou worden getransporteerd, er dagelijks Joodse gevangenen in Auschwitz werden binnengebracht. Zij zouden rechtstreeks naar de gaskamers of zelfs levend naar de ovens worden gebracht. Tijdens deze gruwelijkheden werden de andere gevangenen gedwongen om in de barakken te blijven. Dit noemde men de 'Strassensperre'. Gevangenen die het waagden om toch buiten de barakken te komen en in de kampen rond te lopen, werden bij betrapting zonder medelijden neergeschoten. Rosa Keck getuigde dat aan de ingang van een van de gaskamers, die als een tunnel de grond in ging, verschillende gevangenen zich probeerden te redden door te weigeren de tunnel in te gaan. Met slagen van bajonetten en geweerkolven werden ze door de SS-bewakers in de ingang gedreven. Het volgende citaat van Rosa Keck is treffend, enerzijds voor het lot en het leed van de vermoorde Joden en zigeuners, maar anderzijds ook voor de getuigen van deze gebeurtenissen, bij wie het geschreeuw van de mensen, die doodsangsten uitstonden, voor eeuwig in het geheugen gegrift blijft. *'In der letzten Zeit, als es zu viele Menschen für die Öfen gab, das war im August 1944, wurden große, runde Stapel aus Holz errichtet, und Benzin und Teer darauf gegossen und das alles in Brand gesetzt. Lebend wurden die Gefangenen dann zu Hunderten in diese brennenden Stapel gejagt. Es war schrecklich, die Schreie und das Jammern dieser Unglücklichen zu horen. Wir, die andere Gefangenen, durften offiziell nicht aus den Baracken. Wir konnten die ganze Nacht nicht schlafen von dem Geschrei und Gejammer der Unglücklichen, die draußen bei lebendigem Leib verbrant wurden.'*⁴²⁵

⁴²⁴ M. SPITTA, *Op.Cit.*, pp.21-22.

⁴²⁵ M. SPITTA, *Op.Cit.*, p.22.

8.1.6.3 Ravensbrück

Ongeveer op het einde van augustus 1944 werd Rosa Keck naar Ravensbrück getransporteerd. De omstandigheden waren er volgens Keck al even slecht als in Auschwitz met het enige verschil dat alle gevangenen en bewakers vrouwen waren. Ze waren al minstens even brutaal als hun mannelijke collega's in Auschwitz. Ook hier werd een appel gehouden dat om half drie 's morgens aanving en om acht uur 's morgens eindigde. Ook hier vielen, net zoals in Auschwitz, doden. Mensen vroren dood van de kou. Dagelijks werden dan ook vier à vijf doden per blok weggebracht, getuigde Keck. De gevangenen werden opgesplitst om hun werk te verrichten. Men moest ofwel in de fabrieken werken, ofwel grond- en onderhoudswerken verrichten.⁴²⁶ Iedereen die nog een beetje arbeidsbekwaam was, moest in de fabrieken gaan werken, die te voet ongeveer twintig minuten van het kamp waren gelegen.⁴²⁷ Deed men het werk niet goed, dan werden de honden op de gevangenen losgelaten of werden ze met lederen riemen geslagen. Volgens Rosa Keck werden in Ravensbrück geen mensen levend verbrand. Er was wel een oven en er zou later nog één bijgebouwd worden om de lijken te verbranden. *'Ich habe Stapel von Leichen gesehen, Frauen und Kinder durcheinander.'*⁴²⁸

8.1.6.4 Bergen-Belsen

In februari 1945 werd Rosa Keck naar Bergen-Belsen overgebracht. Ze getuigde dat het kamp Belsen niet erg veel verschillend van de andere uitroeiingskampen was. Het was in feite meer een Jodenkamp, maar de behandeling van de gevangenen door de SS-bewakers was dezelfde. Drie tot vier karren met doden werden dagelijks naar de oven of naar een massagraf weggebracht. Het grootste aantal doden bestond, volgens Keck, uit mannen, die de foltering van de nazi's niet overleefd hadden.⁴²⁹

Eind april 1945 werd Rosa Keck, samen met de andere gevangenen, door de Amerikanen uit het uitroeiingskamp Bergen-Belzen bevrijd. Rosa Keck verklaarde dat ze tegen de tijd van de bevrijding volledig uitgeput was, meer dood dan levend door de slagen, die ze van de SS-bewakers en -bewaaksters had toegediend gekregen. De reden van deze mishandeling was, dat ze niet snel genoeg te werk ging bij het dragen van een soepketel. Rosa Keck verbleef van

⁴²⁶ M. SPITTA, *Op.Cit.*, p. 23.

⁴²⁷ M. RUTTEN, *Op.Cit.*, p. 244.

⁴²⁸ M. SPITTA, *Op.Cit.*, p. 23.

⁴²⁹ M. SPITTA, *Op.Cit.*, p. 23.

9 mei tot 23 juni 1945 in het ziekenhuis van Soltau. Haar armen en benen vertoonden duidelijke littekens van de stokslagen.⁴³⁰

Volgens Rosa Keck was zijzelf de eerste die uit de kampementen terugkeerde. Er zouden slechts enkele van haar familie nog in leven zijn.⁴³¹

8.1.7 Het leven na Auschwitz

Op 11 juni 1946 werd Rosa Keck voor het eerst na de oorlog opnieuw in de documenten van de Vreemdelingenpolitie vermeld. Het betrof een uittreksel uit de burgerlijke stand, waarbij Rosa Keck de geboorte van haar dochter kwam aangeven. Op 2 juni 1946 werd Selona Melanie Keck in Hasselt geboren.⁴³²

Op 28 juli 1947 neemt de Vreemdelingenpolitie dringend contact op met de autoriteiten in Hasselt. In Hasselt moest men controleren of Rosa Keck daadwerkelijk nog steeds in de *Grote Capucienenstraat 53* gehuisvest was en dus nog leefde.⁴³³

Op 31 juli 1947 meldde de politiecommissaris aan de Vreemdelingenpolitie, dat Rosa Keck er nog steeds woonde. Hij schreef eveneens dat de politie van Hasselt al op 27 juni 1945 informatie over haar zaak aan de Vreemdelingenpolitie had doorgegeven. Een nieuwe inschrijvingskaart werd haar dan ook al op 28 juni overhandigd. Sinds haar terugkomst naar Hasselt werd de verblijfsvergunning van Rosa Keck regelmatig verlengd.⁴³⁴ Dit wijst op een veranderend klimaat na de oorlog. Op basis van de voorgaande documenten kan men stellen dat er niet veel tegenwerking was van beide partijen met het verstrekken van een nieuwe vreemdelingenkaart. Rosa Keck aanvaardde de kaart en de Vreemdelingenpolitie scheen gewoon een inschrijvingsprocedure te hanteren. Toch zou de Vreemdelingenpolitie haar in het oog blijven houden.

In de loop van de volgende jaren ging de juridische dienst van de Vreemdelingenpolitie dan ook nog steeds gedreven verder in zijn zoektocht naar de ware nationaliteit van Rosa Keck. De verschillende documenten waarop een beroep werd gedaan, vertoonden tegenstrijdigheden. Men kon nog steeds niet uitmaken of Rosa Keck nu de Hongaarse of de Duitse nationaliteit bezat. Bijgevolg ging de juridische dienst uiteindelijk besluiten dat haar

⁴³⁰ M. SPITTA, *Op.Cit.*, pp. 23-24.

⁴³¹ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 313.511, f. 36,41

⁴³² ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 313.511, f. 44.

⁴³³ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 313.511, f. 43.

⁴³⁴ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 313.511, f. 41.

nationaliteit niet te determineren was. Haar dochter, Selona Melanie Keck daarentegen, werd in België geboren, waardoor zij de Belgische nationaliteit kreeg.⁴³⁵

Ondanks talrijke vermeldingen in haar dossiers over ‘goed gedrag’, werd Rosa Keck nog steeds door de politionele autoriteiten sterk gestigmatiseerd. Elk opmerkelijk feit, dat aanleiding zou geven tot een verandering in haar gedragshouding, moest stante pede bij de politie gemeld worden.⁴³⁶ Ondanks het einde van de oorlog en de gemaakte fouten ten aanzien van de zigeunergemeenschap, bleef er nog altijd een groot wantrouwen aanwezig.

8.1.8 Terug naar Duitsland

In 1949 keerde Rosa Keck naar Duitsland terug en ging in Düren wonen. Op 29 april 1950 diende haar broer, Walter Keck, bij het Belgische consulaat in Düsseldorf een aanvraag in voor een reisvisum geldig voor één maand. Hij wilde samen met zijn zus Rosa Keck en haar kind naar België reizen om bij hun broer en schoonzus, Hugo Keck en Christina Weiss die in Hasselt gedomicilieerd waren, op ziektebezoek te gaan. Er werden geen bezwaren tegen het visum gezien, maar toch gingen de autoriteiten na of dit echtpaar nog steeds ziek was en of er geen andere verwanten waren, die hen konden bijstaan. Op 9 augustus 1950 werd in een brief aan het consulaat in Düren een ongunstig advies gegeven met betrekking tot het visum, aangezien de betrokken personen niet meer ziek waren. Een handgeschreven nota op de brief toonde het wantrouwen van de Belgische instanties aan. Er werd gesuggereerd dat de vroegere bedelactiviteiten zouden hernomen worden.⁴³⁷

Uit het voorgaande blijkt dat Rosa Keck na de oorlog wel nog contact heeft gehad met haar broers, Walter en Hugo Keck. Deze documenten uit het dossier van de Vreemdelingenpolitie lijken dus tegenstrijdig met elementen uit haar getuigenis, waarin ze verklaarde dat ze haar broers nooit meer heeft teruggezien. Het lijkt weinig waarschijnlijk dat het om verschillende personen met eenzelfde naam gaat, aangezien Keck uitdrukkelijk vermelding maakte van ‘haar broer’ in zowel haar getuigenis, als in de officiële documenten van de Vreemdelingenpolitie. Twee zaken zijn evenwel met zekerheid te stellen: haar broers waren duidelijk nog in leven na de oorlog en Rosa Keck had contact met hen.

⁴³⁵ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 313.511, f. 27-33.

⁴³⁶ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 313.511, f. 22-24.

⁴³⁷ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 313.511, f. 10-20.

Rosa Keck deed op 1 juni 1951 in Düsseldorf een aanvraag om een visum te bekomen. Ze vraagt de toestemming om samen met haar kind, gedurende vier weken, in België te mogen verblijven om haar zieke familieleden te bezoeken. Door het negatieve advies bij de vorige aanvraag, ging men haar verzoek opnieuw weigeren.⁴³⁸

Op 22 mei 1952 probeerde Rosa Keck opnieuw een reispas te verkrijgen. Ze hoopte gedurende vijftien dagen in België te mogen verblijven om het graf van haar vader te kunnen bezoeken. Ze zou bij haar broer Hugo in Hasselt logeren en haar kind niet meenemen. Deze aanvraag was succesvol; ze kreeg het visum.⁴³⁹ Hoogstwaarschijnlijk heeft Rosa Keck dan toch haar broer weergezien.

Het laatste document in haar dossier dateert van 6 oktober 1953, waarin Rosa Keck opnieuw een visum voor één maand aanvroeg. Ze wou haar dochter deze keer wel meenemen. Het is onduidelijk of dit visum al dan niet werd toegestaan. Aangezien men dacht dat het visum enkel een noodzakelijk kwaad was om een ‘plezierreisje’ toe te staan, is het weinig waarschijnlijk dat het visum werd verleend.⁴⁴⁰

Rosa Keck overleed op 17 november 1958 in Düren, waar ze ook begraven ligt.⁴⁴¹

⁴³⁸ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 313.511, f. 6-7.

⁴³⁹ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 313.511, f. 4-5.

⁴⁴⁰ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 313.511, f. 2-3.

⁴⁴¹ M. RUTTEN, *Op.Cit.*, p. 245.

8.2 Casus: Jeanne Modis

8.2.1 Inleiding

De historische relevantie van de ervaringen van Jeanne Modis zal in de tweede besproken casus bestudeerd worden. Ook bij deze studie ontstond een aantal methodologische problemen. Zoals al werd aangehaald bij de vorige casestudy over Rosa Keck, gaat ook Jeanne Modis zich soms achter een andere naam verschuilen. In feite neemt ze de naam van haar man, Jean Arthur Galut, over. Hoe ze aan haar nieuwe voornaam ‘Paprika’ komt, is niet duidelijk geworden. Net zoals Rosa Keck, zal Jeanne Modis eveneens de gevolgen van het Belgische beleid ten opzichte van vreemdelingen sterk gaan voelen, waardoor ook haar pseudoniem als een vorm van zelfbescherming kan gezien worden.⁴⁴²

De studie van het dossier van Jeanne Modis was niet evident, aangezien slechts één weinig beduidend document in haar dossier geklasseerd zat. Via haar echtgenoot Jean Arthur Galut werd toch getracht om een groot deel van haar levensroute te reconstrueren. De evidentie van deze studie was bijgevolg niet bepaald groot. Bij het lezen van het dossier van Jean Galut werd normaliter de naam van zijn echtgenote regelmatig aangehaald. Een grote verrassing was, toen bleek dat het dossier van Jeanne Modis zelf, helemaal niet leeg of verdwenen was, maar geklasseerd werd onder haar echtgenoot Jean Galut. Deze vaststelling gaf het onderzoek een nieuwe dimensie en versnelling.⁴⁴³

Jeanne-Marie Modis werd op 8 december 1925 in het Belgische Bressoux geboren. Ze was de dochter van Charles (°1878) en Rosa Marie (°1884) Modis. Haar ouders waren afkomstig uit Noorwegen. De nationaliteit van de betrokken Jeanne Modis zelf is onbekend. Via Duitsland is het gezin op 18 maart 1934 België binnengekomen. Van dan af verbleef het in Luik.⁴⁴⁴ Mogelijks voelde het gezin Modis de dreiging van de steeds strenger wordende wetten voor zigeuners, met het aan de macht komen van Hitler in 1933 als de laatste druppel, waardoor de beslissing werd genomen om zo snel mogelijk verder te trekken. De sterilisatiewetten werden in datzelfde jaar ingevoerd, wat een goede verklaring voor het wegvluchten biedt.⁴⁴⁵

⁴⁴² ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 340.510.

⁴⁴³ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 340.510.

⁴⁴⁴ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 340.510, f. 109-110.

⁴⁴⁵ L. CHAGOLL, *Op.Cit.*, pp. 26-27.

Op 11 juli 1934 werd Jeanne Modis door de procureur des Konings in Luik aangehouden. De reden van haar arrestatie was absentie op school. De administratie van de Vreemdelingenpolitie waarschuwde de procureur des Konings voor Jeanne Modis, want ze maakte deel uit van ‘*une tribu de romanichels norvégiens*’. Men meldde dat de onderhandelingen, wat betreft de repatriëring van deze groep nomaden, aan de gang waren. Voorlopig kende de Openbare Veiligheid aan Charles en Rosa Marie Modis een verblijfsvergunning toe, die geldig bleef tot 20 augustus 1934.⁴⁴⁶ Dit zijn de eerste vermeldingen over Jeanne Modis in het dossier van de Vreemdelingenpolitie. Vanaf haar aankomst in België werd ze, als kind al, meteen geconfronteerd met het harde beleid van de Belgische autoriteiten.

8.2.2 Verloop tot aan het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog in België

Het commissariaat van Koekelberg maakte op 17 april 1936 melding aan de administrateur van de Vreemdelingenpolitie dat een groep Romazigeuners was gesignaleerd. Deze groep nomaden was op 14 april aangekomen en had zich met de woonwagens in de gemeente gevestigd. Het ging om de families Karoli en Modis. De gemeentelijke autoriteiten hadden hen de toestemming gegeven om zich tijdelijk in Koekelberg te vestigen. Deze families zouden betrokken geweest zijn bij een dodelijk ongeval in Zellik. Door deze uitzonderlijke omstandigheden werd soepeler gereageerd op hun komst en op hun vraag om tijdelijk in Koekelberg te verblijven.⁴⁴⁷

Waar de familie Modis voorheen verbleef, is onduidelijk. 1935 was het jaar van de wetten van Neurenberg, die het fundament voor de uitroeiing van Joden en zigeuners vormden. Het lijkt me onwaarschijnlijk dat ze terug naar Duitsland zouden zijn getrokken, maar uiteraard is het mogelijk.⁴⁴⁸

In de loop van de maand mei ging de Vreemdelingenpolitie onderzoek verrichten naar de identificatiegegevens van Jeanne Modis. Ze vroegen haar geboorteakte in Bressoux (Luik) op om te controleren of ze effectief bestond. Op 12 mei ontvingen de diensten dan ook het

⁴⁴⁶ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 340.510, f. 108-110.

⁴⁴⁷ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 340.510, f. 107

⁴⁴⁸ I. HANCOCK, ‘Genocide of the Roma in the Holocaust’, in: I.W. CHARNY (ed.), *Encyclopedia of Genocide*, < <http://reocities.com/Paris/5121/genocide.htm> >, geraadpleegd op 01.05.2010.

document, waar zwart op wit te lezen stond dat Jeanne Modis op 8 december 1925 in Bressoux geboren werd. Haar ouders waren toen in Sint-Pieters-Leeuw gedomicilieerd.⁴⁴⁹

De volgende melding aan de Vreemdelingenpolitie over Jeanne Modis dateert meteen van twee jaar later. De Brusselse politie stuurde de Vreemdelingenpolitie een rapport op 26 juni 1936. Het rapport gaat over een aantal kinderen, onder wie Jeanne Modis, die werden aangeklaagd. De groep kinderen werd door de politie op 7 juni 1936 rond 16 uur op de Place Royale en de Rue de Namur verrast, waar ze aan voorbijgangers om een aalmoes bedelden. Hun ouders kwamen hen diezelfde dag nog in het politiecommissariaat ophalen.⁴⁵⁰

Verder gaat nog één document van net voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog over Jeanne Modis. Het is gedateerd op 7 mei 1940 en werd opgesteld in de gevangenis van Antwerpen. Opmerkelijk aan dit formulier is de vermelding van een Noorse nationaliteit, ondanks het feit dat Jeanne Modis geen papieren op zak heeft. Op de meeste andere documenten schrijft men dat haar nationaliteit onbekend is. Modis wordt in de gevangenis bij de categorie 'zigeunerin' ondergedeeld. Ze werd gearresteerd, omdat ze medeplichtig aan diefstal was. Jeanne werd naar een 'kinderrechter' doorverwezen, maar moest zolang in voorlopige hechtenis blijven. Het is niet zeker of deze opsluiting ook effectief door het uitbreken van de oorlog gebeurde. Alleszins zou ze op 7 augustus 1940 worden vrijgesproken.⁴⁵¹

Uit de voorgaande feiten blijkt dat Jeanne Modis slechts sporadisch in contact met de Vreemdelingenpolitie kwam. Het is evenwel zo dat Modis in 1940 nog maar veertien jaar was, waardoor ze nog geen vreemdelingenpaspoort nodig had. De wet uit 1933 bepaalde dat iedereen boven de vijftien jaar, hiervoor in aanmerking kwam. Enkel en alleen door haar jonge leeftijd hoefde ze de kaart ook nooit te verlengen, waardoor haar naam in het dossier enkel maar bij strafrechtelijke feiten voorkomt. Toch werd ze beschouwd als een zigeunerin, waardoor meteen een veel negatiever oordeel over haar wordt geveld.⁴⁵²

⁴⁴⁹ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 340.510, f. 104-106.

⁴⁵⁰ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 340.510, f. 103.

⁴⁵¹ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 340.510, f. 88, 101-102.

⁴⁵² F. CAESTECKER, *Het vreemdelingenbeleid in de tussenoorlogse periode 1922-1937*, p. 194.

8.2.3 De oorlogsjaren tot aan de deportatie door de Duitsers

Vanaf de jaren 1940 kwamen Jean Arthur Galut en Jeanne Modis vaker met elkaar in contact; regelmatig kruisten hun levensroutes elkaar. De Rijkswacht van Sint-Pieters-Leeuw meldde op 14 januari 1942 aan de Vreemdelingenpolitie, dat er in de gemeente twee zwervers gesignaleerd werden. Jeanne Modis en Jean Arthur Galut vertoefden in elkaars gezelschap. Beide waren ouder dan vijftien jaar, maar bezaten geen zigeunerkaarten. De Vreemdelingenpolitie reageerde hierop door hen te verzoeken zich aan te melden in een van de gevangenissen van België. Daar zouden ze worden gefotografeerd en gedactyloscopeerd. Jeanne Modis kreeg een zigeunerkaart geldig van 5 april 1942 tot 5 juli 1942.⁴⁵³

De politie van Flobecq richtte op 6 juli 1942 een brief aan de Vreemdelingenpolitie in Brussel met de vraag om een aantal nieuwe zigeunerkaarten te maken. Dit was nodig voor onder andere Jeanne Modis, want ze was haar kaart in de maand juni, toen ze in Frankrijk verbleef, verloren. Op 8 juli gaf de Vreemdelingenpolitie de nieuwe zigeunerkaarten af. Voor Jeanne Modis werd hieraan wel een waarschuwing gekoppeld. Indien ze nog eens haar kaart zou verliezen (of vervalsen), zou men zich genoodzaakt voelen om tot een internering over te gaan. Dit was uiteraard een toepassing van de wet van 28 september 1939.⁴⁵⁴ Eveneens werd haar kind Carmen op haar zigeunerkaart ingeschreven. Opmerkelijk is dat Jeanne Modis op dit moment zelf amper 17 jaar is. Carmen Modis werd op 2 april 1942 in Leuven geboren. Jeanne Modis woonde samen met haar dochter voorlopig in een woonwagen aan de Mechelse Vest in Leuven.⁴⁵⁵

Op 5 oktober werd haar zigeunerkaart in Liedekerke verlengd. Telkens wanneer de zigeunerkaart moest vernieuwd worden _ dit is na drie maanden _, vinden we haar op een andere plaats terug. Dit is achtereenvolgens in Landen, Ganshoren en Ceraux-Mousty.⁴⁵⁶ Vervolgens moet ze in de maand juli 1943 naar Nijvel zijn getrokken. De politie van Nijvel stelde een proces-verbaal op, waarbij ze melding maakte van een groep vrouwelijke nomaden die in Waterloo werd gesignaleerd. De vrouwen hadden zich er gevestigd en maakten vuur met hout dat afkomstig was van een domein van een zekere meneer Tuck. Ze stelden het geduld van de politie op de proef, door pas na een zeer lange tijd hun zigeunerkaarten boven

⁴⁵³ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 340.510, f. 93-99.

⁴⁵⁴ R. VAN DOORSLAER (red.), E. DEBRUYNE, F. SEBERECHTS, N. WOUTERS, *Op.Cit.*, pp. 123-124.

⁴⁵⁵ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 340.510, f. 87-91.

⁴⁵⁶ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 340.510, f. 111-112.

te halen. Hierdoor konden ze worden geïdentificeerd. Jeanne en haar nicht Sophie Modis verklaarden dat hun kinderen het hout hadden gehaald en dat ze dachten dat het afkomstig was uit een ander dorp. Het is wel opmerkelijk dat Carmen Modis, dochter van Jeanne, toen slechts achttien maanden oud was en dus niet in staat wordt geacht hout te sprokkelen. Natuurlijk is het mogelijk dat andere kinderen bij deze zaak betrokken waren. De politie beschouwde het als een ramp dat deze zigeuners de gemeente waren binnengedrongen. *“Leurs chevaux sont presque toujours en liberté et la nuit ils les mettent dans la pâtures avoisinantes. C’est une véritable calamité...”*. De aanklacht van het proces-verbaal hield de vernietiging van een omheining in, die was opgesteld om diefstal te voorkomen. Op 16 augustus 1943 bevonden ze zich nog steeds in Waterloo.⁴⁵⁷

Deze zaak is opmerkelijk, aangezien er kan worden verwacht dat het strenge beleid tegen dit soort feiten harder zou optreden. Desalniettemin werd ook vastgesteld door Seberechts dat de interventies op het lokale niveau van de Rijkswacht door de bezetting verminderden.⁴⁵⁸ Daarbovenop is het feit dat vooraleer men tot een oordeel kon komen, de zigeuners door de Duitsers zouden worden weggebracht.

Op 5 oktober 1943 volgde nog een vernieuwing in Pernoy⁴⁵⁹; dit is de laatste vernieuwing van de zigeunerkaart van Jeanne Modis, voor ze door de Duitse bezetter zou worden aangehouden. In september 1944 meldde de procureur van Nijvel aan de Vreemdelingenpolitie dat de aanklacht van 15 juli 1943 zonder gevolg werd geklasseerd, omdat de betrokken personen, Jeanne en Sophie Modis, waren weggebracht.⁴⁶⁰

⁴⁵⁷ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 340.510, f. 81-83.

⁴⁵⁸ F. SEBERECHTS, *Op.Cit.*, pp. 116-117.

⁴⁵⁹ De stad ‘Pernoy’ werd niet terug gevonden. Epernay bestaat wel, en situeert zich in de champagnestreek in Frankrijk.

⁴⁶⁰ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 340.510, f. 79-80.

8.2.4 Transport Z: Mechelen – Auschwitz

8.2.4.1 Methodologische problemen

De bronnen rond de uiterst gevoelige materie die, zoals de titel aangeeft, over het eigenlijke transport naar en het verblijf in Auschwitz zal gaan, bevatten heel wat tegenstrijdigheden. Bij het samenleggen van het dossier van de Vreemdelingenpolitie, het interview van Douvette⁴⁶¹ en het interview van José Gotovitch⁴⁶² worden heel wat delen van het levensverhaal van Jeanne Modis (en haar echtgenoot Jean Galut) duidelijker, maar tegelijkertijd komt ook een aantal tegenstrijdigheden aan het licht. De voornoemde bronnen werden met kritische blik bestudeerd en er werd getracht om de best mogelijke versie van de feiten te extrapoleren. Zo kon worden vastgesteld dat Jeanne Modis zelf in haar relaas van de feiten relatief consequent was. Men moet rekening houden met het feit dat de interviews toch ongeveer 35 jaar na de feiten zijn afgenomen en dat bepaalde zaken, zoals bij voorbeeld precieze data, vergeten en/of niet meer te controleren zijn. In het verhaal van Jean Galut zitten na vergelijking van de interviews meer hiaten. Het interview bij Gotovitch sluit het best aan bij de documenten van de Vreemdelingenpolitie, waardoor de betrouwbaarheidsgraad stijgt. Bij de hierna volgende uitwerking zal dus voortdurend met een kritisch oog gewezen worden op mogelijke tegenstrijdigheden, fouten of onduidelijkheden.

8.2.4.2 Van de arrestatie tot in Mechelen

Jeanne Modis bevond zich bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog in 1940 in België. Dit wordt zowel in het dossier van de Vreemdelingenpolitie, als in het interview afgenomen door Gotovitch bevestigd. Jean Galut verklaarde dat ze sinds het uitbreken van de oorlog vluchtelingen waren en in Frankrijk met hun caravans rondtrokken. Precies omwille van het uitbreken van de oorlog vluchtten ze naar Frankrijk en trokken er zonder problemen rond. Ze reisden in een grote groep met hun familie. Niet alle familieleden waren samen. Er waren vele familieleden, die in België vertoefden. Galut legde uit dat het gewoon onmogelijk was om samen te blijven, aangezien de groep te groot was. Er waren groepen in België, maar ook in Bretagne, Normandië enz. Ze verklaarden dat ze niet werden lastig gevallen door de Franse

⁴⁶¹ DOUVETTE, *Interview de monsieur Yayal Galut en madame Paprika Galut*, 19.03.1975

⁴⁶² J. GOTOVITCH, *Entretien entre M. Jean Galut, Mme. Paprika Galut-Modis et José Gotovitch*, Parijs, 2.04.1976.

politie en dat ze vrij in het land konden rondreizen. In 1943 werd Jeanne Modis in het Franse Hénin-Liétard, een gemeente in het departement Pas-de-Calais, samen met een groot deel van haar familie gearresteerd en onder jurisdictie van de Duitsers geplaatst.⁴⁶³

Deze versie is gebaseerd op de informatie uit het interview van José Gotovitch met de betrokken personen. In het interview van Douvette daarentegen liet Jean Galut uitschijnen, dat hij op hetzelfde moment als zijn echtgenote door de Duitsers gearresteerd werd. Uit latere gegevens is het vrij zeker dat dit niet het geval was. Jean Galut slaagde erin om aan die arrestatie te ontsnappen, door weg te lopen en zich te verbergen. Hij was wel effectief aanwezig op de plaats van de arrestatie in Pas-de-Calais, maar kon ontkomen (cfr. infra).⁴⁶⁴ Ondanks het feit dat de grenzen officieel gesloten waren en er een verbod was om tussen België en het bezette gebied in Noord-Frankrijk te reizen, betekende dit niet dat de zigeuners niet clandestien de grenzen konden oversteken.⁴⁶⁵

De verklaring van Jean Galut dat ze sinds het uitbreken van de oorlog naar Frankrijk zijn gevlucht en daar rondtrokken, komt niet overeen met de gegevens uit het dossier van de Vreemdelingenpolitie. Jeanne Modis werd samen met haar nicht Sophie op 16 augustus 1943 in Waterloo gesignaleerd. Er werd geen melding gemaakt van haar man Galut, die eventueel wel al in Frankrijk zou kunnen zijn. Op 5 oktober 1943 werd de zigeunerkaart van Jeanne Modis in Pernoy (of Epernay) in Frankrijk vernieuwd. Tussen augustus en oktober 1943 zou Modis dus naar Frankrijk zijn getrokken.⁴⁶⁶

De Duitsers hadden zich meester gemaakt van al hun bezittingen, waaronder hun paarden, woonwagens, enz. Volgens Jean Galut werden de caravans in het 'slachthuis' geplaatst. Jean Galut beschuldigde de toenmalige directeur van de Vreemdelingenpolitie ervan, dat hij de zigeuners aan de Duitsers heeft overgedragen. Na de arrestatie werden ze gedurende een korte periode in een kamp gedropt, waarna Jeanne Modis en haar familie naar de Kazerne Dossin in Mechelen werden gebracht (cfr. supra.). Op dat moment had Jean Galut er geen idee van of er nog waren kunnen ontkomen. Uiteindelijk zou hij wel worden gearresteerd. De andere zigeuners waren toen al in Mechelen ondergebracht. Hierdoor besloot men hem in het interneringscentrum in Rekem te plaatsen. Toch zei Galut, niet te beseffen waarom hij op de

⁴⁶³ J. GOTOVITCH, *Entretien entre M. Jean Galut, Mme. Paprika Galut-Modis et José Gotovitch*, Parijs, 2.04.1976.

⁴⁶⁴ J. GOTOVITCH, *Entretien entre M. Jean Galut, Mme. Paprika Galut-Modis et José Gotovitch*, Parijs, 2.04.1976.

⁴⁶⁵ F. SEBERECHTS, *Op.Cit.*, pp. 121-122.

⁴⁶⁶ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 340.510, f. 79-83.

vlucht sloeg. *'Tout le monde avait peur des Allemands'*.⁴⁶⁷ Dit is opnieuw een toepassing van de wet van 28 september 1939, waarbij zigeuners als een gevaar of bedreiging voor de veiligheid of de openbare orde werden gezien en bijgevolg geïnterneerd werden.⁴⁶⁸ Daarenboven werd net voor de oorlog besloten om alle zigeuners te interneren, aldus Seberechts.⁴⁶⁹

Jeanne Modis werd dus zeer snel, samen met talloze andere zigeuners, naar Mechelen overgebracht. Alle zigeuners werden samen in het kamp ondergebracht. In Mechelen waren eveneens verzetstrijders en Joden, maar bij hun arrestatie waren enkel zigeuners betrokken. Jean Galut omschreef Mechelen als een *'camp de triage'*, waarbij van tijd tot tijd een selectie werd gemaakt van wie weg moest en wie nog even mocht blijven.⁴⁷⁰ Feit is dat Jean Galut evenwel nooit in Mechelen is geweest. Op regelmatige basis vetrok een konvooi in 'beestenwagens' richting een onbekende bestemming.⁴⁷¹

Uit de getuigenis blijkt dus dat de gevangenen in Mechelen niets of zeer weinig over hun lot of over Auschwitz afwisten. In feite is dit logisch aangezien het koppel Galut-Modis heeft verklaard niets van de situatie in Duitsland af te weten. De gevangenen hadden geen interesse voor de politieke situatie in Europa anno 1940 en later. Men kende de geruchten over de oorlog, zo getuigde Galut, maar aangezien ze de Eerste Wereldoorlog niet hadden meegemaakt, wisten ze niet goed wat dit precies betekende en wat ze zich daarbij moesten voorstellen. Bovendien vereiste het beroep van paardenhandelaar een constante verplaatsing van dorp naar dorp. Ook de reden voor hun arrestatie was hen op dat moment niet duidelijk. Ze negeerden de reden als het ware. Van zodra de Duitsers bij het zigeunerkamp aankwamen, werden de nomaden in de vrachtwagens geduwd. De Duitsers schrokken er niet voor terug om hierbij hun bajonetten te gebruiken. Bij hun aankomst in Mechelen dachten de zigeuners nog steeds dat het om een vergissing ging en dat ze elk ogenblik weer konden worden vrijgelaten. Volgens Galut telde de Belgische zigeunerstam zowat vijfhonderd personen.⁴⁷²

⁴⁶⁷ J. GOTOVITCH, *Entretien entre M. Jean Galut, Mme. Paprika Galut-Modis et José Gotovitch*, Parijs, 2.04.1976.

⁴⁶⁸ L. SAERENS, *Op.Cit.*, pp. 219-222.

⁴⁶⁹ F. SEBERECHTS, *Op.Cit.*, pp. 106-107.

⁴⁷⁰ J. GOTOVITCH, *Entretien entre M. Jean Galut, Mme. Paprika Galut-Modis et José Gotovitch*, Parijs, 2.04.1976.

⁴⁷¹ DOUVETTE, *Interview de monsieur Yayal Galut en madame Paprika Galut*, 19.03.1975.

⁴⁷² DOUVETTE, *Interview de monsieur Yayal Galut en madame Paprika Galut*, 19.03.1975.

Jeanne Modis bevestigde de vreselijke situatie, waarin de zigeuners zich in Mechelen bevonden. Ze werden vreselijk behandeld, kregen bijzonder weinig te eten en waren vuil. Alle zigeuners werden samen in een aantal grote kamers geplaatst, waar kleine bedden stonden, waarop iedereen moest slapen. Ze werden geslagen door Duitsers in burgerkledij. Er was dan ook weinig contact tussen de gevangenen en de Duitse vijand. Die sloot de zigeuners op, vertrok en liet hen zonder een woord uitleg achter. Wanneer de Duitse bewakers wel kwamen, werden de gevangen zigeuners verplicht rechtop te staan en mochten ze zich niet bewegen. Modis herinnerde zich dat er kleine kinderen bij waren, die soms nog in het bed urineerden. Ook bij haar dochtertje Carmen was dit voorgevallen. Als straf eisten de Duitsers dat Modis zich op een tafel zou leggen, waarop ze zweepslagen ter hoogte van de nieren toebedeeld kreeg. Ook de dagelijkse wandelingen op het binnenplein van de kazerne waren in feite een vernedering. Er was geen enkel contact met de Joden of met de buitenwereld. Jeanne Modis stelde daarop dat praktisch haar hele familie in Mechelen opgesloten zat, waardoor ook niemand een pakketje met bijvoorbeeld wat voedsel kon brengen. De zigeuners werden totaal geïsoleerd.⁴⁷³ Deze getuigenis stemt overeen met de wetenschappelijke literatuur. Voorlopig kan gesteld worden dat de arrestaties door de Duitsers werden uitgevoerd en dat geen Belgische autoriteiten bij deze handelingen betrokken waren. Ook de bewaking van de kazerne in Mechelen was volledig in Duitse handen.

8.2.4.3 Jean Galut

Jean Galut wist aanvankelijk niet waar zijn echtgenote naar toe gebracht was. Daarom zou Galut na zijn ‘ontsnapping’ naar Brussel trekken, waar hijzelf en zijn echtgenote gewoonlijk contact met elkaar hielden. Galut beweerde dat zijn familie in het Brusselse goed bekend was. In Café Jean in Molenbeek wist men Galut te vertellen dat men geen nieuws over de weggebrachte zigeuners had. ‘*Les Allemands les ont amenés dans une direction inconnu.*’ Vanaf dan was alle contact voor lange tijd verbroken. Jean Galut wist niet waar zijn echtgenote, Jeanne Modis, of andere leden van zijn familie naar toe waren gebracht.⁴⁷⁴ Ondertussen besloot het ministerie van Justitie op 8 september 1943 dat Jean Galut, voorlopig moest worden opgesloten in de gevangenis van Nijvel, om vandaaruit naar het interneringscentrum in Rekem te worden overgebracht. Dit besluit werd genomen naar

⁴⁷³ J. GOTOVITCH, *Entretien entre M. Jean Galut, Mme. Paprika Galut-Modis et José Gotovitch*, Parijs, 2.04.1976.

⁴⁷⁴ J. GOTOVITCH, *Entretien entre M. Jean Galut, Mme. Paprika Galut-Modis et José Gotovitch*, Parijs, 2.04.1976.

aanleiding van artikel 5 van de wet van 10 mei 1940 betreffende ‘de overdracht van bevoegdheid in oorlogstijd’. ‘Gezien het dringend karakter der zaak en de onmogelijkheid zich te wenden tot de hogere overheden. Aangezien de hierna vermelden vreemdeling een gevaar daarstelt voor de veiligheid van het Land, uit hoofde zijn rechterlijk verleden of zijn moraliteit.’⁴⁷⁵ Zoals reeds gesteld was de wet van 28 september 1939 ook nog steeds van kracht in oorlogstijd, waardoor deze maatregel ook een toepassing is van deze wet.⁴⁷⁶ De aanleiding voor de internering was een veroordeling van drie maanden gevangenisstraf wegens het stelen van een fiets op 24 augustus 1943. Bovendien had Galut in Frankrijk ook al een gevangenisstraf gekregen wegens smokkel. Er werd op 1 september 1943 een signalement van Jean Galut verspreid. Waar Jean Galut zich op dat moment bevond, was een raadsel. De politie van Perwez in Waals-Brabant meldde op 8 oktober 1943 dat de nomaden Jean Galut en Jeanne Modis een hernieuwing van hun zigeunerkaarten bij de Vreemdelingenpolitie aanvroegen. Dit schiep heel wat onduidelijkheid, want de Vreemdelingenpolitie beweerde dat Galut als sinds augustus 1943 in de gevangenis van Nijvel was opgesloten. Het is dus niet duidelijk waar Galut zich op dat moment bevond. Wat wel met zekerheid kan gesteld worden, is dat hij op 17 november 1943 in de gevangenis van Nijvel opgesloten zat. Als Jean Galut de waarheid vertelde over zijn ontsnapping aan de arrestatie van de nazi’s, dan moet dit feit zich voor 17 november hebben voorgedaan. Indien hij sinds augustus 1943 in de gevangenis van Nijvel werd opgesloten, dan lijkt het weinig waarschijnlijk dat hij bij de arrestatie aanwezig was.⁴⁷⁷

Uit het dossier van de Vreemdelingenpolitie blijkt dat Jeanne Modis op 16 augustus nog in Waterloo werd gesignaleerd. Op 5 oktober werd haar zigeunerkaart in Pernoy⁴⁷⁸ hernieuwd. De meest logische conclusie die hieruit kan worden afgeleid is dat de datum van arrestatie tussen 5 oktober en 17 november 1943 moet gezocht worden. Waar op dat moment Jean Galut zich bevond, blijft onduidelijk.⁴⁷⁹ Het is natuurlijk ook mogelijk dat wat betreft de zigeunerkaarten onwetmatigheden zijn gebeurd. Kaarten onderling verwisselen kan een mogelijke (eenvoudige) verklaring bieden voor de voornoemde onduidelijkheden. Voor deze hypothese zijn er echter geen bewijzen.

⁴⁷⁵ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 340.510, f. 157-160.

⁴⁷⁶ L. SAERENS, *Op.Cit.*, pp. 219-222.

⁴⁷⁷ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 340.510, f. 156-174.

⁴⁷⁸ De stad ‘Pernoy’ werd niet terug gevonden. Epernay bestaat wel, en situeert zich in de champagnestreek in Frankrijk.

⁴⁷⁹ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 340.510, f. 79-80.

Op 8 december 1943 werd Jean Galut van de gevangenis naar het interneringscentrum in Rekem overgebracht. Na een aantal schriftelijke verzoeken⁴⁸⁰ aan de Vreemdelingenpolitie om zijn vrijheid te bewerkstelligen en een eerdere poging om te ontsnappen, neemt hij op 31 maart 1944 het heft in eigen handen en ontsnapt uit het interneringscentrum.⁴⁸¹

Jean Galut ontving in Rekem een brief van een Belgische vriend, die hij omschreef als ‘een zigeuner met een sedentair bestaan’. Hij schreef dat hij Galut zou komen bezoeken en uitleggen wat er was gebeurd. Op die manier wist Galut dat zijn familie en echtgenote Jeanne Modis, naar Mechelen waren gebracht. Daarop schreef Galut een brief of hij zijn familie in de kazerne in Mechelen mocht vervoegen. De directeur van het interneringscentrum controleerde echter alle brieven, zowel de binnenkomende als de uitgaande post. De directeur, die lid was van het Verzet, kon de brief van Galut onderscheppen, waardoor die nooit zijn bestemming zou bereiken. Dit betekende meteen ook zijn redding, aangezien hij anders waarschijnlijk ook in Auschwitz zou beland zijn. Diezelfde vriend, die Galut over zijn familie informeerde, heeft hem ook een pakje met twee ijzerzagen bezorgd. Hiermee kon hij ontsnappen door de tralies op de derde etage door te zagen. De klus nam zes volle dagen in beslag, waarna hij samen met vijf anderen op de zevende dag kon ontsnappen.⁴⁸² Uit het dossier van de Vreemdelingenpolitie blijkt dat Jean Galut op een speciale afdeling voor minderjarige geïnterneerde vreemdelingen zat. Ze waren afgezonderd van de volwassenen, waardoor de mogelijkheid om hun vrijheid te bekomen misschien gemakkelijker was. Galut had er bovendien al een mislukte ontsnappingspoging op zitten.⁴⁸³

Op 31 maart 1944 slaagde Jean Galut er dus in om samen met vijf anderen, onder wie twee Joden, uit het interneringscentrum van Rekem te ontsnappen.⁴⁸⁴ Ze vertrokken en doorkruisten de velden. Nadat Galut zijn halfzus in Luik had teruggevonden, splitste de groep zich op. Een van de ontsnapt heette Peterbost en hij bleef bij Galut. De anderen gingen hun eigen weg. Galut vreesde dat hij elk moment zou worden ontdekt en gefusilleerd. Hij kruiste op zijn pad enkele vrienden van zijn moeder, die hem de identiteitskaart van hun zoon gaven.

⁴⁸⁰ Bijlage 13.

⁴⁸¹ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 340.510, f.137-154.

⁴⁸² J. GOTOVITCH, *Entretien entre M. Jean Galut, Mme. Paprika Galut-Modis et José Gotovitch*, Parijs, 2.04.1976.

⁴⁸³ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 340.510, f. 151.

⁴⁸⁴ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 340.510, f. 137.

Deze mensen waren zigeuners, maar leefden sedentair en waren op de hoogte van wat er met Galuts ouders gebeurd was. Daarna ging hij met hen mee naar Lille.⁴⁸⁵

8.2.5 Auschwitz

8.2.5.1 Transport Z

Jeanne Modis herinnerde zich niet meer precies op welke datum ze effectief naar Auschwitz gedeporteerd werd. Ze wist dat het in elk geval nog in datzelfde jaar 1943 was. Die datum werd ook in het dossier opgenomen.⁴⁸⁶ Het befaamde Transport Z vertrok op 15 januari 1944 richting Auschwitz. Volgens de deportatielijsten zou ook zij op dit transport gezeten hebben.⁴⁸⁷ Ze droeg het nummer 19.⁴⁸⁸ Uit het dossier, opgemaakt door de Dienst voor Oorlogsslachtoffers werd Jeanne Modis op 17 januari 1944 in het uitroeiingskamp Auschwitz geïnterneerd.⁴⁸⁹ Tot hun aankomst in Auschwitz wisten de gedeporteerden niets over dit uitroeiingskamp. De enige geruchten, die in Mechelen de ronde deden, vertelden dat ze naar Duitsland zouden worden gebracht, maar voor de rest bleven ze in het ongewisse. Wanneer Modis bij de aanvang van het transport naar de wagons werd gebracht, bleef niemand achter. De 'Feldgendarmen' begeleidden de zigeuners naar de trein met hun bajonetten. De trein stond net voor de centrale koer. In elke wagon werden zowat vijftig mensen gezet. Jeanne Modis werd tijdens het transport niet van haar familie gescheiden. Ze zat samen in een wagon met haar schoonmoeder, schoonbroers en schoonzussen, haar vader, haar dochtertje en haar broers en zussen. Ze heeft er geen idee van hoe lang deze reis zou hebben geduurd. '*Peut-être une semaine, peut-être cinq jours.*'⁴⁹⁰ In feite duurde dit traject 'slechts' drie dagen, stelt onder andere Maxime Steinberg.⁴⁹¹ Over de reis naar Auschwitz en de situatie in de wagon waarin ze zich bevond, schetste Jeanne Modis een vreselijk beeld. Of er tijdens de deportatie effectief mensen gestorven zijn, kon ze zich niet meer goed herinneren, maar ze dacht in haar

⁴⁸⁵ J. GOTOVITCH, *Entretien entre M. Jean Galut, Mme. Paprika Galut-Modis et José Gotovitch*, Parijs, 2.04.1976.

⁴⁸⁶ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 340.510.

⁴⁸⁷ M. STEINBERG, *Op.Cit.*.

⁴⁸⁸ FOD SOCIALE ZEKERHEID-DIENST VOOR OORLOGSSLACHTOFFERS, Dossier Jeanne Modis, DOS/DDO d123635.

⁴⁸⁹ FOD SOCIALE ZEKERHEID-DIENST VOOR OORLOGSSLACHTOFFERS, Dossier Jeanne Modis, DOS/DDO d123635.

⁴⁹⁰ J. GOTOVITCH, *Entretien entre M. Jean Galut, Mme. Paprika Galut-Modis et José Gotovitch*, Parijs, 2.04.1976.

⁴⁹¹ M. STEINBERG, *Op.Cit.*.

wagon geen doden te hebben gezien. Uiteindelijk waren ze er bij hun aankomst in Auschwitz allemaal heel erg aan toe door honger, dorst en uitputting.⁴⁹²

Zoals uit het voorgaande blijkt, was Jean Galut erin geslaagd om aan de deportatie te ontsnappen. Jean Galut liet nochtans, in het interview afgenomen door Douvette, doorschijnen dat hij wel op het transport naar Auschwitz zat. Dit wordt echter tegengesproken in het interview afgenomen door Gotovitch, alsook door zijn dossier bij de Vreemdelingenpolitie. Ook in het werk over het lot van de Europese zigeuners door Kenrick en Puxon wordt naar Paprika en Jean Galut als succesvolle ontsnappers uit het kamp van Auschwitz-Birkenau verwezen. De dossiers van de Vreemdelingenpolitie en het interview van Gotovitch spreken dit tegen. Met andere woorden, er zijn dus wat deze casus betreft, heel wat tegenstrijdige verklaringen.⁴⁹³

8.2.5.2 Het kamp Auschwitz-Birkenau

Eenmaal ze in Auschwitz - Birkenau aangekomen waren, werden alle zigeuners_ jong of oud _ meteen naar het kamp gestuurd, zonder een selectie te ondergaan. De Joden van dit konvooi werden onmiddellijk naar de gaskamers gebracht. Deze gegevens komen overeen met de wetenschappelijke literatuur (cfr. infra). Jeanne Modis stelde dat hun konvooi eerder laat in Auschwitz-Birkenau was toegekomen, maar de zigeuners hadden nog steeds geen idee waar ze naartoe waren gebracht en wat hun lot inhield. Deze onwetendheid is treffend in het volgende citaat: *'Il y avait les fours qui brûlaient, il y avait du feu, mais on était contents d'arriver où qu'on avait du feu. On ne savait pas qu'est-ce que c'était.'*⁴⁹⁴ De Duitsers hadden hen dus duidelijk niet gezegd waarheen ze werden gebracht. In het wagon, waar Jeanne Modis zich bevond, bevonden zich geen Joden. Wanneer ze uit de wagons kwamen, werden de zigeuners aan één kant geplaatst en de Joden aan de andere kant. Zoals reeds gezegd, werden de Joden meteen naar de gaskamers gebracht en de zigeuners naar het kamp. De Duitsers lieten hen de hele nacht buiten staan en lieten hen per vijf het kamp binnengaan.⁴⁹⁵

⁴⁹² J. GOTOVITCH, *Entretien entre M. Jean Galut, Mme. Paprika Galut-Modis et José Gotovitch*, Parijs, 2.04.1976.

⁴⁹³ D. KENRICK en G. PUXON, *The destiny of Europe's Gypsies*, p. 160.

⁴⁹⁴ J. GOTOVITCH, *Entretien entre M. Jean Galut, Mme. Paprika Galut-Modis et José Gotovitch*, Parijs, 2.04.1976.

⁴⁹⁵ J. GOTOVITCH, *Entretien entre M. Jean Galut, Mme. Paprika Galut-Modis et José Gotovitch*, Parijs, 2.04.1976.

Eens de zigeuners effectief het kamp binnenwaren, werden ze eerst meegenomen in een grote barak. Daar moesten ze zich uitkleden en de Duitsers schoren hun hoofden kaal, zowel van de mannen, als van de vrouwen en de kinderen. De Duitsers gaven hen een klein ‘kleedje’ van niets. Ze waren bijna helemaal naakt, want deze kleren verhulden niet veel. Het kaalscheren nam de hele nacht in beslag; duizenden personen moesten die vernedering ondergaan. Ze werden ook allemaal geregistreerd door middel van het tatoeëren van een nummer op de arm. Jeanne Modis werd nummer Z.-9171. Zelfs de baby’s werden gekenmerkt; zij kregen het nummer op het voetje getatoeëerd. Ook de baby’s, die in Auschwitz geboren werden, werden van een volgnummer voorzien. Alle zigeuners uit dit konvooi werden gekenmerkt, maar bij de Joden werden sommigen rechtstreeks naar de oven gebracht, zonder enige registratie. Het is precies alsof ze nooit in Auschwitz geweest zijn. Dit maakt het uiteraard moeilijk voor de nabestaanden of voor wetenschappelijke studies om te achterhalen wat er precies met wie is gebeurd. Het meest voor de hand liggende is natuurlijk dat ze gestorven zijn in de gaskamers en daarna gecremeerd werden. In feite is daarvoor geen enkel bewijs in de documenten terug te vinden, aangezien ze nooit werden geregistreerd. Toch kunnen via andere bronnen en getuigenissen verschillende sporen ontdekt worden, die het bestaan van dit rampscenario onderschrijven.⁴⁹⁶

De zigeuners werden vervolgens in quarantaine geplaatst en in verschillende ‘blokken’ ondergebracht. De families bleven in de verschillende zigeunerbarakken bij elkaar.⁴⁹⁷ Alle zigeuners, gedeporteerd uit Mechelen, bleven in het kamp samen. Eens ze in de blokken waren geplaatst, was het verboden om deze gedurende veertig dagen te verlaten. Tijdens deze periode van quarantaine waren er al verschillende personen gestorven. In de meeste gevallen hadden ze tyfus opgelopen. De oorzaak van de ziekte was de honger, de miserie en de bacterieën. ‘(...) *deux mouraient aujourd’hui, trois mouraient dans le lit. Vous savez on était dans le...machin.*’ Wanneer er mensen stierven, namen ze hen weg en brachten ze hen naar de ovens. Jeanne Modis had drie broers. Alle drie zijn ze ziek geworden en naar de ziekenboeg gebracht. Modis heeft dit met haar eigen ogen gezien. Twee dagen later waren ze alle drie overleden. Ze werden naar de ovens gebracht, waar ze gecremeerd werden. Haar dochtertje, Carmen, werd ook op een van die dagen ziek. Vierentwintig uur later herkende Modis haar eigen kind nog amper. Ze was vel over been. Jeanne Modis bracht haar dochtertje naar de

⁴⁹⁶ J. GOTOVITCH, *Entretien entre M. Jean Galut, Mme. Paprika Galut-Modis et José Gotovitch*, Parijs, 2.04.1976.

⁴⁹⁷ DOUVETTE, *Interview de monsieur Yayal Galut en madame Paprika Galut*, 19.03.1975.

ziekenboeg. De volgende dag wou Modis haar kind bezoeken om haar wat te laten drinken, maar ze was er niet meer. *'Ils m'ont dit qu'ils l'ont emmenée. Et quand ils disaient qu'ils l'ont emmenée c'est parce qu'ils l'ont emmenée dans le four pour la brûler.'*⁴⁹⁸

Diegenen die de quarantaine overleefden, moesten buiten gaan werken. Jeanne Modis moest samen met nog andere gevangenen gaten in de grond maken. De Duitsers gaven hen daarvoor een schop en houweel.⁴⁹⁹ In feite is volgens Modis vast te stellen, dat dit graafwerk eigenlijk geen 'echt' werk was. Het was eerder bedoeld als een bestraffing, een vernedering, net zoals dat ook het geval was bij het afscheren van de haren.⁵⁰⁰

Jeanne Modis overleefde de periode van quarantaine en de epidemieën, die in het kamp heersten. Ergens in de lente _ een exacte datum kende ze niet _ moesten de overgebleven zigeuners helemaal naakt voor de dokters verschijnen. De dokters keken of hun lichamen geen sporen van ziektes vertoonden en of ze niet te mager waren geworden. Van diegenen die een gezond lichaam hadden en die heel geleidelijk een beetje verdikten, schreven ze het nummer op. De zigeuners, die de selectie overleefden, werden op een nieuw konvooi gezet. De jongere zussen en schoonzus van Jeanne Modis werden niet geselecteerd en bleven in Auschwitz achter. Ze waren te mager. Modis werd meegenomen om in de fabrieken te werken.⁵⁰¹

De getuigenis van Jeanne Modis over Auschwitz sluit goed aan bij de algemene literatuur over het *Zigeunerlager* in Auschwitz.

⁴⁹⁸ J. GOTOVITCH, *Entretien entre M. Jean Galut, Mme. Paprika Galut-Modis et José Gotovitch*, Parijs, 2.04.1976.

⁴⁹⁹ J. GOTOVITCH, *Entretien entre M. Jean Galut, Mme. Paprika Galut-Modis et José Gotovitch*, Parijs, 2.04.1976.

⁵⁰⁰ DOUVETTE, *Interview de monsieur Yayal Galut en madame Paprika Galut*, 19.03.1975.

⁵⁰¹ J. GOTOVITCH, *Entretien entre M. Jean Galut, Mme. Paprika Galut-Modis et José Gotovitch*, Parijs, 2.04.1976.

8.2.5.3 Ravensbrück: heen en terug

Dit nieuwe konvooi bracht Jeanne Modis in de zomer naar Ravensbrück. Een precieze datum kon ze ook hierop niet plakken, aangezien ze niet meer wist welke dag of maand het was. *'Nous vivions comme des bêtes.'*⁵⁰² Douvette veronderstelt dat Modis enkele weken daarvoor, ongeveer in de maand juni, naar dit werkkamp getransporteerd werd. Uit het dossier van de Dienst voor Oorlogsslachtoffers blijkt dat Jeanne Modis op 27 mei 1944 naar Ravensbrück werd gebracht.⁵⁰³ In Ravensbrück moesten de zigeuners opnieuw 'putten' graven. Dat was het enige werk dat hen werd opgelegd. De overgebleven zigeuners werden onder elkaar vermengd. De te verrichten arbeid was bijzonder zwaar. In het interview van Douvette stelt Jeanne Modis dat ze grote wortels van bomen uit de grond haalden, wat een zeer lastig en moeizaam werk was.⁵⁰⁴ Ze leefden als beesten en dachten door het uitputtende werk enkel aan slapen. Er was geen solidariteit of vriendschap. Er was zelfs geen tijd om met elkaar te praten. Het was elk voor zich. Er was één kilo brood voor twaalf personen per dag voorzien. Wanneer de Duitsers oordeelden dat er niet hard genoeg gewerkt was, dan gaven ze hen niets te eten. *'Alors lorsqu'on voyait les autres manger alors que nous n'avions rien, on pleurait. On aurait pu mourir, personne ne nous en donnait un morceau. Je n'aime mieux pas en parler car chaque fois que j'en parle, j'en rêve ensuite, je fais des cauchemar et je pleure.'*⁵⁰⁵

Na Ravensbrück werd Jeanne Modis overgebracht naar Sachsenhausen-Wittenberg, waar ze in de fabriek moest werken. In deze fabriek moesten de gevangenen helpen met het maken van bommen, machines, granaten, enz. Net zoals in Ravensbrück, waren in Wittenberg alleen maar vrouwen. Deze groep vrouwen was groot en heterogeen. Het grootste segment waren de Poolse vrouwen. Modis kon zich niet herinneren, dat er Joden aanwezig waren. Het enige familielid dat Modis nog had, was haar nicht Sophie (cfr. supra). De groepen in Ravensbrück en Wittenberg moesten hard werken en hard kunnen blijven werken. Indien men zag dat ze ziek waren, werden ze onmiddellijk naar Auschwitz teruggestuurd waar hen de definitieve liquidatie wachtte. Ook Jeanne Modis moest terug naar Auschwitz. Ze getuigde dat ze geen kracht meer had om te werken en wanneer ze werd teruggezonden, dacht ze dat dit het einde van haar leven zou betekenen. In Auschwitz ging ze op zoek naar haar achtergebleven familieleden, maar ze waren allemaal vergast en weggebracht naar de ovens. De Duitsers

⁵⁰² DOUVETTE, *Interview de monsieur Yayal Galut en madame Paprika Galut*, 19.03.1975.

⁵⁰³ FOD SOCIALE ZEKERHEID-DIENST VOOR OORLOGSSLACHTOFFERS, Dossier Jeanne Modis, DOS/DDO d123635.

⁵⁰⁴ DOUVETTE, *Interview de monsieur Yayal Galut en madame Paprika Galut*, 19.03.1975.

⁵⁰⁵ DOUVETTE, *Interview de monsieur Yayal Galut en madame Paprika Galut*, 19.03.1975.

hadden hen trouwens ook verteld, dat alle achterblijvers dood waren.⁵⁰⁶ Het zigeunerkamp in Auschwitz – Birkenau werd in de nacht van 31 juli op 1 augustus 1944 naar Ravensbrück overgebracht. Het lot van de overgebleven zigeuners en Joden was beslecht. In de fatale nacht van 2 op 3 augustus werden ongeveer 20.000 mensen in vrachtwagens naar de ovens gebracht en geliquideerd. Heel wat familieleden van Jean en Jeanne Galut-Modis werden die nacht vermoord.⁵⁰⁷ Op een reünie van gedeporteerden in Parijs was er een Joodse vrouw, die opgesloten zat in een blok nabij dat van de zigeuners. Ze vertelde dat sommige overgebleven zigeuners levend werden verbrand. *‘J’ai été tout près monsieur et j’ai vu comment ils les torturaient. Ils les brûlaient à vif. Et ceux-là sont tous morts.’* Jean Galut had nog één broer en drie zussen, die in leven waren toen Jeanne Modis naar Ravensbrück vertrok. Ze zijn volgens de getuigenis van de Joodse vrouw levend verbrand.⁵⁰⁸ Jeanne Modis werd dus pas na 1 augustus 1944 naar Auschwitz teruggebracht.

In Auschwitz was het, volgens Modis, enkel nog maar wachten op de dood. Toen werden ze voor het eerst ingelicht, zelfs door de soldaten, over het lot dat hen te wachten stond. Er stonden gewapende soldaten aan de andere kant van de omheining van het kamp. De zigeuners konden niet te dicht komen aangezien de afsluiting bestond uit prikkeldraad geladen met elektriciteit. Toch naderden ze de soldaten en hoorden ze de ene soldaat tegen de andere zeggen: *‘alles tot’*, wanneer die eerste vroeg wat er met de mensen, die in Auschwitz waren achtergebleven, was gebeurd. Iedereen was gedood. Daarop werden de zigeuners, die uit de werkkampen teruggekomen waren, nog eens in quarantaine geplaatst, wachtend op de dag dat ze naar de ovens zouden worden weggebracht om nooit meer terug te keren. Op een dag moesten de resterende zigeuners opnieuw helemaal naakt voor een dokter verschijnen om te controleren of ze nog steeds geschikt waren om te werken. Opnieuw werden Jeanne en haar nicht Sophie Modis (cfr. supra) geselecteerd om te gaan werken, waarop ze opnieuw naar de fabrieken werden gestuurd.⁵⁰⁹

⁵⁰⁶ J. GOTOVITCH, *Entretien entre M. Jean Galut, Mme. Paprika Galut-Modis et José Gotovitch*, Parijs, 2.04.1976.

⁵⁰⁷ DOUVETTE, *Interview de monsieur Yayal Galut en madame Paprika Galut*, 19.03.1975.

⁵⁰⁸ J. GOTOVITCH, *Entretien entre M. Jean Galut, Mme. Paprika Galut-Modis et José Gotovitch*, Parijs, 2.04.1976.

⁵⁰⁹ J. GOTOVITCH, *Entretien entre M. Jean Galut, Mme. Paprika Galut-Modis et José Gotovitch*, Parijs, 2.04.1976.

8.2.5.4 Buchenwald

Jeanne Modis werd opnieuw op een transport gezet richting een voor haar onbekende bestemming. Uit het interview bleek dat ze niet meer wist waar ze was heen gebracht. Uit het dossier van de Dienst voor Oorlogsslachtoffers kan worden vastgesteld dat Modis op 7 september 1944 in *Kommando Schlieben* (Buchenwald) aankwam en op 13 september 1944 in het kamp van Buchenwald geïnterneerd werd. Ze werd ingeschreven onder het nummer 28.491.⁵¹⁰ Haar nicht Sophie was de enige persoon, die ze kende. Daarnaast waren er ook nog heel wat Poolse zigeuners in Buchenwald terechtgekomen. Van de groep zigeuners, die uit Mechelen werden getransporteerd, waren er drie, die in Buchenwald terecht waren gekomen: Jeanne en Sophie Modis, en het meisje Boudin.⁵¹¹ Ze moesten in een fabriek te midden van een bos werken. Daar moesten ze granaten maken. In het bos bevond zich ook het kamp waar ze verbleven. De Amerikanen zijn hen daar komen bevrijden. Wanneer de overlevenden werden bevrijd, vertrokken ze niet meteen. Er was een radio in de eerste barak aanwezig. Er werd melding gemaakt '*huitième baraque... huitième baraque*'. Een aantal vrouwen beseftte wat er was gebeurd. De prikkeldraad, normaal onder stroom, was niet meer elektrisch geladen. De gevangenen hebben de draad doorgeknipt en iedereen is via deze opening gepasseerd en het kamp ontvlucht. De gewapende Duitsers reageerden niet en schoten ook niet op de massa vluchtelingen. Ze lieten de overlevenden gaan, want ze wisten dat zowel de Amerikanen, als de Russen naderden.⁵¹²

Jeanne Modis verklaarde dat ze hebben gelopen zo ver ze konden; dat was amper een kilometer, aangezien de meesten fysiek heel zwak waren geworden. Ze wandelden rustig verder door het land. Ze belandden op een boerderij, waar ze toestemming kregen om in het stro te overnachten. De volgende dag vroeg men hen of ze iets te eten wilden, wat de eerste keer sinds lange tijd was. De eigenaars van de boerderij legden de groep vluchtelingen uit, dat als ze een bepaalde richting uitgingen, ze de Amerikanen zouden vinden. Eens ze de Amerikanen hadden gevonden, waren er vrouwen, die de groep mensen verzorgden. De vrouwen brachten de slachtoffers onder in verschillende stadhuizen en er werd voor hen gezorgd. In de stadhuizen werden de grote zalen ingericht, waar de zigeuners en Joden te eten

⁵¹⁰ FOD SOCIALE ZEKERHEID-DIENST VOOR OORLOGSSLACHTOFFERS, Dossier Jeanne Modis, DOS/DDO d123635.

⁵¹¹ Het meisje Boudin staat ook vermeld op de lijsten van gedeporteerden naar Auschwitz.

⁵¹² J. GOTOVITCH, *Entretien entre M. Jean Galut, Mme. Paprika Galut-Modis et José Gotovitch*, Parijs, 2.04.1976.

kregen. Jeanne Modis herinnerde zich dat er ook sigaretten werden uitgedeeld, wat als erg luxueus werd gezien.⁵¹³

Officieel werd het kamp Buchenwald op 15 april 1945 bevrijd.⁵¹⁴ Toen Modis haar vrijheid had bekommen, waren noch de Amerikanen, noch de Russen al in Buchenwald. De exacte datum van haar vrijlating is volgens het dossier van de Dienst voor Oorlogsslachtoffers al op 11 oktober 1944, waarna ze naar Auschwitz zou teruggekeerd zijn.⁵¹⁵ Dit is bizar, aangezien Modis dit niet zo heeft verklaard in het interview van Gotovitch.⁵¹⁶

Een exacte datum voor haar vrijlating is daarom moeilijk vast te stellen.

Eveneens is het moeilijk een datum voor haar repatriëring vast te stellen. Volgens de Dienst voor Oorlogsslachtoffers werd Jeanne Modis op 27 augustus 1945 via Neufchateau terug naar België gebracht.⁵¹⁷ Volgens haar dossier bij de Vreemdelingenpolitie zou ze rond 5 juni 1945 al in België zijn.⁵¹⁸ Jeanne Modis zelf verklaarde gerepatriëerd te zijn naar Lille in het jaar 1945. Een exacte maand of datum kan ze zich niet herinneren. Het is opnieuw moeilijk om een precieze datum vast te stellen. Er werden volgens het dossier van de Vreemdelingenpolitie in juni 1945 vingerafdrukken genomen. In Lille vond ze niemand van haar familie terug, waarna ze naar Brussel trok om hen te zoeken. Modis dacht dat haar echtgenoot overleden was, dat hij gefusilleerd of gedeporteerd was. Ze vond haar zus, Clara, terug. Toevallig of niet, ze trof bij haar ook haar echtgenoot Jean Galut aan.⁵¹⁹

Ook haar nicht Sophie overleefde Auschwitz en de andere werkkampen. Zij hertrouwde en kreeg vier kinderen.⁵²⁰

⁵¹³ J. GOTOVITCH, *Entretien entre M. Jean Galut, Mme. Paprika Galut-Modis et José Gotovitch*, Parijs, 2.04.1976.

⁵¹⁴ NIOD, *Buchenwald*, in: < <http://www.buchenwald.nl/> >, geraadpleegd op 07.05.2010.

⁵¹⁵ FOD SOCIALE ZEKERHEID-DIENST VOOR OORLOGSSLACHTOFFERS, Dossier Jeanne Modis, DOS/DDO d123635.

⁵¹⁶ J. GOTOVITCH, *Entretien entre M. Jean Galut, Mme. Paprika Galut-Modis et José Gotovitch*, Parijs, 2.04.1976.

⁵¹⁷ FOD SOCIALE ZEKERHEID-DIENST VOOR OORLOGSSLACHTOFFERS, Dossier Jeanne Modis, DOS/DDO d123635.

⁵¹⁸ J. GOTOVITCH, *Entretien entre M. Jean Galut, Mme. Paprika Galut-Modis et José Gotovitch*, Parijs, 2.04.1976.

⁵¹⁹ J. GOTOVITCH, *Entretien entre M. Jean Galut, Mme. Paprika Galut-Modis et José Gotovitch*, Parijs, 2.04.1976.

⁵²⁰ J. GOTOVITCH, *Entretien entre M. Jean Galut, Mme. Paprika Galut-Modis et José Gotovitch*, Parijs, 2.04.1976.

8.2.6 De terugkomst in België na de oorlog

Bij de aankomst in België rond 5 juni 1945 werden al meteen de vingerafdrukken van Jeanne Modis genomen.⁵²¹ Dit duidt op eenzelfde negatieve stigmatisering, die het vooroorlogse vreemdelingenbeleid al kenmerkte. Op 6 juni 1945 meldde Modis zich aan bij het *Office National des Anciens Combattants et Victimes de Guerre* (of het O.N.A.C.) in Brussel in de hoop een premie te krijgen. De premie werd toegekend aan politiek gedeporteerden, die uit Duitsland terugkwamen. De autoriteiten wilden eerst absolute zekerheid of de deportatie van Jeanne Modis naar Duitsland ook effectief had plaatsgevonden, vooraleer ze die premie wilden toekennen.⁵²²

Het O.N.A.C. verklaarde hierop aan het ministerie van Justitie, dat de administratie van de Vreemdelingenpolitie het bevel van de Duitse bezetter had gekregen om in 1943 alle nomaden te arresteren en hen ter beschikking van de Duitsers te stellen. Het O.N.A.C. schreef dat de Vreemdelingenpolitie weigerde dit bevel uit te voeren. Bijgevolg is het voor hen onduidelijk wanneer en hoe de betrokkene, Jeanne Modis, door de Duitsers werd aangehouden.⁵²³

Op 7 juni 1945 werd bij de Vreemdelingenpolitie een document opgesteld, waarbij twee vrouwelijke zigeuners, Hulda en Sonia Strauss, verklaarden dat ze werden overvallen. De dames stelden dat ze op 6 juni werden aangevallen en dat hun valiezen hen werden afgenomen in een café door vier vrouwelijke nomaden, vergezeld van nog twee mannen. Volgens de zussen Strauss waren ze uit op hun indexkaart en andere papieren. De bagage verdeelden ze onderling en namen er bovenop nog een som van 400 frank mee. In het bureau van de Vreemdelingenpolitie wordt dan normaliter een aantal foto's van zigeuners ter identificatie aan de slachtoffers voorgelegd. Jeanne en Sophie Modis waren twee van de geïdentificeerde daders. De mannelijke metgezellen werden geïdentificeerd als Joseph Toloche en Stevo Karoli. Deze laatste probeerde echter de zussen Strauss te verdedigen.⁵²⁴ Het is vreemd dat verder geen gevolg aan de zaak werd gegeven. De families Toloche en Karoli waren ook getroffen door de Duitse arrestatie en deportatie.

In oktober 1945 verbleef Jeanne Modis in Sint-Pieters-Leeuw, waar ze een kamer huurde. Ze bezat geen paard of woonwagen meer. Ze vroeg een nieuwe zigeunerkaart aan, die haar in

⁵²¹ Bijlage 14.

⁵²² ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 340.510, f. 76-77.

⁵²³ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 340.510, f. 75.

⁵²⁴ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 340.510, f.74.

januari 1946 werd opgestuurd.⁵²⁵ De zigeunerkaart werd in feite omwille van de fraude in rantsoenzegels ingevoerd.⁵²⁶ Een bedenking die hierbij kan gemaakt worden is of deze kaart in functie van haar ontstaansreden niet achterhaald was. Hierdoor kan worden vastgesteld dat de registratie en controle van zigeuners ook na de oorlog van belang bleef.

8.2.7 De toepassing van het naoorlogse vreemdelingenbeleid

Op 15 maart 1949 krijgen enkel de nomaden met de Belgische nationaliteit de toestemming om de Belgische grens over te steken. Het gaat hier onder andere om Jeanne Modis, Herman Taicon, Stéphane Karoli, enz.⁵²⁷ De toestemming was het gevolg van een akkoord tussen de minister van Justitie in Brussel en de minister van Binnenlandse Zaken van Frankrijk op 13 november 1931. Dit akkoord hield in dat de Franse autoriteiten de Belgische overheid zouden verwittigen bij het ontdekken van nomaden met een Belgische nationaliteit op Frans grondgebied. Na een controle van hun burgerlijke stand en nationaliteit zouden de nomaden in kwestie naar België worden teruggebracht. De Belgische overheid mocht zich hiertegen niet verzetten.⁵²⁸

Als gevolg van het voornoemde akkoord werden Jean Galut, Suzanne Taicon, enz. niet toegelaten binnen de grenzen van het Belgische koninkrijk. Jean Galut had de Franse nationaliteit. De nationaliteit van Suzanne Taicon is onbekend.⁵²⁹ Met andere woorden, het vreemdelingenbeleid was zo strikt gereguleerd, dat koppels konden worden gescheiden. Deze twee echtparen, Jean en Jeanne Galut-Modis en Herman en Suzanne Taicon, zijn slechts twee voorbeelden, maar het lijkt waarschijnlijk dat zij niet de enigen waren. Het lijkt erop dat de zigeuners, die de uitroeiingskampen hebben overleefd, samen rondtrekken.

Een volgende contact van Jeanne Modis met de Vreemdelingenpolitie was in functie van een aanvraag voor een verblijfsvergunning voor haar echtgenoot Jean Galut. Zijzelf verbleef op dit moment in Saint-Ghislain. Voor haar domiciliëring in Saint-Ghislain woonde ze in Frankrijk. In Frankrijk kreeg ze geen enkel identiteitsbewijs van haar man. Jeanne Modis had samen met haar man drie kinderen: Sonia (1946), Lucienne of Rosa (1947) en Marguette

⁵²⁵ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 340.510, f. 72-73.

⁵²⁶ F. SEBERECHTS, *Op.Cit.*, pp. 123-126.

⁵²⁷ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 340.510, f. 66.

⁵²⁸ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 340.510, f. 69.

⁵²⁹ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 340.510, f. 66.

(1950). De Belgische overheid besliste dat Jean Galut niet in België mocht verblijven, gezien zijn Franse nationaliteit. Zijn vrouw Jeanne Modis daarentegen was vrij hem te volgen. Er werd een *'feuille de route'* aan het echtpaar bezorgd met een geldigheidsduur van 48 uur. Deze beslissing werd effectief uitgevoerd op 5 maart 1952.⁵³⁰

Op 10 december 1952 ontving de Vreemdelingenpolitie een brief van advocaat Félix Paridant de Cauwere, waarbij hij alle mogelijke stukken uit het dossier van zijn cliënte Jeanne Modis wilde raadplegen, om haar identiteit zo goed mogelijk te kunnen reconstrueren. Uit het dossier dat bij het parket in Brussel gemaakt was, bleek dat Jeanne Modis de enige van haar familie was, die het uitroeiingskamp van Auschwitz had overleefd. Haar ouders, Charles en Rosa Marie Modis, en haar broers en zussen, Henri, Waldemar, Troreman, Villamena, alsook haar nicht Sophie Modis waren allemaal nomaden, die in november 1943 in Sint-Pieters-Leeuw verbleven en er door de Duitse bezetter gearresteerd werden. Alle mogelijke voorwerpen of documenten, die de herinnering aan haar familie levend houden, zijn verdwenen. Zo ook werden de overlijdensaktes vernietigd. De advocaat stelde in zijn brief, dat hij alle mogelijke stukken, die de identiteit van de verdwenen familie kon aantonen, wilde inkijken. Op die manier kon zijn cliënt, Jeanne Modis, haar erfenisrechten aantonen en aanspraak op een eventuele nalatenschap doen.⁵³¹

Advocaat Paridant de Cauwere kreeg op 19 december 1952 een antwoord van de Vreemdelingenpolitie, waarbij de gevraagde identiteiten van de voornoemde slachtoffers werden gezocht en in de brief meegegeven. Hieruit bleek dat niet alle leden van haar familie slachtoffer van de Holocaust waren. Er werd een zekere Clara Modis in Bergwik op 27 juni 1923 geboren. Ze was getrouwd met Joseph Taicon. Dit echtpaar doorkruiste België met een woonwagen. Haar zigeunerkaart moest worden vernieuwd op 5 januari 1953, waaruit kon worden besloten dat ze zeker de zigeunervervolging van tijdens de oorlog had overleefd. In de brief van advocaat Paridant de Cauwere werd deze persoon niet vermeld. Ook Sophie Modis, die geboren werd op 22 juli 1931, moet de Holocaust overleefd hebben. De documenten laten uitschijnen, dat deze persoon in een gevangenis zou opgesloten geweest zijn, maar dit is niet met zekerheid vast te stellen. Daarentegen bleek dat het lot van haar ouders en andere broers en zussen niet gunstig was geweest. In het geval van haar vader, Charles Modis, en haar broers en zussen, Henri, Hélène, Waldemar, Troreman en Villamena werd niet expliciet

⁵³⁰ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 340.510, f. 65.

⁵³¹ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 340.510, f. 64.

vermeld dat ze in Auschwitz overleden zijn. Telkens meldt men dat ze ofwel hun zigeunerkaart niet meer hadden vernieuwd sinds het najaar van 1943 of dat ze sinds mei 1943 ter beschikking van de Duitsers waren gesteld. Men spreekt zich niet uit over hun lot, maar het is zeer waarschijnlijk dat deze personen in één van de uitroeiingskampen gestorven zijn. Alleen van Rosa Marie Modis, de moeder van Jeanne, weten de Belgische autoriteiten met zekerheid dat ze op 6 februari 1938 gestorven is. Zij is dus geen slachtoffer van de Holocaust.⁵³²

8.2.8 Afloop

In de jaren 1960 zocht de Vreemdelingenpolitie uit wanneer Jeanne Modis precies in België verbleef. In 1964 werd haar echtgenoot Jean Galut aangehouden, omdat hij geen papieren op zak had. Hij beloofde de autoriteiten echter om dit zo spoedig mogelijk in Brussel in orde te maken.⁵³³ Op 6 februari 1975 werd na onderzoek vastgesteld dat Jean en Jeanne Galut-Modis nomaden waren en dat ze in Frankrijk rondzwierven. Ze vroegen een attest aan, zodat beide als Belg konden worden aanschouwd. Tijdens de oorlog werd hun nationaliteit niet bepaald. Uiteindelijk heeft men kunnen constateren dat Jean Galut de Franse nationaliteit had, waardoor geen attest kon bekomen worden. Jeanne Modis daarentegen kon wel een attest verwerven. Nochtans bekwam Modis door haar huwelijk met Galut op 16 maart 1949 de Franse nationaliteit. De overheid zou hen uiteindelijk op 5 maart 1979 apatride verklaren.⁵³⁴

Het koppel zou in 1959 nog een zoon, Moïse Galut, krijgen. Hij werd op 13 maart 1982 in Antwerpen wegens dronkenschap gearresteerd. Moïse Galut verklaarde dat hij op 25 januari 1982 in België aankwam en in een zigeunerkamp in Wilrijk woonde.⁵³⁵

In een laatste poging om in België te verblijven, moest Jean Galut kunnen aantonen dat hij in zijn levensonderhoud kon voorzien. Hij wilde, samen met zijn echtgenote, het beroep van 'leurhandelaar' uitoefenen. Hiervoor moest hij zorgen dat hij in het handelsregister ingeschreven was, een kaart van ambulante handelaar bezat, een btw-nummer had en in regel met de sociale zekerheid was. Hij deed een aanvraag op 2 juli 1982 om zich in Merksem te vestigen. Op het inlichtingenbulletin voor vreemdelingen opgesteld op diezelfde dag

⁵³² ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 340.510, f. 60-62.

⁵³³ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 340.510, f. 53-57.

⁵³⁴ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 340.510, f. 43-48.

⁵³⁵ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 340.510, f. 38-41.

verklaarde men dat ze zouden verblijven in woonwagens met standplaatsen in Aalst, Oostende, Anderlecht en Mortsel. Hierdoor kwamen ze in contact met andere zigeuners. Over hun mogelijke verblijfsvergunning werd gunstig advies gegeven. Toch werd in een brief van 18 november 1982 van de Vreemdelingenpolitie aan de burgemeester van Merksem een negatief antwoord geformuleerd. Dit was te wijten aan hun woningprobleem. Ze konden dit niet oplossen door in een caravan te gaan wonen. Indien Galut aan de voorschriften voor de uitoefening van zijn beroep als 'leurhandelaar' voldeed, kon wel nog een verblijfsvergunning van drie maanden afgeleverd worden, zo niet werd het koppel verplicht het grondgebied binnen een termijn van vijftien dagen te verlaten. Vanuit Merksem pleitte men voor een gunstig antwoord uit Brussel, aangezien Galut al vanaf zijn aankomst de 'leurderskaart' had aangevraagd. Uiteindelijk zou hij op 15 maart 1983 een positief antwoord krijgen en zou de 'leurderskaart' mogen worden toegekend.⁵³⁶

Op 7 juli 1983 werd vanuit Merksem aan de Vreemdelingenpolitie in Brussel gemeld dat de 'leurderskaart' nooit bij Jean Galut is terechtgekomen. Ze waren na het verlopen van hun verblijfsvergunning (of hun AI: Attest van Immatriculatie) naar Frankrijk vertrokken. Ze zouden er een nomadisch bestaan leiden. Dit is meteen het laatste wat de dienst Vreemdelingenzaken in Brussel van het koppel Jean en Jeanne Galut-Modis heeft vernomen.⁵³⁷

⁵³⁶ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 340.510, f. 5-37.

⁵³⁷ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 340.510, f. 3- 4.

9 Vaststellingen en conclusie

Doorheen de hele twintigste eeuw worden zigeuners als parasieten beschouwd. Het waren mensen zonder papieren, zonder vaste woonplaats en criminele activiteiten waren hen niet vreemd. Deze visie werd door de Duitse, Belgische en in feite de meeste West-Europese autoriteiten gehanteerd. De Zigeunercentrale uit 1936 is hier een excellent voorbeeld van.⁵³⁸ Doorheen het hele beloop is een aantal parallellen tussen de wetgevende initiatieven van de Duitse en Belgische overheid vast te stellen. Duitsland was in alle stadia een stap vroeger dan de Belgische overheid. Uit de wetten en maatregelen gestemd in de *Länder* Pruisen en Beieren kan worden opgemaakt dat de discriminerende maatregelen al in de negentiende eeuw hun oorsprong vonden.⁵³⁹ De *Zigeunerausweis* met de verplichte vingerafdrukken en foto's van zigeuners dateert al uit 1927⁵⁴⁰, terwijl de verplichte zigeunerkaart uit België pas in 1941 werd ingevoerd.⁵⁴¹ De inschrijving in het Vreemdelingenregister dateert weliswaar al van 1933.⁵⁴² In die zin kan gesteld worden dat de greep die de overheid op de zigeuners wil uitoefenen steeds sterker wordt in beide landen, maar dat de discriminerende wetten uit Duitsland veel strenger zijn en veel sneller worden gestemd, dan in België. Duitsland zou met het aan de macht komen van Hitler, zoals algemeen geweten, erg ver gaan in deze maatregelen met als eindpunt de uitroeiingskampen, waar vele zigeuners zullen sterven. In België bestond de kans dat dit beleid op eigen initiatief zou escaleren nauwelijks. Dit kwam uiteraard door de Duitse bezetting, maar misschien ook door de veranderende houding van de Belgische diensten, die tijdens de oorlog nog actief waren. Die hielden waarschijnlijk rekening met de dreigende situatie en waren misschien op de hoogte van de eventuele gevolgen van hun medewerking.⁵⁴³ In België wordt pas in 1939 expliciet vermeld dat vreemdelingen, die zich niet aan de wet houden en ook omwille van de nakende dreiging van een oorlog, zullen worden uitgewezen, opgesloten of geïnterneerd.⁵⁴⁴ In de praktijk zal dit al vroeger het geval zijn, wat door de casussen bevestigd wordt.

Daarnaast is het ook zo dat de Duitse maatregelen tegen zigeuners vooral gericht op het interne land waren. Uiteraard zullen 'vreemde' zigeuners aanvankelijk worden uitgewezen,

⁵³⁸ L. CHAGOLL, *Op.Cit.*, pp. 44-45.

⁵³⁹ A. FRASER, *Op.Cit.*, pp. 246-250.

⁵⁴⁰ L. LUCASSEN, *Op.Cit.*, p. 185.

⁵⁴¹ L. CHAGOLL, *Op.Cit.*, pp. 160-161.

⁵⁴² F. SEBERECHTS, *Op.Cit.*, p. 50.

⁵⁴³ F. SEBERECHTS, *Op.Cit.*, pp. 141-145.

⁵⁴⁴ R. VAN DOORSLAER (red.), E. DEBRUYNE, F. SEBERECHTS, N. WOUTERS, *Op.Cit.*, p. 124.

maar veelal blijven de wetten beperkt tot binnenlandse regelgeving, zoals bijvoorbeeld de vestigingwet, registratiebewijs, beroepsvergunningen, enz.⁵⁴⁵ Dit soort maatregelen gaat België ook hanteren, maar desalniettemin ligt de focus bij vele wetten op het 'uitwijzen' van de zigeuners. Door een gebrek aan kennis over de nationaliteit van vele betrokkenen, is het ook gemakkelijk om een zigeuner uit te wijzen. Dit kon op basis van economische redenen door de crisis die de wereld in de jaren '30 getroffen had of gewoon op basis van een buitenlandse nationaliteit of het staatloos zijn. Daarnaast is het verstoren van de openbare orde of het niet in het bezit zijn van een vreemdelingenpaspoort een veelvuldig voorkomende reden tot uitwijzing of internering.⁵⁴⁶ Door de vele bepalingen waaraan de zigeuner moet voldoen, lijkt het heel moeilijk om in functie van zijn levenswijze hieraan tegemoet te komen. Dit wordt ook duidelijk in de casussen. Herhaaldelijk worden de zigeunerinnen, omwille van verschillende redenen uitgewezen. Toch blijven ze in België rondhangen, aangezien de grenzen nauwelijks open zijn en de buurlanden hen weren. Dit komt zeer goed tot uiting in de verschillende grensincidenten tussen België en Nederland, wat eveneens in de casus van Rosa Keck wordt bevestigd.

Uit de casus van Rosa Keck komt de houding van zowel de Duitse, als Belgische overheid goed tot uiting. Tussen 1927 en 1936 werd Keck maar liefst vier keer gedactyloscopeerd en gefotografeerd in Duitsland. De Duitse overheid waarschuwde de Belgische Vreemdelingenpolitie voor deze zigeuners. De greep van het Duitse beleid werd steeds sterker, waardoor Rosa Keck en haar familie het land verlieten. Toch moet ook opgemerkt worden dat een nomadische levenswijze uiteraard een essentieel kenmerk is van de zigeunerbevolking. Maar dat Keck precies in het jaar waarin de wetten van Neurenberg effectief van kracht werden het land verliet, kan op zijn minst in overweging genomen worden als een mogelijke ontsnappingspoging aan de nazi's. Jeanne Modis, toen nog een kind, verliet Duitsland ten laatste in 1934. Voor hen was het misschien meer voor de hand liggend om zich zo snel mogelijk aan het Duitse beleid te onttrekken, aangezien haar familie nog in België had vertoefd en zijzelf in België geboren was.⁵⁴⁷

Desondanks zal Rosa Keck in België langzaam maar zeker in de klauwen van de Vreemdelingenpolitie verstrikken. Zo werd ze in 1938 geïnterneerd in Sint-Andries bij

⁵⁴⁵ L. LUCASSEN, *Op.Cit.*, p. 185.

⁵⁴⁶ R. VAN DOORSLAER (red.), E. DEBRUYNE, F. SEBERECHTS, N. WOUTERS, *Op.Cit.*, p. 67.

⁵⁴⁷ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 313.511 en A 340.510.

Brugge, waar ze verschillende smeekeverzoeken aan de minister van Justitie schreef om haar in vrijheid te stellen. Deze internering werd gerechtvaardigd op basis van een wetsovertreding. Ze maakte zich schuldig aan landloperij en ze had evenmin de juiste papieren op zak. Men had in dit opzicht een ‘afdoende’ reden om haar op te sluiten. Een andere mogelijke reden om over te gaan tot internering was om deze zigeunerin te isoleren van de maatschappij. De wetsovertreding was slechts een aanleiding, die nodig was om tot opsluiting over te gaan. Dit in tegenstelling tot de tweede casus waarbij de internering van Jean Galut in Rekem een andere reden had. Hij viel onder de wet van 28 september 1939 en werd gezien als een gevaar voor de openbare orde en veiligheid.⁵⁴⁸

De maatregelen, genomen door de Belgische autoriteiten, werden weliswaar strenger, maar waren ook steeds specifiek op de zigeunerpopulatie bedoeld. Zo wou men in de maanden net voor de aanval van Duitsland op België, alle zigeuners interneren en bepaalde zones zigeunervrij maken. Zover kwam het niet door het uitbreken van de oorlog. De opgesomde redenen zijn voor interpretatie vatbaar (cfr. supra). Interventies van Rijkswacht en lokale overheid verminderden door de oorlog, maar toch bleef het beleid ten opzichte van zigeuners erg streng. De invoering van de zigeunerkaart in december 1941 toonde dat de werking van de Vreemdelingenpolitie wel degelijk actief was. De zigeunerkaart was een bewijs van de denigrerende houding van de overheid; daar valt weinig te twijfelen. Toch had de invoering van de zigeunerkaart een eerder economische grondslag met betrekking tot de fraude in de rantsoenzegels er geen melding van racistische redenen.⁵⁴⁹ Desalniettemin werden op de zigeunerkaarten de zeer negatieve en eerder spottende vermeldingen van ‘zogenaamde’ of ‘zogezegd geboren te’ gemaakt.⁵⁵⁰ Een combinatie van een uitdrukkelijk economisch motief, met een achterschuilende discriminerende motivatie, kan in rekening worden gebracht.⁵⁵¹

Bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog zijn Jean Galut en Jeanne Modis naar Frankrijk gevlucht.⁵⁵² Rosa Keck bleef met haar familie in Hasselt wonen.⁵⁵³ Zowel Rosa Keck, als Jeanne Modis zullen een zigeunerkaart krijgen. Zoals reeds aangegeven, speelden Rosa Keck en haar familie een slim spel en probeerden ze de autoriteiten zo lang mogelijk af

⁵⁴⁸ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 313.511 en A 340.510.

⁵⁴⁹ F. SEBERECHTS, *Op.Cit.*, pp. 119-127.

⁵⁵⁰ L. CHAGOLL, *Op.Cit.*, pp. 160-161.

⁵⁵¹ F. SEBERECHTS, *Op.Cit.*, pp. 119-127.

⁵⁵² J. GOTOVITCH, *Entretien entre M. Jean Galut, Mme. Paprika Galut-Modis et José Gotovitch*, Parijs, 2.04.1976.

⁵⁵³ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 313.511, f. 76-77.

te wimpelen. Eerst was er de kwestie rond de Duitse nationaliteit, waarvoor ze al dan niet een aanvraag bij het Duitse consulaat hadden ingediend, waardoor ze nog even uitstel kregen om de zigeunerkaart te moeten ontvangen. Wanneer de Vreemdelingenpolitie niet meer wilde wachten, weigerde Keck haar kaart te aanvaarden, omdat ze stelde geen zigeunerin te zijn. Uiteindelijk werd ze gedwongen de kaart aan te nemen, omdat ze anders zou worden gearresteerd. Daarna zou ze via haar broer, die de Belgische nationaliteit probeerde te verwerven, een poging doen om zich van de zigeunerkaart te ontdoen. Hieruit kan men dus duidelijk zien dat Keck zich tegen de overheid probeerde te beschermen.⁵⁵⁴ Jeanne Modis kreeg ook een zigeunerkaart toebedeeld, maar zou zich relatief ‘braaf’ aan de wet houden en die kaart telkens vernieuwen. Het lijkt alsof Rosa Keck zich meer bewust was van de situatie waarin ze verkeerde, dan Jeanne Modis. Ondanks het feit dat Modis eerst naar Frankrijk gevlucht was, zou ze toch naar België terugkeren. Daarboven stelt Modis zelf dat ze nauwelijks wisten wat hen te wachten stond.⁵⁵⁵

In december 1942 voerde Himmler het Auschwitzdecreet voor zigeuners in.⁵⁵⁶ Vanaf dan werd de interesse van de Duitsers voor de zigeuners op het Belgische grondgebied steeds groter. De gevraagde nota over de zigeunertoestand in België sloot hierop aan. Vanaf het voorjaar 1943 vroeg men de lijsten van de zigeunerfamilies op.⁵⁵⁷

Er kan geen twijfel meer bestaan, dat het Belgische zigeunerbeleid het de Duitse bezetter gemakkelijker heeft gemaakt om de zigeuners te deporteren. Toch is het opmerkelijk dat zowel op het nationale niveau en op het lokale niveau de betrokkenheid van de Belgische overheden bij de arrestaties van de zigeuners quasi nihil was. Ook in de beide besproken casussen bevestigen Rosa Keck⁵⁵⁸ en Jeanne Modis⁵⁵⁹, dat de Duitse *Feldgendarmarie* verantwoordelijk was voor hun aanhouding. Zoals ook Seberechts het stelt, kan dit twee mogelijke verklaringen bieden. Een eerste stelt dat dergelijke acties in strijd waren met de Belgische grondwet. In tweede instantie waren de betrokken autoriteiten bij de Vreemdelingenpolitie zich misschien bewust, van wat dit door de veranderde oorlogscontext zou kunnen teweegbrengen. Er kan dus geconcludeerd worden dat de Belgische overheid omwille van deze houding zeker niet rechtstreeks verantwoordelijk was voor de deportatie

⁵⁵⁴ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 313.511.

⁵⁵⁵ J. GOTOVITCH, *Entretien entre M. Jean Galut, Mme. Paprika Galut-Modis et José Gotovitch*, Parijs, 2.04.1976.

⁵⁵⁶ H. FRIEDLANDER, *Op.Cit.*, p. 499.

⁵⁵⁷ F. SEBERECHTS, *Op.Cit.*, pp. 140-144.

⁵⁵⁸ M. SPITTA, *Op.Cit.*, pp. 19-24.

⁵⁵⁹ J. GOTOVITCH, *Entretien entre M. Jean Galut, Mme. Paprika Galut-Modis et José Gotovitch*, Parijs, 2.04.1976.

van zigeuners op het Belgische grondgebied.⁵⁶⁰ De Belgische overheid kon niet voorzien, waartoe haar beleid in de twintigste eeuw zou leiden.

Toch is het opmerkelijk dat in 1941 de zigeunerkaart werd ingevoerd⁵⁶¹, weliswaar om fraude tegen te gaan, maar toch lijkt me deze kaart een verderzetten van het vooroorlogse zigeunerbeleid. Men kon toch al op zijn minst een vermoeden hebben van de Duitse plannen? Waarschijnlijk had de Belgische overheid niet voorzien dat het discriminerende beleid van de voorbije jaren dergelijke catastrofale gevolgen zou hebben. Een rechtstreekse verantwoordelijkheid kan niet bij de Belgische overheid gelegd worden. Voor de onrechtstreekse en een niet bedoelde impact van het beleid op het lot van de gedeporteerde zigeuners wegen de harde bewijzen door. Deze vaststelling wil dus zeker niet de handen van de Belgische overheid in onschuld wassen. Ondanks de bezetting kon ze zeker meer initiatief genomen hebben, opdat toch zeker een aantal arrestaties had kunnen worden vermeden.

Daarom lijkt het ook voor de hand te liggen dat in de Dossin Kazerne in Mechelen ook weinig of geen Belgische burgers betrokken waren in de organisatie van dit 'kamp'. Jeanne Modis getuigde dat ze werden geslagen door Duitsers in burgerkledij.⁵⁶² Daarentegen stelt Rosa Keck dat ze door de Duitsers 'niet slecht' werden behandeld. Dit laatste is opmerkelijk, aangezien de getuigenissen daardoor wel erg ver uit elkaar liggen. Er werd al gesuggereerd dat Keck haar situatie vergelijkt met die in Auschwitz en de andere kampen, maar toch blijft dit een erg vreemde uitspraak. Deze werd dan ook in de mate van het mogelijke grondig gecheckt, maar een echte verklaring werd niet gevonden.⁵⁶³ Uiteraard is het ook mogelijk dat Modis overdrijft. Aangezien de literatuur en Jeanne Modis stellen dat de omstandigheden er zeer ernstig en erbarmelijk waren, lijkt dit aspect van Modis' getuigenis, historisch gezien, de meest correcte. De literatuur stelt dat het transport van Konvooi Z vanuit Mechelen naar Auschwitz een aantal tussenhaltes kon gehad hebben⁵⁶⁴, maar noch Rosa Keck, noch Jeanne Modis maken hiervan melding.

Over het kamp Auschwitz-Birkenau sluit de literatuur zeer goed aan bij de getuigenissen van Rosa Keck en Jeanne Modis. Uiteraard zijn er enkele 'kleinere' aspecten, waarover twijfel en

⁵⁶⁰ F. SEBERECHTS, *Op.Cit.*, pp. 142-144.

⁵⁶¹ F. SEBERECHTS, *Op.Cit.*, p. 149.

⁵⁶² J. GOTOVITCH, *Entretien entre M. Jean Galut, Mme. Paprika Galut-Modis et José Gotovitch*, Parijs, 2.04.1976.

⁵⁶³ M. SPITTA, *Op.Cit.*, pp. 19-20.

⁵⁶⁴ F. SEBERECHTS, *Op.Cit.*, p. 149.

discussie mogelijk is, maar over het algemeen stemmen de getuigenissen overeen en sluiten ze aan bij de literatuur.

Hoewel geen literatuurstudie werd uitgevoerd op het naoorlogse vreemdelingenbeleid in België, kan men toch even de twee casussen in beschouwing nemen. Rosa Keck keerde terug naar Hasselt en werd opnieuw in het vreemdelingenregister ingeschreven. Er werd door de Vreemdelingenpolitie gezocht naar haar nationaliteit, maar die zou niet gevonden worden. Omdat ze geen gevaar voor de openbare orde was en haar dochtertje wel de Belgische nationaliteit had, werd geen echt probleem gemaakt van de verlengingen van haar zigeunerkaart. Vanaf 1949 besloot ze naar Duitsland terug te keren om bij haar broer te wonen. Wanneer ze later enkele dagen weer naar België wil komen om familie te bezoeken, wordt dit door de Vreemdelingenpolitie als problematisch aanzien. Hieruit kan besloten worden dat de negatieve houding en het wantrouwen van de overheid ten opzichte van deze zigeunerin blijft aanhouden. De vraag of ze nog steeds als zigeunerin wordt beschouwd of als een 'gewone' vreemdeling kan een onderwerp van discussie vormen.⁵⁶⁵ Volgens mij blijft het negatieve stigma sterk aanwezig. De zigeunerkaarten worden pas in 1975 afgeschaft.⁵⁶⁶ Of deze wetgeving als verouderd werd beschouwd of niet, het leek alvast geen prioriteit van de overheid om er na de oorlog snel iets aan te veranderen.

Ook Jeanne Modis werd kort na de oorlog door de Vreemdelingenpolitie weer opgespoord. De bij haar aankomst afgenomen vingerafdrukken zijn een blijk van wantrouwen in de zigeunerin. Modis had de Belgische nationaliteit, door haar geboorte in Bressoux. Haar echtgenoot Jean Galut daarentegen was een Fransman. Al het mogelijke werd ondernomen om in België te mogen verblijven, wat tot op het laatste geweigerd werd. Ondanks het feit dat Galut heel dicht stond bij het ontvangen van de juiste papieren en om met alle regelgevingen in orde te zijn, heeft het koppel niet meer gewacht. Ze hadden waarschijnlijk de hoop voor België opgegeven en trokken terug naar Frankrijk.⁵⁶⁷

⁵⁶⁵ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 313.511.

⁵⁶⁶ E. POEMANS, *Een beschrijving van het leven van de Belgische zigeuners en een zoektocht naar sporen van nomadisme in hun sedentaire bestaan*, Gent, (onuitgegeven licentiaatverhandeling), Universiteit Gent, 2003, p. 16 (promotor: Rik Pinxten).

⁵⁶⁷ ARA, *Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 340.510.

Slot: 'To keep the memory alive'

Het zou tot de jaren 1980 duren vooraleer zigeuners officieel als slachtoffers van het nationaalsocialisme zouden worden erkend. Toch stelt Gilad Margalit dat Sinti en Roma nooit de status, zoals de Joden die hebben, in het Duitse collectieve bewustzijn, zullen kunnen claimen. Ze horen thuis in de categorie van de 'vergeten slachtoffers', naast de homoseksuelen, de communist of de sociaal achtergestelde, aldus Margalit. De Duitsers zagen de Joden als 'onschuldige slachtoffers', gaat Margalit verder, terwijl de zigeuners vandaag nog steeds als verraders, dieven en 'asocialen' gezien.⁵⁶⁸ Sommige historici, onder wie de vernoemde Yehuda Bauer, hebben de argumenten van oorspronkelijk de nazi's, dat zigeuners asociaal en crimineel waren, aangereikt om hun status als legitieme slachtoffers van het nazisme in vraag te stellen. Toch stelt Sybil Milton vast dat vandaag, zestig jaar later, de Duitse elite geleidelijk aan accepteert dat zigeuners ook slachtoffers van de nazigenocide waren.⁵⁶⁹

Specifiek voor België zou de situatie van de zigeuners pas vele jaren na de oorlog verbeteren. Het zou nog tot 1965 duren vooraleer er een permanente verblijfsvergunning werd uitbesteed, waardoor de uitwijzing niet meer mogelijk was. In 1975 zou de zigeunerkaart worden afgeschaft, waardoor inschrijving in het vreemdelingenregister mogelijk was. Vanaf dan konden de zigeuners een 'officiële identiteit' aannemen.⁵⁷⁰ Niettegenstaande een tegemoetkoming in het wettelijke kader kan de algemene houding ten opzichte van zigeuners doorheen de eeuwen, en dus ook na WO II, niet fundamenteel veranderd genoemd worden.⁵⁷¹

⁵⁶⁸ V. GLAJAR, 'Review: Die Nachkriegsdeutschen und 'ihre Zigeuner'. Die Behandlung der Sinti und Roma im Schatten von Auschwitz by Gilad Margalit', in: *German Studies Review*, 25(2002), 3, pp. 644-645.

⁵⁶⁹ S. MILTON, 'Sinti and Roma in Twentieth-Century Austria and Germany', in: *German Studies Review*, 23(2000), 2, p. 324.

⁵⁷⁰ E. POEMANS, *Op.Cit.*, p. 16. (promotor: Rik Pinxten).

⁵⁷¹ H. ASSEO, *Les Tsiganes. Une destinée européenne*, p. 104.

10 Bibliografie

Onuitgegeven literatuur

Brussel, Algemeen Rijksarchief

Individuele Dossiers van de Vreemdelingenpolitie

A 313.511 – Rosa Keck

A 340.510 – Jean Galut / Jeanne Modis

DOUVETTE, *Interview de monsieur Yayal Galut en madame Paprika Galut*, 19.03.1975.

FOD SOCIALE ZEKERHEID-DIENST VOOR OORLOGSSLACHTOFFERS, Dossier
Jeanne Modis, DOS/DDO d123635.

GOTOVITCH (J.). *Entretien entre M. Jean Galut, Mme. Paprika Galut-Modis et José Gotovitch*, Parijs, 2.04.1976.

Joods Museum voor Deportatie en Verzet, *Noms des survivants du convoi Z*.

Email Frank Caestecker (Universiteit Gent), 27.04.2010.

Uitgegeven Literatuur

Boeken

ASSEO (H.). *Les Tsiganes. Une destinée européenne*, Gallimard, 1994, 160 p.

BERNADAC (C.). *L'Holocaust oublié. Le massacre des tsiganes*, Parijs, Brodard et Taupin
Editions France Empire, 1979, 637 p.

BLOCH (J.). *Les Tsiganes*, Parijs, Presses Universitaires de France, 1953, 118 p.

- BOGAART (N.), VAN EEUWIJK (P.) en ROGIER (J.). *Zigeuners. De overleving van een reizend volk*, Amsterdam/Brussel, Elsevier, 1980, 160 p.
- BOONE (M.). *Historici en hun métier. Een inleiding tot de historische kritiek*, Gent, Academia Press, 2006, 311 p.
- BURLEIGH (M.) en WIPPERMAN (W.). *The racial state: Germany, 1933-1945*, Cambridge, Cambridge University Press, 1991, 386 p.
- CAESTECKER (F.). *Alien policy in Belgium, 1840-1940: the creation of guest workers, refugees and illegal aliens*, Oxford/New York, Berghahn Books, 2000, XXII + 330 p.
- CAESTECKER (F.). *Het vreemdelingenbeleid in de tusseoorlogse periode 1922-1937: een onderzoek naar de belangen achter racisme*, Gent (onuitgegeven licentiaatverhandeling Universiteit Gent), 1983, IX + 290 p. (promotor: H. Balthazar).
- CAESTECKER (F.). *Ongewenste gasten. Joodse vluchtelingen en migranten in de dertiger jaren*, Brussel, VUBPRESS, 1993, 303 p.
- CHAGOLL (L.). *'Zigeuners' Sinti en Roma onder het hakenkruis*, Berchem, Uitgeverij EPO, 2008, 277 p.
- CLEBERT (J.-P.). *The Gypsies*, Parijs, Penguin books, 1967, 281 p.
- COTTAAR (A.), LUCASSEN (L.) en WILLEMS (W.). *Mensen van de reis. Woonwagengewoners en zigeuners in Nederland 1868-1993*, Zwolle, Waanders Uitgevers, 1995, 160 p.
- CUIJLE (J.). *Zigeuners in Vlaanderen*, Antwerpen, Uitgave 'Ecclesiola', 1973, 94 p.
- FRASER (A.). *De zigeuners. De geschiedenis van een volk*. Amsterdam/Antwerpen, Uitgeverij Atlas, 1994, 384 p.

FRIEDLANDER (S.). *Nazi-Duitsland en de joden. Deel 1: De jaren van vervolging 1933-1939*, Utrecht, Het Spectrum, 1998, 496 p.

GELLATELY (R.) en STOLZFUS (N.). *Social outsiders in Nazi-Germany*, Princeton University Press, 2001, 332 p.

HANCOCK (I.). *We are the Romani people*, Hertfordshire, University of Hertfordshire Press, 2002, 180 p.

KENRICK (D.) en PUXON (G.). *The destiny of Europe's gypsies*, Londen, Heinemann, 1972, 256 p.

KENRICK (D.) en PUXON (G.). *Gypsies under the Swastika*, Hertfordshire, University of Hertfordshire Press, 2009, 160 p.

LORENZ (C.). *De constructie van het verleden. Een inleiding in de theorie van de geschiedenis*, Amsterdam, Uitgeverij Boom, 2008, 390 p.

LUCASSEN (L.). *En men noemde hen zigeuners... De geschiedenis van Kaldarasch, Ursari, Lowara en Sinti in Nederland (1940-1944)*, Amsterdam, Stichting beheer IISG/ SDU uitgeverij, 1990, 414 p.

PARCER (J.) (ed.). *Memorial Book: The Gypsies at Auschwitz-Birkenau vol. 1+2*, Saur, 1993, 1674 p.

POEMANS (E.). *Een beschrijving van het leven van de Belgische zigeuners en een zoektocht naar sporen van nomadisme in hun sedentaire bestaan*, Gent (onuitgegeven licentiaatverhandeling Universiteit Gent), 2003, 85 p. (promotor: Rik Pixten).

RAMATI (A.). *En de violen zwegen. Een verhaal over de Holocaust van de zigeuners*, Amsterdam, Omega Boek, 1985, 204 p.

RUTTEN (M.). *De joden en de zigeuners in Limburg. Bronnen en gegevens over hun aanwezigheid in Limburg tijdens de Tweede Wereldoorlog*, Tongeren, 2007, 260 p.

SEBERECHTS (F.). 'Uit welke reden is het dat wij vervolgd worden?' *De vervolging van zigeuners in België in de eerste helft van de twintigste eeuw*, Mechelen, SOMA/JMDV, 2008, 175 p.

SAERENS (L.). *Vreemdelingen in een wereldstad. Een geschiedenis van Antwerpen en zijn joodse bevolking (1880-1944)*, Tielt, Uitgeverij Lannoo nv, 2000, 847 p.

TIMMERMAN (H.). 'Les Bohémiens sont là!' *Van rondtrekkende ambachtslieden tot zigeuners: een proces van stigmatisering in België van 1868-1914*, Gent, (onuitgegeven licentiaatverhandeling) Universiteit Gent, 1998, 156 p. (promotor: G. Deneckere).

VAN DALE, *Groot woordenboek der Nederlandse Taal*, Utrecht/Antwerpen, Brepols NV, 1995, 3887 p.

VAN DOORSLAER (R.) , DEBRUYNE (E.), SEBERECHTS (F.), WOUTERS (N.). *Gewillig België. Overheid en Jodenvervolging tijdens de Tweede Wereldoorlog*, Amsterdam/Antwerpen, Meulenhoff/Manteau, 2007, 1163 p.

WILLEMS (W.). *Op zoek naar de ware zigeuner. Zigeuners als studieobject tijdens de Verlichting, de Romantiek en het Nazisme*, Utrecht, Uitgeverij Jan van Arkel, 1995, 353 p.

YOORS (J.). *Een volk op doortocht: zigeuners tijdens de Tweede Wereldoorlog*, Meulenhoff, 1981, 232 p.

ZIMMERMAN (M.). 'The National Socialist persecution of the Jews and Gypsies: Is a comparison possible?' In: KENRICK (D.), ed. *The Gypsies during the Second World War. The Final Chapter*, Hertfordshire, University of Hertfordshire Press, 2006, pp. 135-148.

Artikels

ASSEO (H.). 'Contrepoint: la question tsigane dans les camps Allemand.' In: *Annales. Histoire, Sciences Sociales*, 48(1993), 3, p. 567-582.

BAUER (Y.). 'The Impact of the Holocaust.' In: *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 548(1996), pp. 14-22.

BAUER (Y.) en MILTON (S.). 'Correspondence: 'Gypsies and the Holocaust'.' In: *The History Teacher*, 25(1992), 4, pp. 513-521.

BLACK (P.). 'Review: The Nazi Persecution of the Gypsies by Guenter Lewy.' In: *Central European History*, 35(2002), 1, pp. 140-144.

CAESTECKER (F.) en MOORE (B.). 'Refugee Policies in Western-European States in the 1930s', in: *IMIS-Beiträge*, 7(1998), pp. 55-103.

C.M. 'Review: The Destiny of Europe's Gypsies by Donald Kenrick en Grattan Puxon.' In: *Population*, 28 (1973), 6, pp. 1219-1220.

FRIEDLANDER (H.). 'Step by Step: The Expansion of murder, 1939-1941.' In: *German Studies Review*, 17(1994), 3, pp. 495-507.

FRIEDLANDER (H.). 'Review: Rethinking the Holocaust by Yehuda Bauer.' In: *The American Historical Review*, 108(2003), 2, pp. 481-482.

GLAJAR (V.). 'Review: Die Nachkriegsdeutschen und 'ihre Zigeuner'. Die Behandlung der Sinti und Roma im Schatten von Auschwitz by Gilad Margalit.' In: *German Studies Review*, 25(2002), 3, pp. 644-645.

GOTOVITCH (J.). "Enkele gegevens betreffende de uitroeiing van de zigeuners uit België." In: *Bijdragen tot de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog*, (1976), 4, pp. 153-173.

JOHNSON (M.) en RITTNER (C.). 'Circles of Hell: Jewish and Non-Jewish victims of the Nazi's.' In: *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 548 (1996), pp. 123-137.

LAGROU (P.). 'Victims of Genocide and National Memory: Belgium, France and the Netherlands 1945-1965.' In: *Past & Present*, 154 (1997), pp. 181-222.

LEWY (G.). 'Himmler and the 'Racially Pure Gypsies.' In: *Journal of Contemporary History*, 34(1999), 2, pp. 201-214.

MILTON (S.). "Gypsies and the Holocaust." In: *The History Teacher*, 24 (1991), 4, pp. 375-387.

MILTON (S.). 'Sinti and Roma in Twentieth-Century Austria and Germany.' In: *German Studies Review*, 23(2000), 2, 317-331 p.

MILTON (S.). 'The context of the Holocaust.' In: *German Studies Association*, 13(1990), 2, pp. 269-283.

SPITTA (M.). 'In Sachen Kriegsverbrechen- ProJustitia.' In: *Auschwitz-Birkenau. Historische Hefte über Verfolgung und Genozid an Roma und Sinti*, 1(1998), pp. 19-24.

STEINBERG (M.). 'Le convoi 'belge' des Tsiganes du 15 janvier 1944.' In: *Nouvelle Tribune*, nouvelle série, (2002), 30.

STOKES (L.). 'The German People and The Destruction of the European Jews.' In: *Central European History*, 6 (1973), 2, pp. 167-191.

THE EDITORS, 'Genocide or Holocaust? Gypsies and Jews.' In: *The History Teacher*, 26(1993), 3, pp. 385-386.

TRUMPERER (K.). 'The Time of the Gypsies: A 'People without History' in the Narratives of the West.' In: *Critical Inquiry*, 18 (1992), 4, pp. 843-884.

WIESENTHAL (S.). 'Jews and Gypsies: Genocide of Non-Jewish Victims in the Holocaust as Seen by a Survivor of the Holocaust.' In: CHARNY (I.), ed. *Encyclopedia of Genocide vol. 1*, ABC-CLIO, 1999, pp. 502-505.

Websites

HANCOCK (I.). 'Genocide of the Roma in the Holocaust.' In: CHARNY (I.), ed. *Encyclopedia of Genocide*, < <http://reocities.com/Paris/5121/genocide.htm> >, geraadpleegd op 01.05.2010.

KROESKAMP (P.). *Ijkpunt collectief geheugen. Naar nieuwe wegen in de geschiedschrijving*. In: < <http://www.historischhuis.nl/Scripties/data/180902Kroeskamp.pdf> >, geraadpleegd op 16.05.2010.

NIOD, *Buchenwald*. In: < <http://www.buchenwald.nl/> >, geraadpleegd op 07.05.2010.

VAN DEN BERGHE (G.). 'Een uniek Vlaams Holocaustmuseum.' In: *De Standaard*, 09.12.2001, < <http://www.serendib.be/gievandenbergh/artikels/eenuniekvlaamsholocaustmuseum.htm> >, geraadpleegd op 16.05.2010.

VAN DEN BERGHE (G.). 'In plaats van ideologie.' In: *Knack*, 07.08.2002, < <http://www.serendib.be/gievandenbergh/artikels/inplaatsvanideologie.htm> >, geraadpleegd op 16.05.2010.

Bijlagen

1. Aantal slachtoffers onder Europese zigeuners en hun relatie tot de stigmatisering
2. Vergelijkende statistiek van de nationaliteit van de gevangenen in Auschwitz
3. Zigeunertransport naar Auschwitz-Birkenau 1943-1944
4. Mortaliteit in het zigeunerkamp in Auschwitz-Birkenau
5. Het aantal dodelijke zigeunerslachtoffers van de Holocaust per land in verhouding met hun populatiegrootte in 1939
6. Foto's Rosa Keck
7. Visualisering: kaart van het afgelegde traject van Rosa Keck
8. Brief Rosa Keck aan de minister van Justitie uit het interneringscentrum Sint-Andries op 06.03.1939
9. Vreemdelingenkaart Rosa Keck
10. Zigeunerkaart Rosa Keck – 1942
11. Foto's Jeanne Modis en Jean Galut
12. Visualisering: kaart van het afgelegde traject van Jeanne Modis
13. Brief van Jean Galut uit het interneringscentrum Rekem aan de administrateur van de vreemdelingenpolitie
14. Vingerafdrukken van Jeanne Modis bij haar terugkomst naar België na de oorlog
15. Lijsten van zigeunergevangenen in Auschwitz

Bijlagen

Bijlage 1:

Aantal slachtoffers onder Europese zigeuners en hun relatie tot de stigmatisering

Schema 8 Aantal slachtoffers onder Europese zigeuners en hun relatie tot de stigmatisering

<i>Gebieden/landen</i>	<i>Aantal doden</i>	<i>Mate van medewerking</i>	<i>Stigma</i>	<i>Etikettering</i>
1: Kroatië	28.000	erg groot	+++	+++
Polen	35.000	" "	+++	+++
2: Roemenië	36.000	groot	++	+++
Hongarije	28.000	"	++	+++
Frankrijk	17.000	"	++	++
3: Nederland/België	596	matig	++	+
4: Noorwegen/Denemarken/ Finland	geen	+	+	
Italië	1.000	"	+	++
Bulgarije/Griekenland	-	"	+	+++

Legende:

	stigma	etikettering
+:	licht negatief	zeer beperkt
++:	negatief	redelijk groot
+++:	zeer negatief	omvangrijk

LUCASSEN (L.). *En men noemde hen zigeuners... De geschiedenis van Kaldarasch, Ursari, Lowara en Sinti in Nederland (1940-1944)*, Amsterdam, Stichting beheer IISG/ SDU uitgeverij, 1990, p. 223.

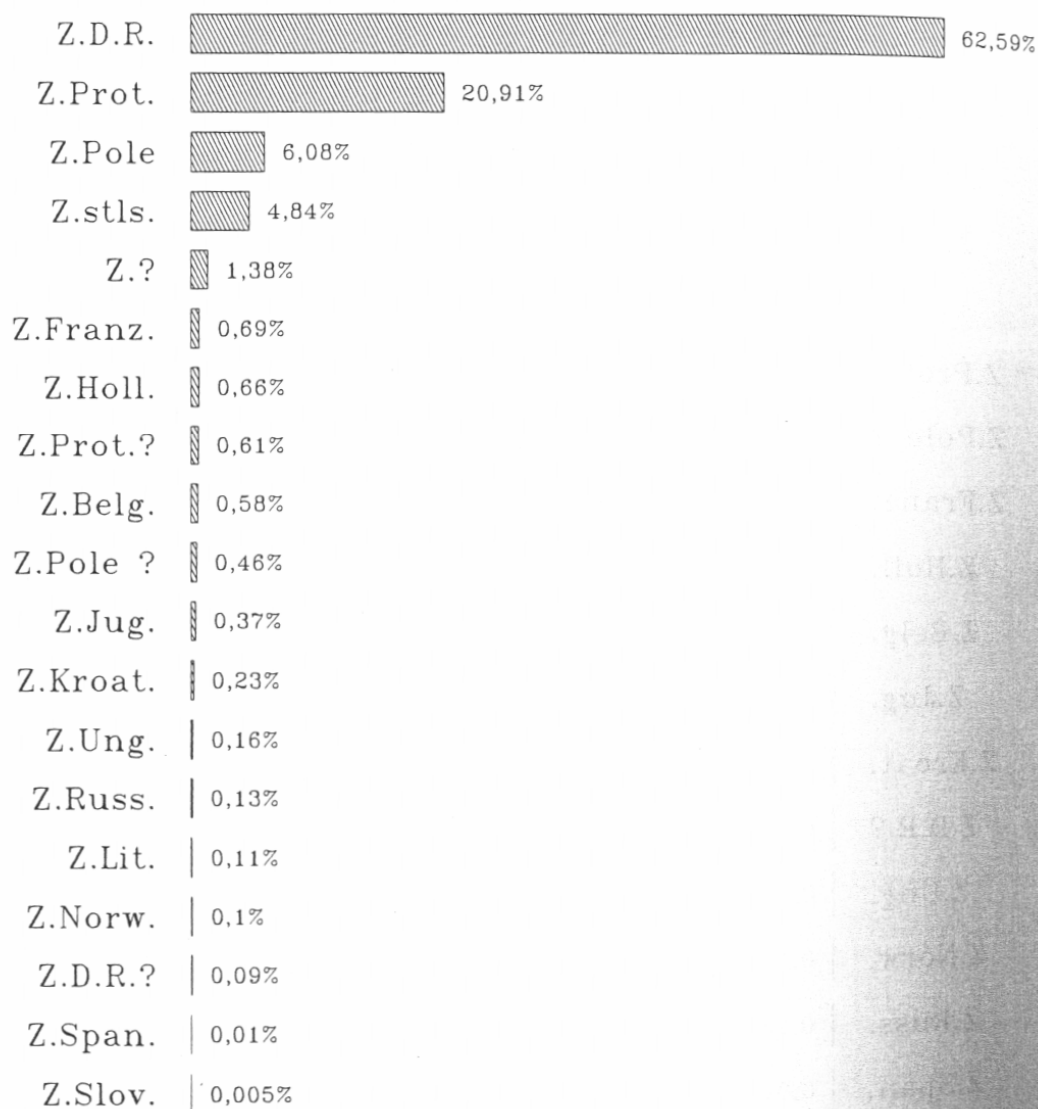
Bijlage 2:

Vergelijkende statistiek van de nationaliteit van de gevangenen in Auschwitz

Nationality of Prisoners - Comparative Statistics (males and females)

Narodowość więźniów - zestawienie procentowe (mężczyźni i kobiety)

Staatsangehörigkeit - prozentuale Darstellung (Männer und Frauen)

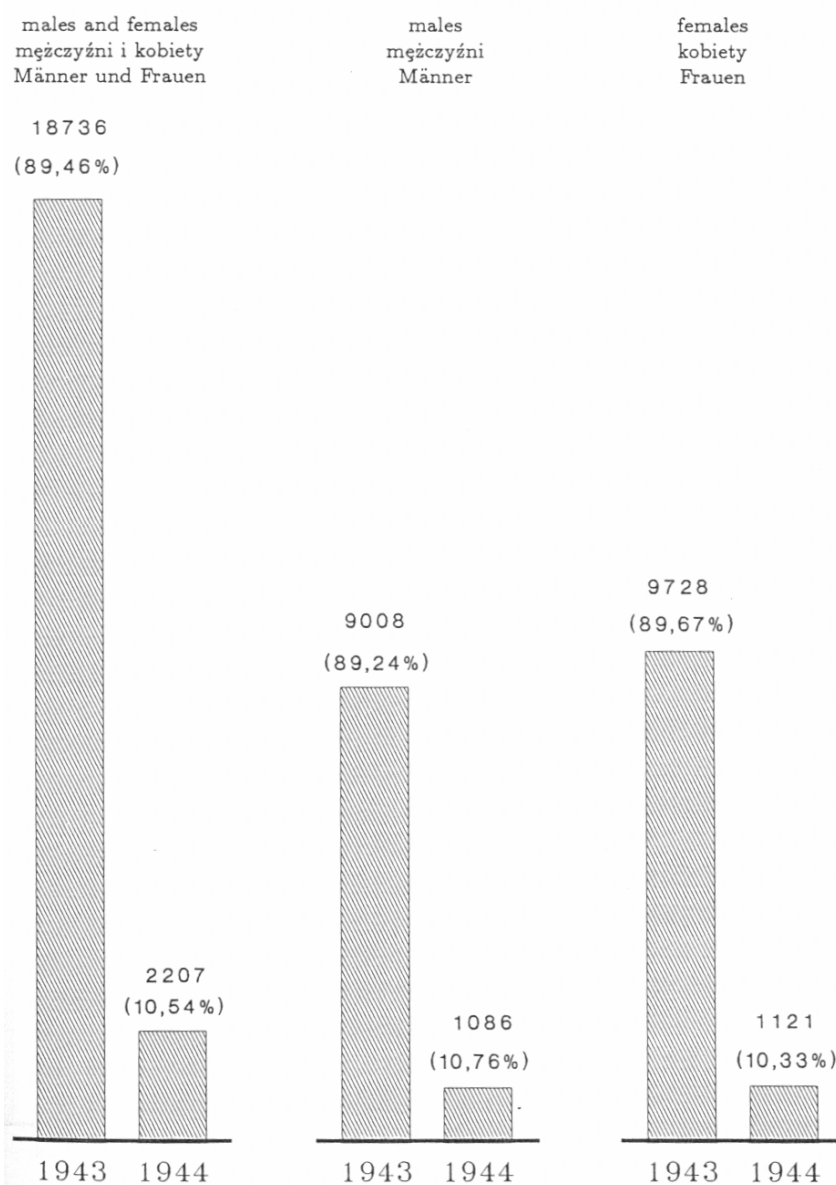

PARCER (J.) (ed.). *Memorial Book: The Gypsies at Auschwitz-Birkenau*, München/ Londen/ New York/Parijs, Saur, 1993, 2 dln., p.1474.

Bijlage 3:

Zigeunertransport naar Auschwitz-Birkenau 1943-1944

Gypsy - Transports to Auschwitz-Birkenau 1943-1944
Transporty Cyganów do obozu Auschwitz-Birkenau 1943-1944
Transporte von Sinti und Roma nach Auschwitz-Birkenau 1943-1944

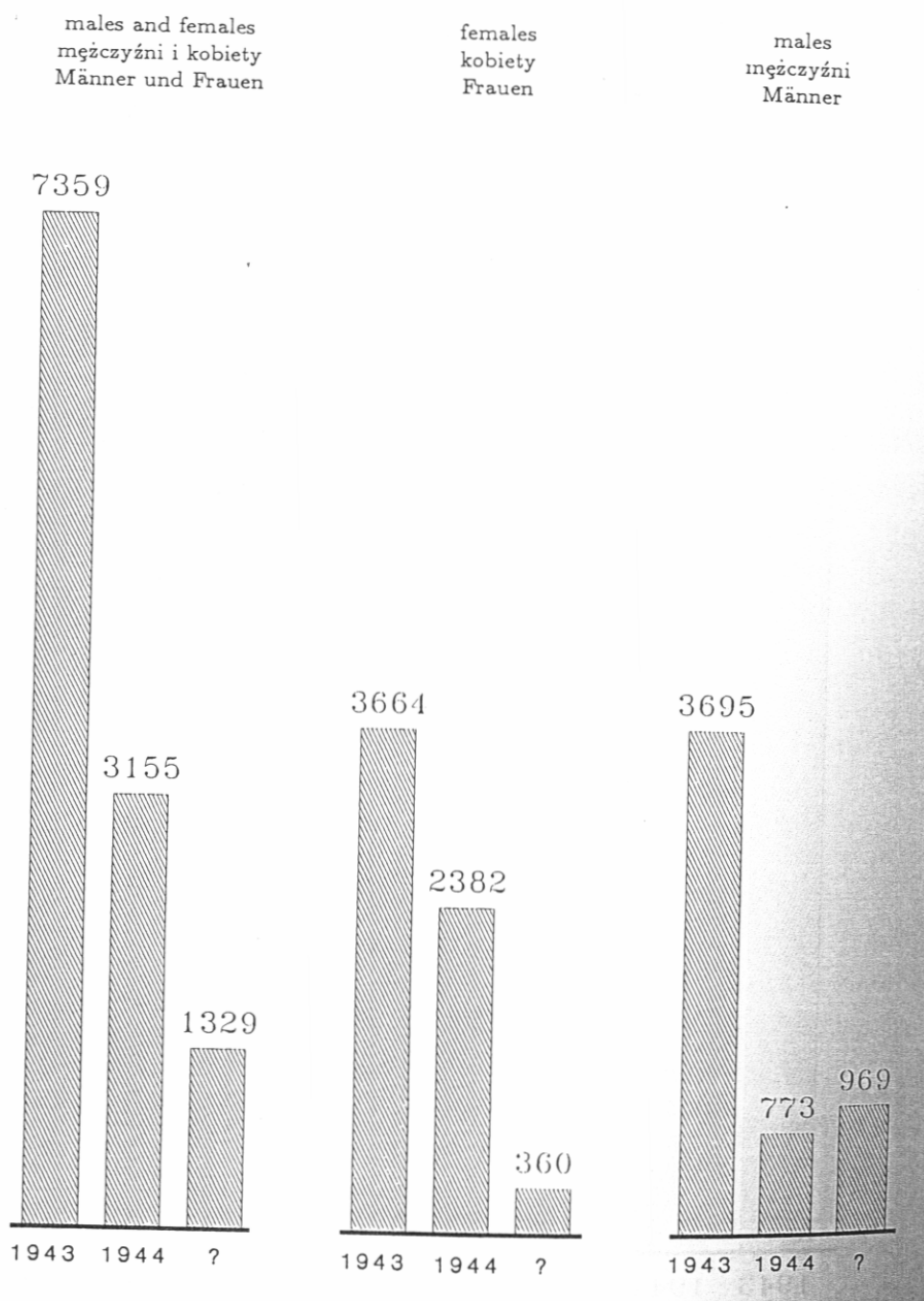

PARCER (J.) (ed.). *Memorial Book: The Gypsies at Auschwitz-Birkenau*, München/ Londen/ New York/Parijs, Saur, 1993, 2 dln., p. 1475.

Bijlage 4:

Mortaliteit in het zigeunerkamp in Auschwitz-Birkenau

Mortality in the Gypsy Camp at Auschwitz-Birkenau
Śmiertelność w obozie cygańskim w Auschwitz-Birkenau
Sterblichkeit im Zigeunerlager in Auschwitz-Birkenau

PARCER (J.) (ed.). *Memorial Book: The Gypsies at Auschwitz-Birkenau*, München/ Londen/ New York/

Bijlage 5:

Het aantal dodelijke zigeunerslachtoffers van de Holocaust per land in verhouding met hun populatiegrootte in 1939

<i>Country</i>	<i>Population in 1939</i>	<i>Deaths</i>	<i>Source for deaths figure</i>
Austria	11,200	6,500	Steinmetz
Belgium	600	500	Estimate
Bohemia	13,000	6,500	Horvathová
Croatia	28,500	28,000	Uhlik
Estonia	1,000	1,000	Estimate
France	40,000	15,000	<i>Droit et Liberté</i>
Germany	20,000	15,000	Estimate (See Sippel, <i>Spiegel</i>)
Holland	500	500	Estimate
Hungary	100,000	28,000	Nácizmus Üldözöttein Bizottsága
Italy	25,000	1,000	Estimate
Latvia	5,000	2,500	Kochanowski (1946)
Lithuania	1,000	1,000	Estimate
Luxembourg	200	200	Estimate
Poland	50,000	35,000	Estimate
<i>Country</i>	<i>Population in 1939</i>	<i>Deaths</i>	<i>Source for deaths figure</i>
Romania	300,000	36,000	Romanian War Crimes Commission
Serbia	60,000	12,000*	Estimate
Slovakia	80,000	1,000	Estimate
USSR	200,000	30,000*	Estimate
	Total	219,700	

* These figures may prove to be much higher when further documentation is available.

KENRICK (D.) en PUXON (G.). *The destiny of Europe's gypsies*, Londen, Heinemann, 1972, pp. 183-184.

Bijlage 6:

Foto's Rosa Keck

ARA, Individuele Dossiers van de Vreemdelingenpolitie, A 313.511, f. 161

ARA, Individuele Dossiers van de Vreemdelingenpolitie, A 313.511, f. 4.

Bijlage 7:

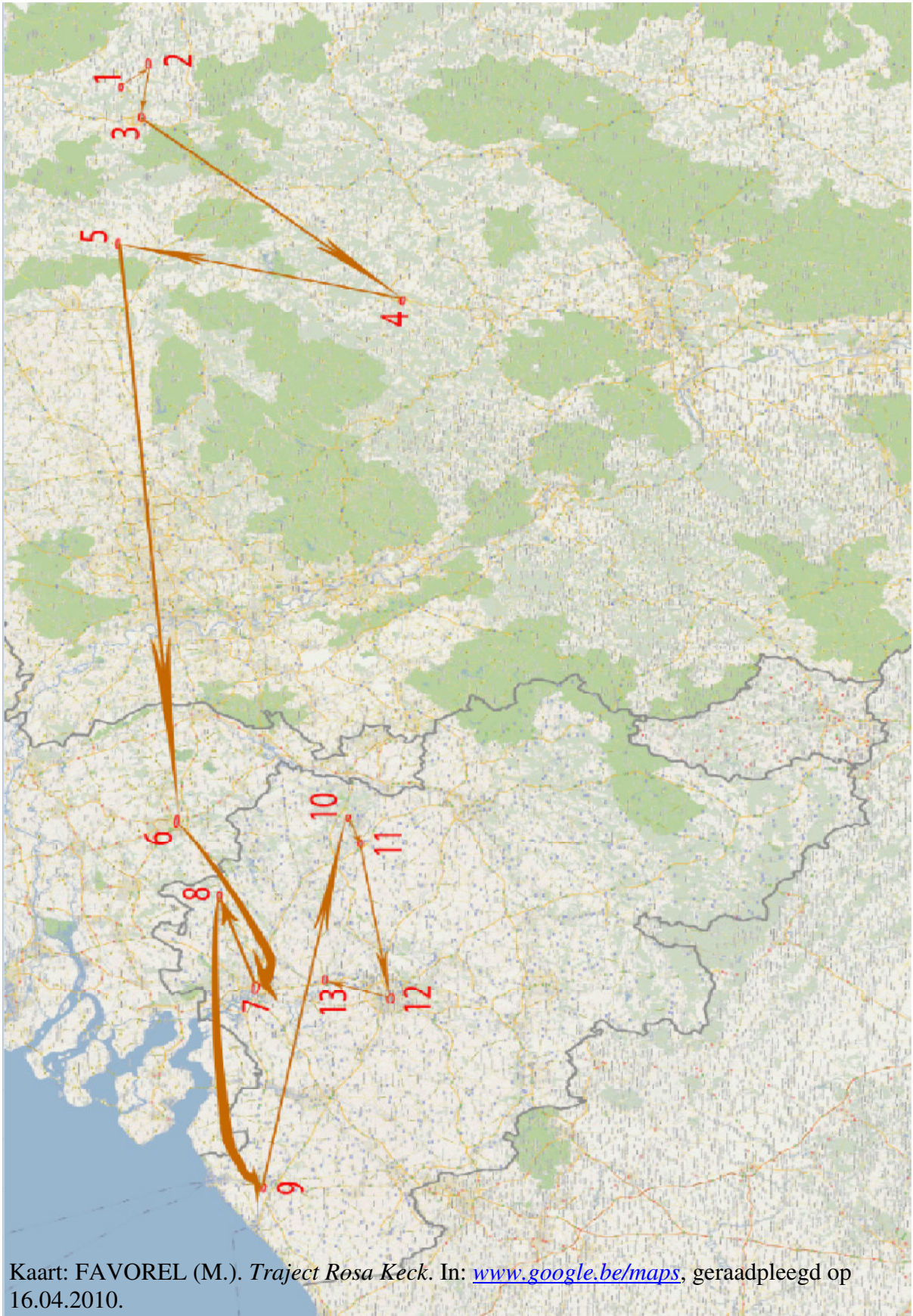
Visualisering: kaart van het afgelegde traject door Rosa Keck

1. Krebeck
2. Duderstadt
3. Soltau
4. Marburg
5. Peckelsheim
6. Eindhoven
7. Antwerpen (gevangenis)
8. Oud-Turnhout
9. Sint- Andries bij Brugge
10. Genk
11. Hasselt
12. Brussel Sint-Gillis
13. Mechelen

Opmerking:

In het dossier van de vreemdelingenpolitie verklaart Rosa Keck, dat ze na haar vertrek uit Duitsland ook nog heeft rondgetrokken in Frankrijk (Lyon-Metz-Parijs). Daarna zou ze pas naar Nederland (Rosendael- Klein Kapellen – Groot Kapellen) getrokken zijn. Hierna zou ze pas naar België getrokken zijn. Ze zouden in Oud-Turnhout, Turnhout, Mol en Herentals verbleven hebben). Waar ze werden geïnterneerd in Sint-Andries bij Brugge.

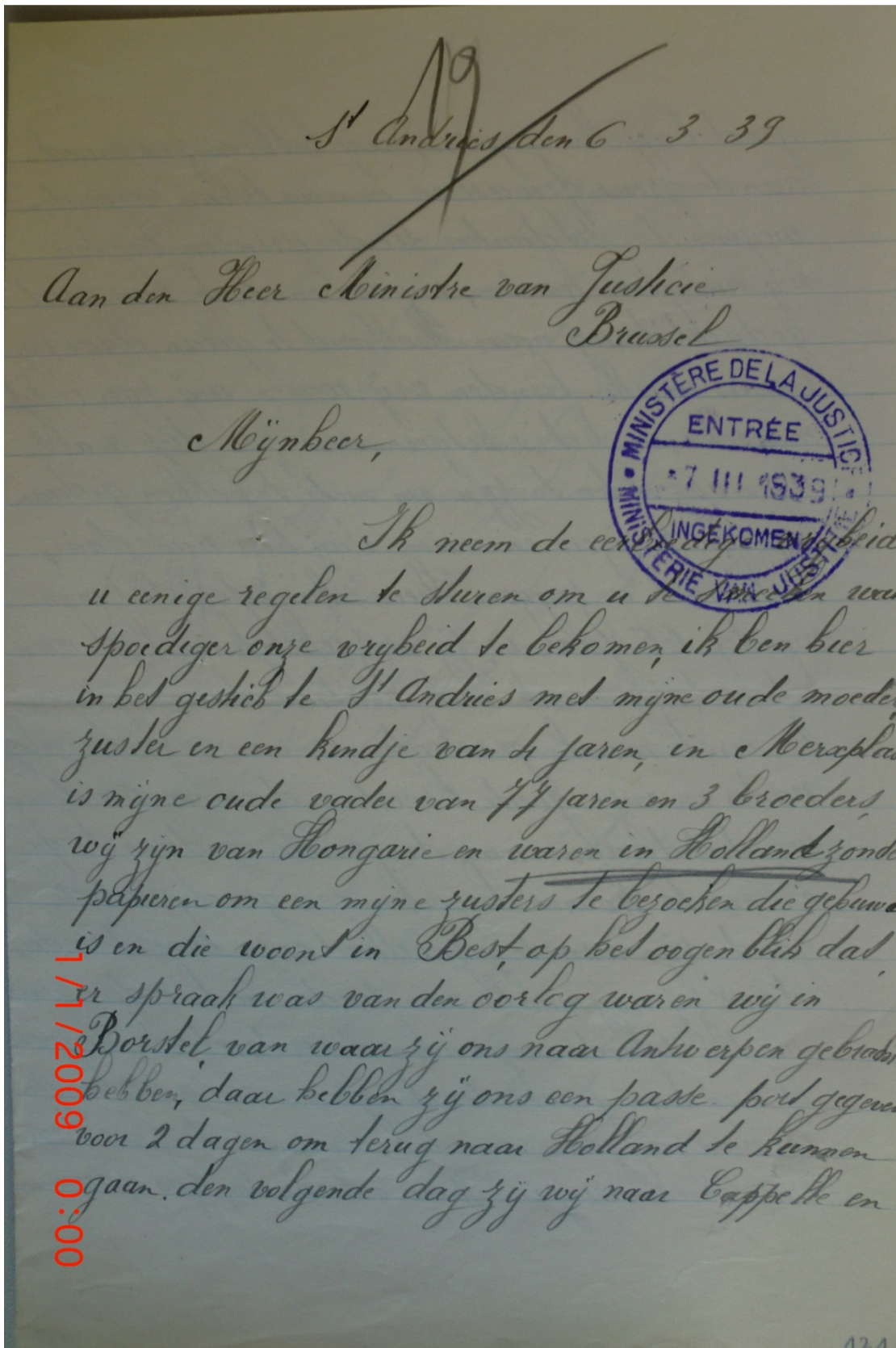
ARA, *Individuele Dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 313.511, f. 118.

Kaart: FAVOREL (M.). *Traject Rosa Keck*. In: www.google.be/maps, geraadpleegd op 16.04.2010.

Bijlage 8:

Brief Rosa Keck aan de minister van Justitie uit het interneringscentrum Sint-Andries op 06.03.1939

groot Cappelle gegaan, wij hebben zes maal
aan de grens geweest en immers terug gezonden
wegens de Soldaaten die de grensen beesten
wij niet door konden, wij waren toch van goed
gedacht terug naar Holland te gaan daar wij
immers in alle landen vrij waren wij zijn eerlyke
menschen, en het is hetgeen ons zoo diep walt
alzo opgesloten te zijn om niets te hebben gedaan
wij zijn reizigers en varen van hier naar daar,
Ik moet u zeggen Heer Minister dat mijne
moeder 65 jaar is zij is ziekelyk en lyd aan
het bert, zij maak veel verdriet daar zij voor
de eerste maal gescheiden is van onze teergelofde
vader en onze goede broeders daarom vinden
wij dat de aanvraag die vader gedaan heeft
om ons te komen bezoeken een groot nadeel
zoude zijn aan de gezondheid onze lieve moeder,
daar zij nogmaals van vader en broeders zoude
moeten scheiden en nu haat verdriet al zoo groot
van hun gescheiden te zijn ons eenig verlangen
van zoo gauw mogelijk vereenigd te zijn daar
om smecken wij u Heer Minister, zoo gauw

11:12:00
0:00

00:00
600271
17

mogelyk ons in vryheid te stellen omdat wij
toeb zouden kunnen vereenigd zijn, gij moet weten
dat het al reeds 5 maanden is dat wij gesebed
zijn, wij vallen toeb niemand lastig daar wij
ons brood verdienen met ons eigen werk als
wij buiten zijn kunnen wij ons brood verdienen
met bij de boeren te werken wij hebben altijd
ons leven goed doorgebracht en gearbeid
voor te leven.

Wij verkopen Myn heer de Minister dat
gy de goedheid zult hebben ons zoo gauw mo-
gelyk in vryheid te stellen om weder te kunnen
samen ons brood te verdienen en voor vader en
moeder te zorgen.

In afwachting en in de hoop een gunstig
antwoord te ontvangen zend ik u Heer
Minister myne respectvolle groeten aan

Margaretha Bobo
50 zandstraat

J. Andries

By Brugge

Bijlage 9:

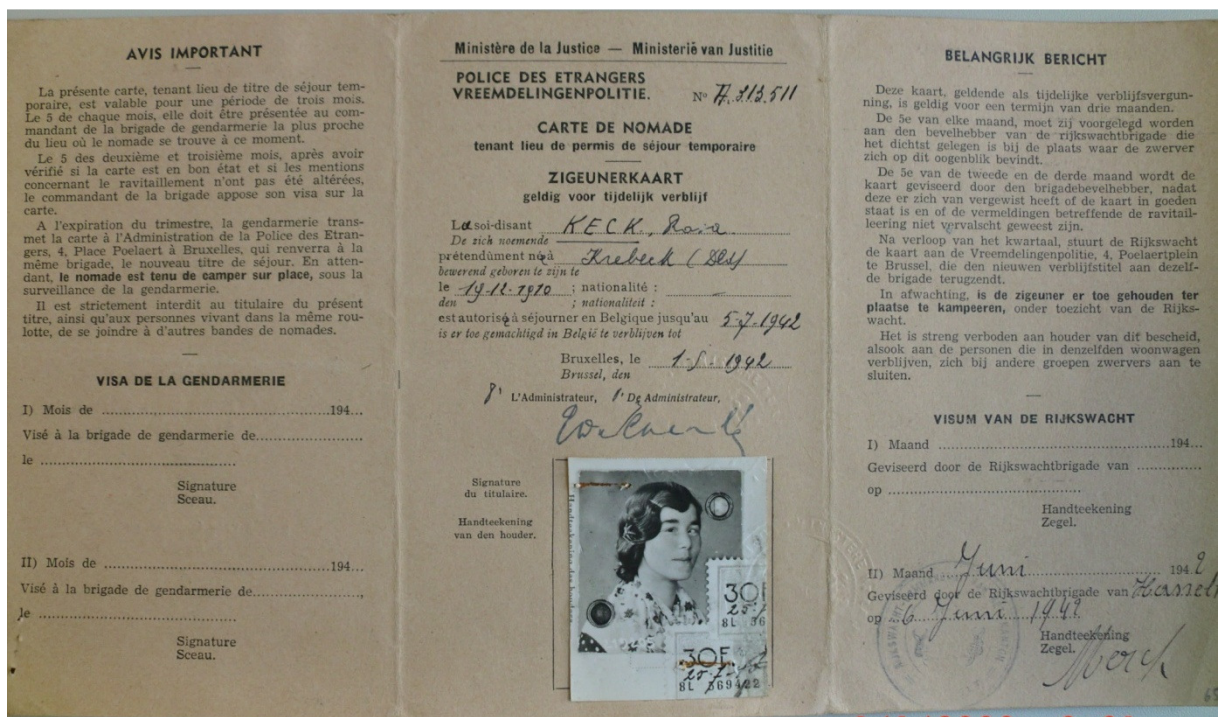
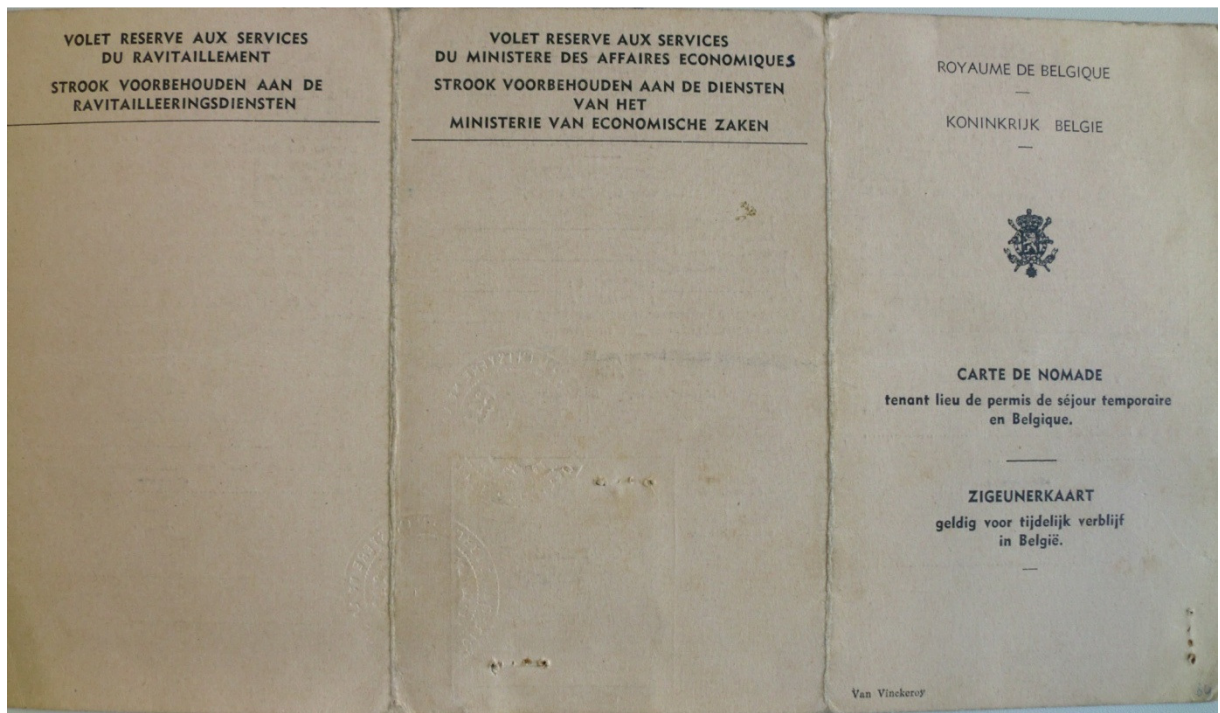
Vreemdelingenkaart: Bewijs van inschrijving in het vreemdelingenregister van Rosa Keck

ARA, *Individuele Dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A. 313.511, f. 158-159.

Bijlage 10:

Zigeunerkaart Rosa Keck - 1942

ARA, *Individuele Dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A 313.511, f. 21-22.

Bijlage 11 :

Foto's Jeanne Modis

ARA, Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie, A 340.510, f. 113.

1982

ARA, Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie, A 340.510, f. 21.

Foto's Jean Galut

ARA, Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie, A 340.510, f. 209-211.

jaren 1980

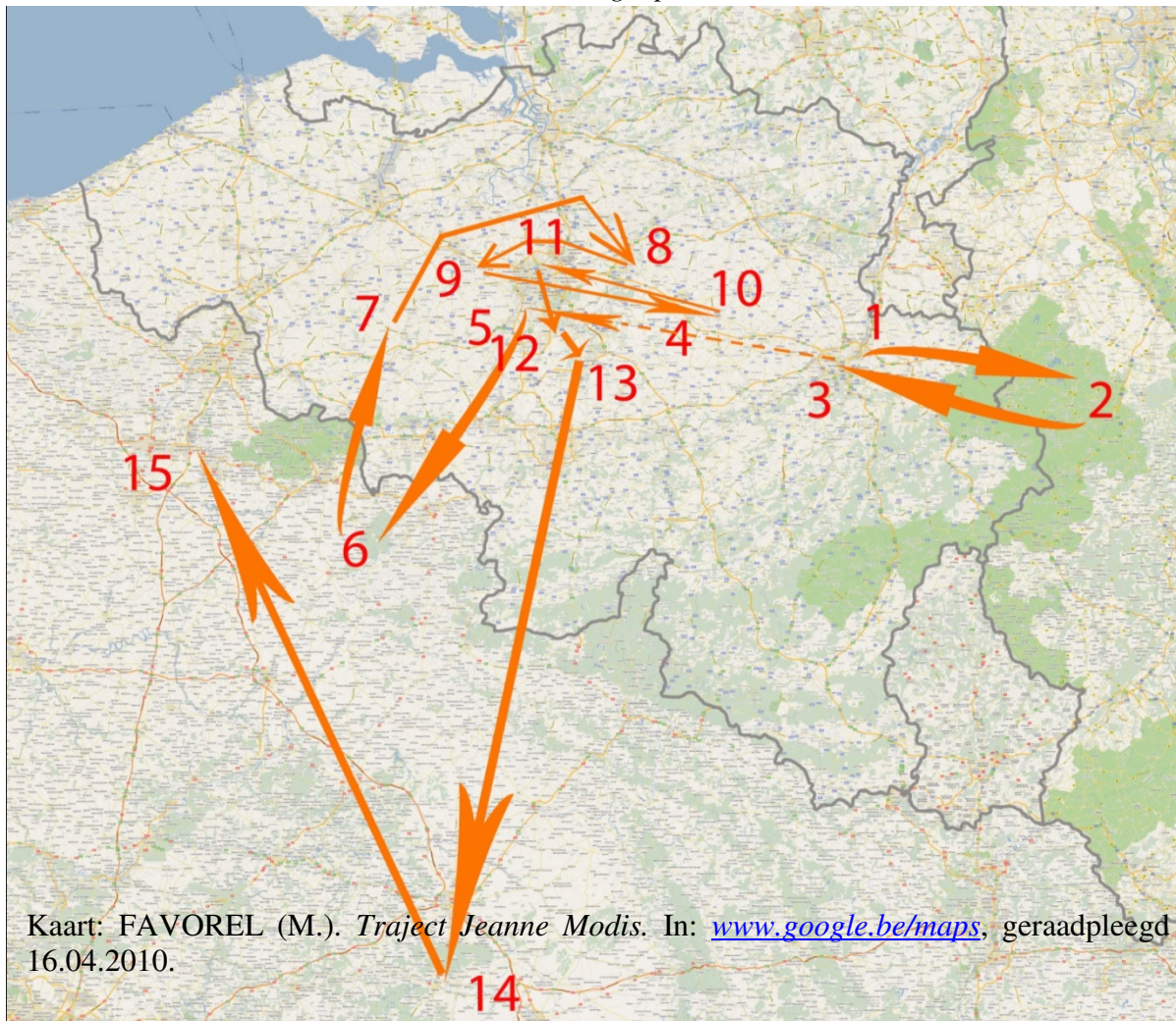
ARA, Individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie, A 340.510, f. 36.

Bijlage 12:

Visualisering: kaart van het afgelegde traject van Jeanne Modis

1. Bressoux (België)
2. Duitsland
3. Luik
4. Plaats onbekend, maar zeker niet in België
5. Sint-Pietersleeuw
6. Frankrijk
7. Flobecq
8. Leuven
9. Liedekerke
10. Landen
11. Ganshoren
12. Waterloo
13. Ceroux-Mousty
14. Pernoy (of Epernay)
15. Hénin-Liétard (Pas-de-Calais, Noord-Frankrijk): arrestatie door de Duitsers

ARA, *Individuele Dossiers van de Vreemdelingenpolitie*, A. 340.510

Kaart: FAVOREL (M.). *Traject Jeanne Modis*. In: www.google.be/maps, geraadpleegd op 16.04.2010.

Bijlage 14:

Vingerafdrukken van Jeanne Modis bij haar terugkomst naar België na de oorlog

A 126.109

Empreintes prises lors du retour

FEMMES

Class. prim. (1) : *D'Allemagne de*
 Subdivision (1) : *D'Allemagne de*

NOM (2) *MODIS*
 Prénoms *Jeanne-Marie*
 Etat civil
 Née le *9-12-1925* à (3) *Bressoux*

Domiciliée à (3)
 Profession
 Fille de
 et de
 Surnoms (4) *identité occulte*
 Remarques (5) *avec dossier A 126109 5-6-45*

Pouce droit.	Index droit.	Médus droit.	Annulaire droit.	Auriculaire droit.
<i>empreintes classées au S.I.T.</i>				

(Pli) (Pli)

Les empreintes doivent être prises immédiatement au-dessus du gros trait marqué (Pli). Si une empreinte ne réussit pas il y a lieu de la reprendre plus haut, dans la même colonne.

(1) A rédiger à l'Administration centrale.
 (2) A écrire très lisiblement, de manière notamment que la lettre **n** ne puisse être confondue avec la lettre **u**.
 (3) Pour les localités étrangères de moindre importance, indiquer le pays et, selon le cas, la province, le département, la région et le cercle, etc.
 (4) Si un surnom est déclaré par le détenu, le faire suivre de l'abréviation (décl.).
 (5) Indiquer éventuellement les motifs pour lesquels de bonnes empreintes n'ont pu être obtenues.

Pouce gauche.	Index gauche.	Médus gauche.	Annulaire gauche.	Auriculaire gauche.
				

(Pli) (Pli)

MAIN GAUCHE	MAIN DROITE
Empreintes simultanées des quatre derniers doigts.	Empreintes simultanées des quatre derniers doigts.
	

1/1/2009 0:01

Dressé à la prison de le par le commis de classe
 par le surveillant de classe
 Classifié par (signature)

ARA, Individuele Dossiers van de Vreemdelingenpolitie, A 340.510, f. 77.

Bijlage 15:

Lijst van vrouwelijke zigeuners gedeporteerd uit België naar Auschwitz: o.a. Rosa Keck (hier onder de naam Rosa Elster) en Jeanne Modis (onder Jeanne Modiste)

H-nr	H-Art	Name	Vorname	Geburts- datum	Geburtsort
9766	Stls.Z.	Modist	Papin	6 J.alt	Brüssel
9767	"	Modist	Tero	8 J.alt	Brüssel
9768	"	Modist	Katharine	- - 37	Ypern
9769	"	Modist	Sophie	- - 24	Pipe
9770	"	Modist	Carmen	2.4.42	Louwe
9771	"	Modist	Jeanne	16.12.25	Bresn
9772	Belg.Z.	Modis	Natalie	7.1.26	Blaton
9773	Fr.Z.	Vadoche	Marie	- - 04	Cernan
9774	Belg.Z.	Wadosch	Augustine	- - 27	Ostende
9775	"	Wadosch	Susanne	- - 33	Lembek
9776	"	Wadosch	Landie	20.10.39	Bügenote
9777	Holl.Z.	Steinbach	Victoria	1.2.87	Gusterdingen
9778	Holl.Z.	Steinbach	Barbara	19.6.18	Schareweide
9779	"	Steinbach	Sophie	26.10.42	Eindhoven
9780	"	Prisor	Marie	17.4.83	Opperbaum
9781	"	Steinbach	Magdalene	- - 22	Brouzum
9782	"	Steinbach	Jeanette	4 Mt.alt	Maescyk
9783	"	Grünholz	Marie	20.5.04	Ninnegen
9784	"	Grünholz	Agnes	3.9.37	Keifenbosel (Niede.)
9785	Stls.Z.	Elster	Auguste	27.3.75	Liebenwerda
9786	"	Elster	Rosa	19.12.10	Krebeck
9787	"	Elster	Marie Marg.	22.12.14	Laar
9788	"	Elster	Sophie	14.5.35	Kreuznach (Hess.)
9789	"	Elster	Jeanette	12.9.42	Wellen
9790	D.R.Z.	Elster	Anna Marie	11.5.26	Wergerade
9791	"	Elster	Meranie	19.10.43	Hasselt
9792	"	Elster	Kreszenzia	- - 13	Merlenbach
9793	"	Elster	Reseda	3.5.32	Buchenau
9794	"	Elster	Wilhelmine	14.1.13	Best
9795	Stls.Z.	Weiss	Karoline	70 J.alt	Jessen
9796	"	Weiss	Ewa	- - 98	Hützkirchen

PARCER (J.) (ed.). *Memorial Book: The Gypsies at Auschwitz-Birkenau*, München/ Londen/ New York/Parijs, Saur, 1993, 2 dln., p. 656.

Lijst van mannelijke zigeuners gedeporteerd uit België naar Auschwitz: verwanten van beide casussen

H-nr	H-Art	Name	Vorname	Geburtsdatum	Geburtsort
9065	Holl.Z.	Brisor	Hubert	- - 25	Aachen
9066	"	Einfeld	Wilhelm	19.2.19	Weymaerdrode
9067	"	Grünholz	Willi	13 J.	Wetteren
9068	"	Grünholz	Michael	15 J.	Heimsteide
9069	Staat.	Elster	Rudolf	27.6.32	Deutz kr.Siegel
9070	"	Elster	Friedrich	2.9.14	Menterode
9071	"	Elster	Willi	13.11.37	Vekenrad kr.Siegburg
9072	"	Elster	Johann	1.2.40	Hasselh (Belgreut)
9073	D.Z.	Elster	Johann	20.7.21	Bohntrup
9074	"	Elster	Adolf	1.4.35	Schrecksbach
9075	"	Elster	Engelhart	1.4.37	Tribor
9076	"	Elster	Leopold	10.4.40	Hasel
9077	"	Elster	Konstant	23.8.41	Hasselt
9078	"	Elster	Markus	8.9.40	Tilfode
9079	"	Elster	Josef	15.2.25	Mennighausen
9080	Staat.	Weiss	Wilhelm	17.8.99	Roemend/Holl.
9081	Holl.Z.	Weiss	Peter	11 J.	Roermorid (Nieder.)
9082	Staat.	Weiss	Adam	6 J.	Sertogenbosch
9083	Holl.Z.	Bamberger	Josef	12.6.96	Amergochen
9084	"	Bamberger	Josef	11 J.	Roermund
9085	Belg.Z.	Tschoreanon	Jean	25.7.63	Oslo
9086	"	Gorgan	Josef	14.2.39	Lookren
9087	"	Gallit	Emanuel	1.4.28	Liege
9088	Nor.Z.	Joseph	Oskar	15.5.00	Trontheim
9089	"	Joseph	Louvi	11.9.28	Paris
9090	"	Joseph	Bernard	23.10.30	Minove (Belgien)
9091	"	Joseph	Paul	9.3.33	Gages
9092	"	Joseph	Camille	15.1.41	Jette
9093	"	Joseph	Rene	14.7.38	Buvrines
9094	"	Joseph	Karl	15.5.02	Oslo
9095	"	Joseph	Charles	26.4.35	Brüssel
9096	"	Joseph	Jean	10.6.40	Donai-Fr.
9097	"	Joseph	Nanosch	8.4.43	Brüssel

PARCER (J.) (ed.). *Memorial Book: The Gypsies at Auschwitz-Birkenau*, München/ Londen/ New York/Parijs, Saur, 1993, 2 dln., p. 1266.

Lijst van zigeunerkinderen geboren in Auschwitz: Adolf Elster was mogelijk het zontje van Rosa Keck

Last name	First name	Prison I.D. number	Sex	Notes	Age in days at death
Nazwisko	Imię	Numer więźnia	Płeć	Uwagi	Wiek w dniach
Name	Vorname	Häftl.-nummer	Geschlecht	Bemerkungs-text	Alter in Tagen
Z-8992	Kreutz	Agathe	f	Gest.	6
Z-8993	Anton	Ida	f	Gest.	18
Z-8996	Hoff	Rosita	f	Gest.	16
Z-9005	Daniel	Josef	m	Gest.	?
Z-9042	Anton	Peter	m	Gest.	70
Z-9306	Gorgan	Nikolaus	m	Gest.	60
Z-9307	Elster	Adolf	m	Gest.	28
Z-9432	Ruzicka	Marie	f	Gest.	4
Z-9433	Ruzicka	Bozena	f	Gest.	39
Z-9434	Reinhardt	Marie	f	Gest.	127
Z-9435	Rosenbach	Anna	f	Gest.	8
Z-9436	Rose	Therese	f	Gest.	3
Z-9437	Richter	Bertha	f	Gest.	5
Z-9445	Murka	Zdenka	f	gest.	73
Z-9446	Blum	Marie	f	Gest.	2
Z-9447	Kretzner	Ursula	f	Gest.	30
Z-9448	Waskowski	Helene	f	Gest.	249
Z-9449	Horvath	Theresie	f	Gest.	32
Z-9450	Horvath	Barbara	f	Gest.	2
Z-9453	Christ	Monika	f	Gest.	6
Z-9454	Daniel	Drahomira	f	Gest.	?
Z-9455	Horvath	Marie	f	Gest.	2
Z-9456	Daniel	Antonie	f	Gest.	21
Z-9457	Held	Margarete	f	gest.	87
Z-9468	Horwath	Erika	f	Gest.	44
Z-9469	Stein	Rosa	f	Gest.	28
Z-9470	Adler	Waltraut	f	gest.	94
Z-9471	Kraus	Inge	f	Gest.	110
Z-9472	Daniel	Ruzena	f	Gest.	31
Z-9480	Schandow	Lidia	f	gest.	26
Z-9481	Stoika	Johanna	f	gest.	8
Z-9482	Florian	Erika	f	gest.	10
Z-9483	Horvath	Paulina	f	gest.	21
Z-9484	Adler	Sonia	f	gest.	143
Z-9488	Horvath	Grete	f	gest.	38
Z-9490	Seeger	Waltraut	f	gest.	65
Z-9491	Fikatt	Rosa	f	Gest.	1
Z-9543	Holomek	Eva	f	gest.	82
Z-9544	Klimt	Erika	f	gest.	75
Z-9545	Ruzicka	Antonie	f	Gest.	6

PARCER (J.) (ed.). *Memorial Book: The Gypsies at Auschwitz-Birkenau*, München/ Londen/ New York/Parijs, Saur, 1993, 2 dln., p. 1488.

